1

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

1981

16369

M A R U L I Ć
hrvatska književna revija

Izdaje: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21

Uređuje: Urednički odbor

Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec

Omot: Ante Starčević

Revija izlazi 6 puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac)

Uredništvo i uprava:
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
telefon 440-697

Stranke se primaju svaki dan, osim subote, od 11 do 13 i četvrtkom od 17 do 19 sati.

Rukopise ne vraćamo.

Cijena pojedinom broju 50.— d.
Godišnja pretplata 300.— d. uplaćuje se u korist tekućeg računa

30102-678-448

Godišnja pretplata za inozemstvo 30 US dolara uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke, Zagreb

30101-620-16
24240910

Tisak »Štampa«, Osijek

Oslobođeno plaćanja poreza na promet Rješenjem Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu, Zagreb, broj 229/1-1979. od 15. II 1979.

MARULIĆ ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST I KULTURU

BROJ 1 **ZAGREB, siječanj — veljača 1981.** **GOD. XIV**

Radovan GRGEC

Uz broj 1/81

Završivši »burnu« godinu 1980. i XIII. godište »Marulića« vrlo bogatim i raznolikim dvobrojem, ulazimo u novu godinu 1981. i XIV. godište časopisa sa zelenom bojom nade na koricama.

»Marulić« već ima svoju čitalačku publiku i tradiciju kao i stanovit broj ljudi koji se okuplja oko njega i oko njegova izdavača. U trinaest godina izlaženja stvarala se i njegova fizionomija. Usprkos toliko spominjanim »kompromisima« i slabostima (koje i nisu tako velike za jednu nesubvencioniranu reviju), značenje našeg časopisa sve je veće. Čovjek se u čudu pita: Zar je moguće da »Marulić« izlazi već četrnaestu godinu? Od prvih mučnih početaka, naime, pa sve do prošlogodišnjih »niskih udaraca« doživjeli smo svašta u našem radu.

Što nas čeka u ovoj godini, ne možemo znati, ali imamo pravo da se nadamo boljim vremenima za »Marulić« i za HKD sv. Ćirila i Metoda — Društvo sv. Jeronima. Kakav bio da bio, »Marulić« je danas stvarnost i nezaobilazna sastavnica našega kulturnog mozaika, važna tribina književnosti kršćanskog usmjerenja. Da ga nema, to bi vjerojatno osjetili ne samo njegovi čitatelji i prijatelji nego i njegovi protivnici i kritičari.

Kao i svake godine, bili smo i ove prisiljeni povisiti cijenu pojedinom broju i godišnjoj pretplati. Vjerujemo da ćete nas razumjeti i pomoći pravovremenim plaćanjem pretplate.

PROF. FRANE SENTINELLA
(1905—1981)

Smrt zaslužnog katoličkog laika

U Zagrebu je 12. I. 1981. u sedamdeset i šestoj godini života umro suradnik »Marulića« prof. Frane Sentinella, poznati katolički javni radnik, pisac i član Upravnog odbora HKD sv. Ćirila i Metoda. Rodio se 8. III. 1905. u Trogiru kao osmo dijete zemljoposjednika Petra Sentinelle. Klasičnu gimnaziju završio je u Splitu, a diplomirao je u Zagrebu, gdje se zajedno sa svojim prijateljima Matom Ujevićem i Ivom Horvatom uključio u katolički pokret kao član »Domagoja«. Bio je profesor u Nikšiću, Šibeniku i Bjelovaru i lektor sveučilišta u Firenzi. Dugi niz godina radio je u Jugosl. leksikografskom zavodu odakle je prošle godine otišao u mirovinu.

Čitav život prof. Sentinelle bio je svjedočanstvo vjernosti Crkvi i narodu. 14. XI. 1977. papa Pavao VI. imenovao ga je komendatorom Reda sv. Silvestra. Povelju o imenovanju uručio mu je nadbiskup dr. Frane Franić u rodnom Trogiru na prigodnoj svečanosti na kojoj je o prof. Sentinelli govorio biskup Ivo Gugić.

U katoličkom tisku izašli su mnogi njegovi članci, prijevodi i recenzije. 1975. objavilo je HKD sv. Ćirila i Metoda njegov prijevod Papinijeva »Sv. Augustina«. U posljednje vrijeme pisao je mnogo u ćirilometodskim publikacijama, naročito u »Danici« i »Maruliću«, u »Glasniku Srca Isusova« i u glasilu »Bl. Augustin Kažotić« te držao razna predavanja i književne večeri.

U svom obiteljskom i profesionalnom životu nastojao je provesti u život kršćanska načela ljubavi i pravde. Ostavio nam je primjer uzornog oca, supruga i katoličkog vjernika. Bio je aktivan član svoje župske zajednice. Nikada se nije postidio svoje pobožnosti i vjernosti.

Posebno se isticao vjernošću katoličkom pokretu svoje mladosti. Njegova predavanja i članci pokrenula su mnoga pitanja i ciklus referata o toj temi u okviru ćirilometodskih književnih večeri gdje su nastupili predstavnici raznih struja nekadašnjega katoličkog pokreta i današnji kršćanski laici. Sakupljeni su mnogi podaci i upotpunjena slika o tom važnom razdoblju novije hrvatske povijesti, u kojoj su ostavili svijetao trag idealizma i požrtvovnosti toliki javni i kulturni radnici bez obzira na to kojoj su struji pripadali. Ta vrijedna inicijativa nastavlja se i danas, i bilo bi dobro da se u nju uključi što veći broj sudionika.

Zbog svega toga svijetao lik prof. Frane Sentinelle ostat će trajno u našoj uspomeni. Neka on posluži kao primjer i katoličkim laicima našeg vremena.

Prof. F. Sentinella

August ĐARMATI

Još danas...

Još danas reci sve što treba znati
O tami koja skriva Svjetlo jasno,
O svemu što nam mutne dane prati:
Već sutra bit će i suviše kasno!

Još danas pusti neka noge gaze
Kuda god žele. U sjećanju mnogom
Još danas prijeđi nebrojene staze;
Već sutra svemu moraš reći »Zbogom!«

Još danas krikni ko ranjeni soko,
Kad vidiš gdje se širi magla gusta:
Već sutra bit će zamućeno oko,
Već sutra bit će zatvorena usta...

Serafin MIČIĆ

Jaganjče Božji

Jaganjče Božji
što si raspet bolju,
daj da budem ljiljan
u tvom polju.

Jaganjče Božji
s krunom trnja zrela,
daj da budem srna
s tvoga vrela.

Jaganjče Božji
u otajstvu skritu,
daj da budem zrno
u tvom žitu.

Msgr. Đuro KOKŠA

Aleksa Kokić — religiozni pjesnik

Kada više nigdje na svijetu ne bude sijača koji će svojom rukom sijati sjeme po poljima, još uvijek će, još i tada će Kristova prispodoba o sijaču sačuvati i imati značenje kao zoran okvir Kristove pouke i poruke.

Kada Bačka više ne bude socijalno, ekonomski i ekološčno slika svijeta Alekse Kokića, još uvijek će klasovi pjevati. Makar će sestra drugačije pisati bratu u tuđinu, makar dobri ljudi drugim riječima moliti svoje molitve i drugačije svetkovati svoje svetke, i dalje će živjeti taj okvir, ta slika svijeta Alekse Kokića, uhvaćena i fiksirana umjetnički za pokoljenja u jednom određenom času ljudi i kraja. Ta slika ne prolazi jer je pretvorena u živu struju umjetničkog zrenja i doživljaja, u ljepotu. A po Keatsu, jednom od najvećih lirika svijeta:

Ljepota je stvar neprolazna...
Što je lijepo, radost je zauvijek.
Ljupkost ljepote raste. Nikada ljepota neće preći u ništavnost...

A tajnu i moć ljepote, radost ljepote osjećao je duboko i Aleksa Kokić kad nam kaže u pjesmi *Sreća o kojoj se šuti*:

»Ima, sestrice dobra, ljepota na ovoj zemlji
koje se riječima ljudskim opisat ne mogu,
ljubavi istinske ima, o kojoj se samo šuti,
i sreće, koje srce osjeća samo u Bogu...«

(Iz zbirke »Srebrno klasje«)

U nizanju stihova pjesme *Ljudi nizine*, koje teče pomalo monotono, odjednom kao bljesak munje, što osvijetli jarko i nenadano cijeli kraj, uoče se dva stiha kao slučajna, a u sebi su eksplozija iz dubina:

»a jedina utjeha je ravni:
Bog i oranje.«

(Zbirka »Srebrno klasje«)

Iz zbirke »Klasovi pjevaju« navedimo istoimenu pjesmu *Ljudi nizine* gdje se ista slika i misao isprepliću:

»... mirna nepregledna bačka nizina
u vedre jesenske noći
kada se na svakom koraku osjeća blagoslov neba
i Božja blizina.«

Osjećaj Božje blizine na beskrajnoj ravni (»duga ravnica, gdje zori pšenično more« — *Dani prije žetve*, »Srebrno klasje«) kao na moru, osjećaj ravnice i beskonačnosti jest najosnovniji, najizraženiji i najizvorniji akcenat duhovne lirike Alekse Kokića u hrvatskoj poeziji tridesetih godina našeg stoljeća. Postoje predjeli prirode koji nam posreduju blizinu Boga, koji nam sugeriraju misao na Boga, na potrebu Boga, kao što je more, kao što je pustinja, kao što je stepa. Tako je malen čovjek, tako je neznatan kad se nađe sam na moru, u beskrajnoj pustinji, u golemim prostranstvima stepa da se osjeća ponukan pred neizmjerjem prirode razmišljati o samoj Neizmjernosti i lakše je prihvaćati.

Beskrajnost kao stvarnost i bjelina kao prva i najkarakterističnija oznaka ili boja Božjih odsjeva u ljudima ili prirodi jesu dva osnovna vida, dvije ključne slike, dvije riječi tračnice kojima prolazi religiozna pjesma Alekse Kokića.

Aleksa je pjevao i bačkom, bunjevačkom mekanom ikavicom. Ako je vjerovati našem Vladimiru Nazoru da je *i* najbjelji i najsvjetliji glas, onda bi već i sama ikavica na neki način navodila Aleksu na dominantnost bjeline kao osnovne boje, kako osjeća Boga i prirodu.

U pjesmi »*Blagdan zelenih ravni*« (zbirka »Srebrno klasje«) on kao vjerni sin moli Bijelog Vladara:

»O, i ja ću toga dana, kao vjerni sin nizine,
moliti Bijelog Vladara rukama sklopljenim,
da s barjakom mira prođe stazama tvrdim...«

Bijela je Gospa, bijela je crkva itd. Nije Kokić bio prvi koji naročito spaja bjelinu s crkvenim, odnosno religioznim sadržajima. Ima na primjer kod Ljube Wiesnera lijepa pjesma *Samotna kapela* s ovim stihovima:

»I kako se lomi u visini
Pod bijelim oblakom njena bijela slika,
Ona mi se uvijek onda čini
Uzdignutom rukom bijelog svećenika.«

Ima još i drugih slučajeva, ali ne vjerujem da je kod ijednog hrvatskog pjesnika bjelina, recimo bjelina Krista, toliko potcrtana, toliko naglašena kao kod Kokića. Krist je bijel kao što je bijel na slikama i freskama Joze Kljakovića. Krist je uvijek istaknut, izdvojen bjelinom kod Joze Kljakovića, slikara duboke vjere u Krista Boga-Čovjeka.

Uzmimo u pobliže razmatranje pjesmu *Bijelo raspelo* (»Srebrno klasje«) pa da osjetimo svu nevinost te slike, tu hostijsku čistoću bjeline te da je onda usporedimo s raspelom (pjesma *Ruke*) Velazquezova Krista od Miguela de Unamuna gdje se osjeća u tragičnom ozračju sva težina Kristove boli:

»... I krv kaplje
na zemlju s probušenih ruku Krista,
s ruku koje su već prosjački molile
a sad još uvijek smjerno zaklinju Boga
da im naplati za prosjački život.
I njima čvrsto držeć oba čavla,
ravnaš veslima Tvoga teškog križa!«

Nasuprot toj tragičnoj viziji Raspela kod Miguela de Unamuna mi čitamo tako reći dječački čiste stihove Aleksine:

»S bijelog je križa
Isus raskrilio
bijele probodene ruke...

Isusova bjelina osvaja poglede,
svatko šuti;
svatko bi htio reći
kako Isusova bjelina
napunja mlade radosne duše
novom ljepotom,
novom ljubavi.

U sjaju jutarnjeg sunca
bliješte te drage ruke,
kao da su obujmile
svežanj bisernog klasja...

Svatko šuti
i svatko razmišlja:
kako je lijepo biti ispod križa,
s kojeg je Isus raskrilio
svoje bijele
probodene ruke.«

Vedrina, sigurnost vjere, bez spekulacije, bez komplikacije obuhvaća i prožima svu egzistenciju Alekse Kokića, i zato može reći:

»... od tog časa sam uvijek znao
gdje god se krećem i što god ja radim,
u Božjim da je sve rukama dobrim.

O, te ruke blage ja ljubim sve više,
jer i one mene
mnogo, mnogo vole.«

(*Radost moje duše*, zbirka »Srebrno klasje)

Vjera nije problem, vjera je doživljaj, nije teoretska ili spekulativna misao, zato se ne dokazuje, ne brani ili izlaže argumentima, nego se živi, živi uvjerenjem koje se saopćuje. Takva je vjera i njegova svećeništva:

»Moja je radost veća i uzvišenija,
moje su riječi toplije i mekše,
za moju sreću i brazde već znadu,
jer one će jednog sunčanog dana
s klasovima zrelim
dati Kruh bijeli
za Misu mi Mladu . . .«

(*Obasjane brazde,* zbirka »Klasovi pjevaju«)

Bitna je značajka pjesnika da uvijek govori svojim jezikom. Iskrenost u poeziji uopće, a napose u religioznoj, znači da pjesnik kaže ono što osjeća, a ne ono što misli da treba osjećati i kazati o uzvišenom predmetu u svečanom ruhu. Pjesma Alekse Kokića je prirodna, bliza rodnoj zemlji i rodnoj braći, zato spontana; priča govorom svakidanjeg kršćanskog života, jezikom tradicionalne živo osjećane religioznosti, isprepletena obredima i običajima. Nije to pjesma religiozno teških, razderanih duša. Bliza ljudima, čvrsto ukorijenjena u zemlji, prirodna kao ptica što leti pod nebo i spušta se na travu:

»Tamo daleko, daleko
gdje se s nebom sastaje
dugi zeleni vlat,
s pjesmom u grlu radosnom,
obasjan suncem večernjim,
sa staze je uske kraj šume
nestao Maleni Brat.«

(*Veče u tuzi,* zbirka »Srebrno klasje«)

»Mravi su odložili terete s leđa;
oni već odavno znaju
kada se pogled Malenog Brata
ljubavi žarke u vatri sja,
pobožno treba sklopiti ruke,
jer s neba je sišla u polje
Sestra Molitva . . .
Zamire šapat molitve,
mravi polaze nečujno
u svoje dvore skrivene.
Idu tiho na prstima,
na bijele ruke zanesenog Brata
padaju večernje sjene . . .«

(*Molitva mravi,* zbirka »Srebrno klasje«)

Ovi stihovi Alekse Kokića idu uz bok najboljih pjesama Vladimira Nazora u intimnom doživljavanju prirode, idu u blizinu najsvježijeg Nikole Šopa, Đure Sudete. Ako bismo povukli paralele, koje mogu samo do određene granice protumačiti pjesnika, onda trebamo misliti na Dragutina Tadijanovića, pomalo i u tehničkom vidu, jer se i Aleksine neke pjesme približuju prozi, srodne karakterističnoj jednostavnosti i običnosti Tadijanovićeva stiha.

Sličnih stihova — neki krajolici i božićni motivi — nalazimo također kod Stjepana Hrastovca. Ako bismo Kokića stavili u povijesni kontekst, onda njegove zbirke pjesama »Klasovi pjevaju« i »Srebrno klasje« pripadaju periodu hrvatske lirike »grude«, lirike koja je opjevavala — naročito tridesetih godina našeg stoljeća — selo i seljake, veličinu i vrijednost njihova života, ljepotu zemlje i prirode uopće.

U Aleksinoj poeziji sve je prirodno, pa i vjera, običaji i osjećaji njegova dobrog svijeta, gdje su bol i tuga nezatajene, ali prikazane sasvim u drugom svjetlu kao bitni dio života, dakle ne u ravnovjesju, a još manje u prevazi; to jest, svijet i život nisu jednako bolni i radosni, nego je život radostan, mada ima i boli. Bol je kod Alekse kao sjena uz predmet, kao noć uz dan, nešto nužno da slika svijeta i života bude realna, ali ona nije jednaka radosti, vedrini, ljepoti. Ako je tuga, i kada je tuga, ozračje ostaje diskretno, blago i meko. Takve su i socijalne teme, dane kroz religiozni filtar, u pjesmama kao na primjer *Tuga našeg šora u ljetno veče, Susret sa svetim Nikolom, Molitva za mladog orača* — sve je to tipično kokićevski blago, mekano, prigušeno, diskretno. Tuga koja ne jauče i ne grči se. Isto takve su i pjesme o zavičaju s patriotskim tonom i religioznom bojom, pa i povijest roda njegova, teška, mukotrpna, diskretno je profilirana: *Jedino Tebe nećemo ostaviti* naslov je pjesme koja na tako suzdržan način govori o povijesnom stradanju, o patnjama i prognaničkoj boli:

»Zaboravit nećemo nikada tugu onog časa:
vjetar je hujao hladni svu noć žalosnu, crnu,
suzama mi smo u oku, blijedi i nijemi bez glasa
gledali kako se zadnji ognjišta plamovi trnu.

Sve je trebalo pustit, jer čovjek živjeti mora,
u krajeve pošli smo tuđe, nek volja Višnjeg se vrši.
O, kako bolni smo mnogo probdjeli noći i zora
snatreć o rodnoj grudi, o draži kamene krši.

. . . . . .

Tvoju nam darova sliku Domaja draga nam stara
(ah šta bi i mogla drugo siroče na put nam dati?),
u crkvi ona je ures našega novog oltara,
ona nas sjeća, da uvijek brani nas Sinjska Mati.

. . . . . .

Grudu smo morali svoju ostavit, jer živjeti treba;
kuće su ostale prazne, starci žalosni, sami . . .
Ostavit nikad Te nećemo, Gospo, jer s neba
šalješ nam svijetlo, da jadni ne bi ginuli u tami!«

(»Srebrno klasje«)

Veće tematske cjeline, osim već navedenih, čine božićni, uskrsni, duhovski ciklusi pa dosta brojne pjesme o Bogomajci i o nekim popularnim svecima i sveticama.

I život, i kraj, i svijet, i svemir, sve je u skladu Svemogućeg. Socijalna, zavičajna, rodoljubiva poezija, poezija prirode usklađuju se u toj sveobuhvatnoj vjeri koja nije bila naglašeno osobna, nego ujedno vjera i utjeha njegove nane, njegove braće ljudi. Riječ mu je bliska, neposredna, narodna, popularna; samo to, kao i svaka prednost, imade svojih granica, to jest suzuje mogućnosti izraza. Da što više ljudi shvati pjesmu, pjesnik mora upotrebljavati riječi koje može veoma mnogo ljudi osjetiti. Rječnik i ljestvica osjećanja bivaju time nužno nešto ograničeni.

Jedina disonantna nota u toj općoj harmoniji jest nenadana smrt, slomljena grana, otkinuta ruka. Smrt se ne širi i ne sluti u poeziji Alekse Kokića. To nije poezija A. B. Šimića ili Đure Sudete, koji osjećaju smrt, skoru i blizu, te svjesno idu njoj u susret. Smrt je izvan poezije i djela Alekse Kokića mada je zaključila naglo i nasilno bijeli stvaralački put vedrog, tihog, diskretnog pjesnika Boga i ljudi beskrajnih ravni.

Parafrazirajući stihove njegova prijatelja u zvanju svećeništva i u pjesništvu, tragičnog Jeronima Kornera, mogli bismo završiti ovaj mali uvid u religioznu poeziju Alekse Kokića ovako: u pjesmama Kokićevim mnoga se vratila radost i mnoga je ljepota došla do vrhunca, ali mnoga ljepota nije došla i nije mogla doći do vrhunca jer pjesnika ljepote više nije bilo.

Marija BUKOVAC

Svečanost tišine

Pst, tiho, tišina svira.
Slavuj je stao na granu
a cvrčak sjeo kraj klavira.

Potočić trči bezbrižan,
vjetrić se tiho šulja
u krošnje; list titra nemiran.

Mjesec bez daha je stao
zadivljen nad sestrom zemljom;
postiđen, od svjetla se skrio.

Zaljubljeni oblak violinu svira,
zanesen suze je lio
diveći se svečanosti mira.

Tiho, dan počinje svečan!
Iz svemira svjetlost siđe;
sve buja i kliče, život je vječan, vječan!

Radovan GRGEC

Uz rub (15)

Prođoše božićni i novogodišnji praznici. Pišući ove retke »u to vrime godišta«, sjetih se neuništive idile i vječne romantike Truhelkinih »Zlatnih danaka«. Ta romantika i opet kuca na naša vrata, na vrata naše djece, koja rastu u ozračju drugačijem nego što je bilo ozračje našeg djetinjstva i naše mladosti. Dah Božića osjetio se i tamo gdje se on službeno ne slavi. U Poljskoj je Papina božićna poruka pročitana i preko radija i televizije. Čini nam se da odanle dolazi svjetlo.

U posljednje smo vrijeme svi mi hoćeš-nećeš mislili na Poljsku i Poljake. Do ušiju nam je dopirala romanca o jednoj hrabrosti, koja je proslavila pobjedu tamo gdje se prije deset godina prolila krv poljskih radnika i rodoljuba.

Nedavno sam imao prilike razgovarati s mnogim Poljacima koji su kao i ja bili sudionici *međunarodnog kolokvija o Jacquesu Maritainu* u Parizu (12—14. XII. 1980). Bili su svjesni ozbiljnosti ovoga povijesnog trenutka. Osjećalo se to u njihovim referatima i diskusijama. I mi iz Hrvatske (uz mene su tu još bili dr. *Tomo Vereš* i dr. *Ante Kusić*) dali smo doprinos uspjehu kolokvija svojim referatima i diskusijama. Naši su nastupi bili pozdravljeni burnim aplauzom. Tih je dana (16. XII) pariški »Le Figaro« pisao o velikoj nadi da će se danas-sutra takav skup održati u Zagrebu ili u Lublinu. Sjećam se kako je prije dvije godine *Serge Bonnet* na našoj književnoj večeri rekao da su oči Evrope uprte u Poljsku i Hrvatsku. Tih prosinačkih dana u Parizu rekli smo što mislimo o nekim Maritainovim idejama mi »s Istoka« onima »sa Zapada« (koliko god ti pojmovi bili relativni). Drago mi je da su naše svjedočanstvo mogli čuti oni koji žive, kako je rekao prisutni *Yves Congar*, u »ultrapluralističkim« zemljama. Pred očima mi je njegova sitna spodoba u bijelom, zgurena na stolici tik do mene. Bogalj tijelom, ali još uvijek snažan duhom, govorio je pametno, naravno pod svojim kutom gledanja. Pomogao sam mu da se uspravi na štake. Pružila mi se prilika da mu kažem ono što je vjerojatno promaklo njegovu »kutu gledanja« kada je pisao neke svoje knjige. Možda je shvatio da su neke njegove ideje bile mnogo aktualnije u vrijeme pokretanja JOC-a i svećenika radnika, u vrijeme objavljivanja enciklike »Humani generis« i pripremanja II. vatikanskog koncila, nego danas kada se geopolitička situacija tako brzo i korjenito mijenja, a svijet kojemu pripada i on i toliki koncilski oci postaje sve manji (ali i sve bogatiji). Koncili se u svom slijedu kroz povijest ljudskoga roda i Crkve međusobno više nadopunjuju nego suprotstavljaju, i mi imamo pravo da se

nadamo kako će jedan od narednih koncila dati više prilike onima koji ne žive na Zapadu da iznesu svoje iskustvo i svjedočanstvo.

Sigurno bi to shvatio i Jacques Maritain, o kojemu nam je pričala njegova nećakinja, također prisutna na skupu. O velikom pokojniku govorili su nam njegovi dobri znanci *Pierre Emmanuel, Sugranyes de Franch, Etienne Borne* i mnogi drugi, među kojima i podnačelnik Meudona, grada gdje je Maritain sa suprugom Raissom proveo velik dio života. Tu smo održali završno zasjedanje kolokvija i posjetili kuću u kojoj je živio i primao prijatelje. Kako li je bliska izgledala tih dana Francuska, bliska Hrvatskoj i Poljskoj! Naše dojmove ojačao je i susret s našim ljudima u Parizu i s upraviteljem hrvatske katoličke misije, *p. Vladimirom Horvatom* (s kojim sam prije četvrt stoljeća služio vojni rok blizu albanske granice) kao i s prijašnjim upraviteljem *don Zdravkom Ostojićem.*

Jacques Maritain veliko je ime kršćanske kulture i filozofije. Ovaj je skup poslužio revalorizaciji te divovske misli, njezina utjecaja, značenja i prisutnosti u našem vremenu. Veliko je značenje te misli bilo ne samo onda kada je pripremala klimu za II. vatikanski koncil govoreći nam o autonomiji vremenitoga, o ravnopravnosti kršćanskih laika, koji izgrađujući svjetovno društvo ostvaruju svrhu svojega specifičnog apostolata, o veličini ljudske slobode i kršćanskog humanizma, o stvarima koje su tada mnogima izgledale kao pogubne »novotarije«. Njezino je značenje veliko i onda kada nas ona upozorava na opasnost onoga što bi zaista moglo postati pogubnom novotarijom bez veze s kontinuitetom tradicije i zdravog razuma. To je upozorenje svjedočanstvo Maritainove vjernosti njegovu obraćenju, Tomi i Aristotelu, vjeri i filozofiji njegove mladosti i zdravom razumu koji smatra da pojmovi stvaraju riječi a ne obratno, da u ljudskoj povijesti i u povijesti Crkve ima ipak nešto trajno čemu se može vjerovati u svim epohama, da promjena značenja riječi ima svoje granice i da se istina ne spašava time ako za njezin izričaj upotrijebimo drugačije riječi, ako »transupstancijaciju« pretvorimo u »transfinalizaciju«, ako Otkupitelja pretvorimo u Osloboditelja, a Kralja u Predsjednika republike. Maritain nas je na te stvari upozorio u svom »Seljaku s Garonne», po kojemu se svrstao s G. Marcelom, F. Mauriacom, Daniélouom, Urs von Balthasarom, Guittonom, Hildebrandtom i tolikima drugima u redove onih koji zvone na uzbunu zbog opasnosti sveopće kontestacije. Na to je imao pravo onaj koji je svojedobno upozoravao na potrebu izlaska iz srednjeg vijeka, formiranog po modelu Svetoga rimskog carstva, onaj koji je vrlo dobro shvatio potrebe »aggiornamenta« i »ressourcementa« i za kojega to nisu nikakvi slogani za izricanje nečijeg revolta ili snobizma. Nažalost, neki od kritičara kontestacije prijeđoše u drugu krajnost, našavši se na istoj poziciji sa svojim protivnicima, tj. u radikalnoj kontestaciji institucije. Lefebvre je još uvijek prisutan u suvremenom životu Francuske. U nedjelju, 14. XII, pošao sam na misu u Notre-Dame i primijetio da prisustvujem misi Pija V. na latinskom jeziku!

* * *

Naš sastanak u Parizu nije bio beskoristan kao toliki nacionalni i internacionalni sastanci na kojima se ne čuju iskrena i otvorena svjedočanstva, točne informacije i nekonformistički izvještaji. Na takvim skupovima često

sudjeluju oni koji možda znaju lijepo i mnogo govoriti, ali ne predstavljaju zapravo nikoga.

Sjetio sam se kardinala *Humea* koji je na sinodi biskupa u Rimu izjavio kako ga je mnoštvo riječi uspavalo. Od 23. do 26. IX. 1980. prisustvovao sam *Kongresu katoličkog tiska u Rimu.* Oduševila su me izlaganja nekih predstavnika, kao što su poznati stručnjaci *Tevoejdre i Cosmao,* ali su me uspavljivale govorancije nekih »profesionalaca«.

Razmišljao sam o »reprezentantima«, »reprezentativcima«, delegatima i »profesionalnim kongresmenima« koji, putujući od kongresa do kongresa, od hotela do hotela, diljem svijeta »reprezentiraju«, a ne predstavljaju nikoga jer su odavno izgubili vezu s »bazom«, tj. s onima koje bi trebali predstavljati. Njihove lijepe riječi, zdravice, referati, »speechovi«, »interventi« i »diskusije« kao ni zaključci na »najvišem nivou« ne nailaze na povjerenje onih koji žive na »najnižem nivou«. Za takve su ovi u najmanju ruku »profesionalno deformirani« ljudi koji su, izgubivši vezu s »bazom« (ako su je uopće ikada imali), izgubili i svoju »klasnu svijest« i zaboravili kako izgleda čekić u ruci i znoj na čelu. I oni koji ustima ispovijedaju Kristovu nauku često zaboravljaju da je Isus Krist, »novi Adam«, jedini pravi Predstavnik i Posrednik, koji nikada nije izgubio vezu s »bazom« i koji je preuzeo na sebe naš ljudski udes, naše boli, brige, želje i tjeskobe od rođenja u krajnjem siromaštvu do smrti u krajnjoj sramoti.

Prošli put sam ovu rubriku završio riječima: »... javne radnike ne bismo baš mogli nazvati pismoznancima i ćatama...« Trebalo bi dodati: *sve* javne radnike... Mnogi, naime, javni radnici i političari spadaju također u soj »reprezentanata«, politikanata, »konferencijaša« i ljudi bez veze s bazom i s narodom u čije ime govore i koji financira njihove govorancije, putovanja i bankete. To su oni »clerks« koji su živjeli i u Isusovo vrijeme i prije njega, oni koji se prema mišljenju Régisa Debraya služe velikim riječima i ideologijama, a služe vlasti i civilizaciji. Naravno da riječ »civilizacija« u tom kontekstu ima nešto drugačije značenje nego riječ »kultura«. U nekim, naime, jezicima te su dvije riječi gotovo sinonimi. O našoj kulturi i civilizaciji izrekao je mnogo oštroumnih sudova *Marshall McLuhan,* autor knjige »Gutenbergova galaksija«. Njegove misli poznate su kod nas dobrim dijelom zahvaljujući pisanju *I. Mandića.* Manje je poznato da je McLuhan, koji je nedavno umro, bio obraćenik i član jedne papinske komisije.

* * *

Katkada se naš optimizam, naši zanosi i romantička poimanja razbijaju o stvarnost činjenica što nas okružuju i pritišću svojim teretom. Većina čovječanstva još uvijek živi bez slobode ili kruha, a bogati postaju sve bogatiji i sve objesniji. Totalitarizam i terorizam zauzimaju sve više maha i prostora. Mnoštvo bolesnih, gladnih, unesrećenih mržnjom i ratom, potresima, poplavama i ostalim elementarnim nepogodama ne da nam da spavamo u miru i zadovoljstvu. Oni koji žive u kakvom-takvom blagostanju ne bi smjeli zaboraviti da se pred njihovim vratima nalaze gomile bijednih, nezaposlenih, diskriminiranih. *Majka Terezija* i *Adolf Perez Esquivel,* dobitnici Nobelove nagrade za mir, shvatili su kao svoju dužnost i poslanje da pomažu upravo takvima, kojih je sve više i u našoj potrošačkoj civilizaciji.

Nedavno je proglašen blaženikom čovjek koji je svoj život posvetio brizi za bijedne, napuštene i zapuštene, don *Luigi Orione*. Bio je, kao i njegov zemljak Cottolengo, neka vrst Providnosti onima za koje se nitko ne brine. Upravo nam je don Orione dao svjedočanstvo o obraćenju velikoga talijanskog pjesnika *Giosuè Carduccija*, autora »Himne sotoni«.

I ne slutimo koliki su se približili Isusu Kristu među onima koji su izjavljivali da u nj ne vjeruju, barem ne kao u Boga. O približavanju i udaljavanju *Andréa Gidea* već smo pisali. Možda se na sličnom putu nalazi i *Yves Navarre*, dobitnik ovogodišnje Goncourtove nagrade, homoseksualac poput Gidea? *Jean Guitton* je nedavno izjavio da je poznati marksistički filozof *Althusser*, koji je u času poremećenosti ubio vlastitu ženu, bio njegov dragi učenik i da se uvijek nadao kako će mu postati i sljedbenikom. Možda se naviše približio Isusu vrlo kontroverzni suvremeni talijanski pisac *Giorgio Saviane*, koji je nedavno objavio svoj novi roman »Getsemani«.

Mislimo da su i pjesme nedavno preminuloga *Dobriše Cesarića* bile odraz finoće njegove duše i traganja za nečim vrlo bliskim kršćanskom humanizmu. Snagom svojega jednostavnog pjesničkog jezika znao je Dobriša u svagdanjim vidicima pronaći ono najljepše i najistinitije što nas se tako duboko doimalo. Antologijsku vrijednost njegovim pjesmama priznaju i oni koji misle da te pjesme ni po formi ni po sadržaju ne pripadaju suvremenom pjesničkom izrazu, izrazu rastrzanog vremena. Po tim pjesmama ušao je on u red naših velikih pjesnika na čijim se stihovima formirao naš senzibilitet, kao što su bili Kranjčević, Matoš, Ujević i Šop. Diskretna i dojmljiva glazba Cesarićevih stihova sigurno će još dugo zvoniti u ušima suvremenika.
Napominjemo da je u br. 3/74 »Marulića« o njegovoj poeziji pisala pjesnikinja s. Marija od Presv. Srca. Začuđuje nas da je Cesarićeva lijepa pjesma »Oblak«, objavljena nedavno na prvoj stranici »Oka«, izmijenjena tamo gdje se spominje riječ »Bog« (time je ujedno i pokvarena rima).

Kako rekosmo, pjesnici još uvijek nešto znače i ne bismo mogli reći da ih je naše vrijeme »pokopalo«. Ipak, aktualnosti i informacije, koje je netko nazvao kisikom suvremenog društva, privlače veću pažnju. O privlačnosti dnevnika, »ispovijesti« i autobiografija mnogo smo pisali kad smo započeli s ovom rubrikom. Prema mišljenju *Juliena Gracqua* »budućnost pripada intimnim dnevnicima, bilješkama i odlomcima«. Ti fragmenti dijelovi su svojevrsnog kontinuiteta, rastrzanog, isprekidanog i nestabilnog života kojim živimo. Ti su odlomci često vjeran odraz naše stvarnosti kao i nadahnuti stihovi pjesnika.

Taj »poluliterarni žanr« možda je danas »literarniji« i od pripovjedalačkog. Mnogi pisci velikog pripovjedačkog talenta u njemu su se okušali upravo zbog njegove aktualnosti. I *Giovanni Papini* bio je rođeni pripovjedač, ali je shvatio kako najviše može dati kao »uznemirivač« duhova u drugim žanrovima, kao glasnik i tumač nemira svoje epohe, svojega »Zeitgeista«. Da je krenuo drugim putem, možda bi postao pripovjedač kao škotski književnik *Archibald Cronin* koji je nedavno umro u Švicarskoj i koji je svoje autobiografske opservacije, svoje iskustvo liječnika i vjernika i svoj nemir znao pretočiti u vrlo zanimljivo pripovijedanje.

Umro je i pjesnik *Lanza del Vasto*, apostol nenasilja, Sicilijanac koji se zaljubio najprije u Akvinčevu, a zatim u Gandijevu misao i poruku. Svoj nemir i traženje izražavao je ne samo stihovima nego i u raznim proznim djelima, a naročito u svojoj knjizi »Duhovno trojstvo«, objavljenoj 1970. Djelo Tome Akvinskog otkrilo mu je, kako kaže, »apsolutnu relaciju«, tj. bit Božju.

Ivo BALENTOVIĆ

Kad smo krenuli

Kad smo krenuli, bilo nas je dvadeset.
Gromko se pjevalo, pilo.
Kad smo se vratili, bilo nas je sedam.

Sedam nas je bilo.

Što se to zbilo u tom međučinu?
Kolera? Kuga? Pakao...
Stoljetnjak hrast nasred sela
(meni se tako pričinjalo)
za trinaestoricom je plakao...

Kad smo krenuli, bilo je pjesme i vina.
Majke su naše krišom brisale oči.
Netko je zazivao Gospu, šaptao molitve,
netko psovao sunce sa visina,
a mi smo pošli jer smo doista morali
u crno sutra poći...

A vratih se hrom, poguren — šaka bijede.
Sa mnom šestorica, isti kao i ja.
Selo isto. Hrast isti. Vjetar ćarlija,
i nebo se smješka milo.
Sve isto, ali
kad smo krenuli,
kad smo pošli, moj brate, dvadeset nas je bilo.

Ivo BALENTOVIĆ

Posjet

Klin je na ulazu čekao već pola sata. Na mahove bi piljio u krupna crvena slova tvorničkog natpisa, na trenutke bi ga obuzimala zebnja zbog neizvjesnosti, našto bi on, tada, sebi svojstvenom gestom, nehatno otpljunuo, zažgao cigaretu, zadimio, zirnuo na stari ručni sat, i dalje strpljivo šetkao.

Sunce je časak sjalo, časak se skrivalo za oblake. Pirkao je blagi proljetni vjetrić. Pupovi na drveću dugog drvoreda samo što se nisu raspukli.

U jedan mah priđe mu tvornički vratar.

— Koga vi ono trebate, rekoste?

— Ni manje ni više, vašeg generalnog.

— Generalnog? — Vratar ga je sumnjičavo odmjerio, škiljeći na njegovu bijednu figuru u slaboj, iznošenoj odjeći, u njegovo neobrijano lice, u iskrivljene cipele, razdrljenu i očito dugo već neopranu modru košulju.

— Mislite da će vas primiti?

— Mislim — reče Klin i iskrivi lice u komičnu grimasu. — Zašto me ne bi primio?

— Tako. Prezauzet je. Ima mnogo posla.

— Ma nemoj ...

— Šta »nemoj«? — vratar to izusti s nešto srdnje.

Upravo toga trena pomoli se crni automobil, a u njemu generalni pored šofera.

Klin stade pred automobil, dotakne obod šešira, nakašlje se i uzvikne:

— Franjo! — No vidjevši da ga generalni motri s nedoumicom, ili se možda pravi nevješt ili važan (što mu, uostalom, i dolikuje), on doda: — To sam ja, Klin, preuzvišeni gospodine druže, zar si me zaboravio?

Istog trena generalni presvuče lice maskom ljubaznosti koja je bila pomiješana s čuđenjem i s nešto nevoljkosti.

— To si ti, Kline?! — uzvikne doista iznenađen. Izišavši iz kola, trenutak kao da je bio u nedoumici, a tada pruži Klinu ruku, na ruci bljesnu žut sjajan prsten, i doda: — Pa, koje te dobro nosi, Kline? — U sebi je smišljao kako da ga se što prije otarasi, ali mu na um ne pade nikakav zgodan izgovor.

Međutim i Klinov je mozak bio iskusan i odmah je pogodio odbojitu misao generalnog. I reagirao je oporo:

— Pa ti znaš kojoj ja branši pripadam. Ja sam ti nekakav skulptor iliti po naški rečeno — kipar. A mi, umjetnici, po vašem veleprivredničkom umovanju, dolazimo kao neki društveni paraziti, zar ne?

— Pretjeruješ i ironiziraš! Uvijek si ostao isti. Izmisliš neki tobož svoj stav, i onda ispljuckuješ neke kvaziargumente da ga opravdaš. Znam te, golube.

— Nećeš valjda reći da me ne smatraš parazitom, pa čak i klovnom?

— Reći ću ti iskreno: ne smatram, ali nemam ni neko visoko mišljenje o tvojim mnogobrojnim šeretlucima.

— Siromaštvo je kužno — reče Klin s ogorčenjem koje nije bilo hinjeno. — Siromah je gotova budala. Gurnete čovjeka u siromaštvo, a onda u njemu gledate običnu budalu.

— Pa tko je tebe, na primjer, gurnuo u siromaštvo? I tko te smatra budalom?

— He, tko! Ljudi tvoga soja! Oni, koji zaboraviše na sebe jučerašnjega. Evo ti rječita primjera. Neki dan, u našem velegradu, odoh ravno u televiziju. I zatražim posjetu njihovom direktoru. Ne pustiše me. Nemam posjetnice, odrpan sam, sumnjiv, grubo mi zvuči glas, pa me primio nekakav mladac — čorbine čorbe čorba. Pita me što želim a ja mu ponavljam da sam došao u posjetu direktoru. Što će mi on? — pita čovo a ja mu velim da sam želio reći svoje mišljenje o televiziji. Dobro, kaže on, to možete reći i meni. Ili predati napismeno. Direktor ionako nema vremena za takve sitnarije. Napokon, kaže, tko ste vi? Kakva persona? Kažem mu da sam kipar a on me pita za ime, pa čuvši — zinu: za takvog kipara, kaže, nije nikada čuo. Rekoh mu da je to i razumljivo kad o meni nitko ne piše, nitko ne govori. Na televiziji se — kažem mu — igrate televizije, govorite o onima o kojima i svi ostali govore, ali o meni i takvima kao što sam ja nema emisije. Doista, kaže on, o takvima ne govorimo. I gdje su ti moji kipovi, pita.

Vadim lisnicu, izvlačim iz nje čitavu naslagu fotosa. Pružam mu ih. On ih pomnjivo razgledava. Na koncu mi reče da me je pregazilo vrijeme, jer ja sam, kaže, skulptor stare škole, zastarjelog figurativnog smjera, a o takvima danas nitko više ne vodi računa. Iznimaka, doduše, ima, dodaje on, ali to su rijetki pojedinci, zaslužni od ranije, priznati i poznati, sa zaleđem kojega ja, reče, sigurno nemam.

I tako se mi tezmamo kadli u sobu bane glavom direktor. Nekad smo bili zajedno na akademiji, ali on me ne prepoznade. A ja se također na njega ne osvrćem, nego onome mlatim: kažem mu kako nemam VIP-e. Što je to? — pita on. Veza I Protekcija, kažem mu. A osim toga, kažem mu, nemam niti šlifa a ni dlake na jeziku. Vidim: direktor se smije, zaviruje mi u njušku, kao da me prepoznaje. Ti si, Kline, uzvikne. Lik ti se izmijenio, ali te prepoznah po poganu jeziku. Spomenuh mu akademiju a u sebi pomislih: koju ti nisi nikada završio. Kasnije smo se sretali, rekoh, u partizanima. Protakali smo se po Kalniku i još kojekuda. Rekoh mu da sam pošao k njemu, ali me ne pustiše. A ja, naglasih to, želim da mi se na televiziji spremi jedna emisija. Pružih i njemu svoje zamašćene fotose, on ih razgledava, žmiga, vrti glavom pa reče: »Moglo bi, samo kad bi moglo ...« Pita me jesam li pobijedio na nekom natječaju. Nisam, kažem. Zašto nisam? Zato, kažem, što se nisam ni natjecao. I što nemam povjerenje u naše natječaje, braco, jer se tu često puta mućka, onako iza kulisa. On me sluša, gleda,

razmišlja pa se nečega sjeti. »Ti si«, kaže glasom usuda, »bježao iz naših redova!« Priznah mu. »Jesam« — velim. »Pa si se opet vraćao« — kaže on. Priznah mu. »Pa te kasnije optužili, sudili, pa zatim amnestirali... E, moj golube,« veli, »tvoja emisija je prohujala.« A ja ću na to njemu: »U redu. Moja je prošla, a tvoja teče, ali i ona će proći.« Eto, Franjo, sad si čuo.

— **Uvijek** si isti, Kline — kaže generalni. — Melješ kao vodenica. — I lako ga zagrli. — Hajdemo u moj kabinet!

Krenuše. Onako zagrljeni. Vratar izbečio oči. Ne shvaća: generalni ogrlio odrpanca. Čudo.

U kabinetu toplo, prijatno. Meke fotelje. Tapecirana vrata, pliš nježne boje, na stolu dva telefona, slike. Tek što uđoše, a telefon zrrrrr. Generalni poče da prepliće. Desetak minuta razgovor. Tek zine da upeca kakvu uspomenu, da se njome malko zbliže, a telefon: zrrrr. Klin sjedio, pušio, pio konjak a generalni telefonirao. I dolazili neki. I zvali ga. I činovnica donosila i podnosila spise na potpis, dekolte joj dubok, otkriva udolinu na grudima, a kad se sagnu, nasmija se dupe. Klin uočuje: generalnom nije nemila. Ošukne je očima, sve na brzinu. A kad je zamakla, kaže Klinu: »Zgodan komadić!« I priča kako ga djevojke često salijeću, mole za ovo ili za ono. Neke se i nude. Ali on, kaže, neće toga. Zato se drugi, neke sektorske budžice, veli, koriste svakom pogodnom prilikom...

— Usluga za uslugu — kaže Klin. — Daj, dam, ne daš, ne dam. I povrh svega ono vječno ljudsko VIP. — I zauzima pozu nekog gromovnika, patetično uzvikuje: — Ali, sve ćemo mi to energično iskorijeniti! — I ispija drugu čašicu dobrog konjaka.

I opet je zvrčao telefon.

Treća čašica žućkastog reprezentativnog pića.

Tada: saziv žurne sjednice, sastanka, što li. Generalni grabi ogrtač i odlazeći reče Klinu:

— Idi u moj stan, Kline. Stanujem tu, u kući na kraju parka. Žena mi je kod kuće. Reci tko si i što si, i zbog čega dolaziš. Kaži da smo stari drugovi. Objasni, jer šta ona zna. Kaži da sam te poslao. Hajde, idi. I do viđenja. Nastojat ću da se izvučem nešto ranije. — I pritom mu namigne.

Klin u prolazu zaviri pisarici u dekolte i kiselo se nasmiješi: — Dobra si, lutkice!

Zaprepaštena s takvog ispada, činovnica ga samo prostrijeli prezrivim pogledom.

Klin stavi kapu na glavu, nasmija se, krene prema izlazu. Svrati do vratara koji se držao kao poraženi gladijator.

— Šta ti ono reče? Ha? Generalni za mene neće imati vremena?

— Oprostite! Nisam znao tko ste. Pogriješio sam...

— A ti drugi put nemoj čovjeka suditi samo po vanjštini nego malo porazmisli. Jesi li razumio?

Vratar nešto promrmlja a Klin krene u potragu za vilom generalnog. Pronašao ju je usred uređenog cvjetnjaka i tu zastao, osjećajući se prijatno i razdragano. Pozvonio je dva puta. Pojavi se žgoljava djevojčica.

— Tko ste i što želite?

— A tko si ti, fina curice?

— Ja sam kućna pomoćnica. Što želite?

— Je li kod kuće tvoja gospodarica?

— Drugarica druga generalnog je kod kuće. Šta da joj kažem? Tko je traži?

— Zovem se Klin. Kipar Klin, jesi li razumjela?

— Kipar Klin — ponovi djevojčica naglas, odbrza a malo zatim se vrati.

— Uđite, ali otarite cipele.

Tapkao je hodnikom po debelom sagu, tišinom i polumrakom s nekom nelagodnošću. Djevojčica ga odvede u prostrani salon, sav u crvenoj boji. Tu je stajao, pušio a malo zatim začuje korake dolaznika. Žena tridesetih godina. Bljedunjava, strojna, sva pod maskom modnoga krika. Haljina joj zalijepljena za trbuh, bokove, grudi.

— Djevojka kaže da ste navodno nekakav kipar?

— Jesam — Klin se u trenu naroguši. — Samo ne navodno, i ne nekakav, nego pravi pravcati kipar po imenu Klin. Dakle, akademski kipar Petar Klin. A vi? Franjina supruga?

— Da.

— A kako je vaše cijenjeno ime?

— Marija.

— A vaše djevojačko prezime?

— Franić — pogleda ga nestrpljivim pogledom.

— Šta velite? Franić? Iz Vrbe, zar ne? Kćerka željezničkog skretničara Ivete?

Žena potvrdno klimne glavom i zbuni se. Na licu joj procvate rumenilo s nelagodnosti. Jednako je stajala i za tren oborila oči.

Klin je uživao u njenoj zbunjenosti i u sebi joj opraštao što se nije htjela s njim rukovati. — Da, da — reče —sjećam vas se, Marija, ali i vi se morate mene sjetiti.

— Sjećam se... nešto kao kroz san...

Klin se osjećao kao gospodar situacije. Srdila ga je njena zbunjenost i postiđenost.

— Pa nije moguće, Marija — reče — da se osjećaš nelagodno zbog svog porijekla? Neka ste vi danas na položaju i u dobru, to je prolazno, ali tvoj je otac bio častan i pošten čovjek. Bio je siromašak, ali ljudina, čovo, duša od čovjeka. A što se tiče tvoga muža, Franje, s njim se poznam još iz djetinjstva. Bio je golotrb, bijedan, mati udovica a njih šestero. Moja majka, također udova, ali švelja, dobra švelja, pa je dobro i zarađivala i pomagala Franjinima. Bio je kod nas dnevice, jeli smo iz iste zdjele. A tvoga ćaleta, Marija, ja sam poznavao već i prije rata. Kažem: fin i plemenit čovjek. Za vrijeme ratne gužve dolazili smo noću pod vaše prozore a ćale nam iznosi fraklić rakije, i daje nam sve što je imao. A nije imao mnogo. Bio je uplašen, ni za koga opredijeljen, ali uvijek na strani pravde. Imao je vas troje: tri djevojčice. Mati vam bila bolešljiva, zatim dugo u bolnici, a vi goluždrave, jadne. Šta je bilo s materom?

— Umrla je... još onda, čim je izašla iz bolnice. Ostale smo o vratu oca. I on nas je odgojio, odnjegovao, sve tri smo se udale, udomile.

— I gdje je sada Iveta? U mirovini?

— Dobio je malu mirovinu. Po svojoj se želji opredijelio za staračku dom. Klin izbeči oči. Sjedio je ukipljen, i u prvi tren nije znao što bi rekao.

— U staračkom? Marija, zar kraj vas tri? ... Nevjerojatno!

Žena se ponovo zbuni, obori oči, ali se brzo pribra.

— Što nevjerojatno? Zašto? Bio je jedno vrijeme kod nas, ali smo se teško podnosili. On čangrizav, pomalo ishlapio, a mi nervozni ... i tako ... A tamo mu nije loše, smirio se, oporavio. Pokatkad mu svratimo, a i on dođe k nama. I što ste se toliko začudili? Staračka dom nije ono što vi mislite, naime ono što je bio prije ... Stari ulaže mirovinu, mi još k tome dodajemo, pa što mu fali. Živi ondje kao u nekom hotelu. Ima svoju sobicu, svoj mir, svoju poslugu. Dobro mu je.

Ona zašuti, sjedne na ivicu fotelje, zažge cigaretu, ponudi i njega, zadimi i zamisli se piljeći u dimove. Iz vana je dopirao šum motora, dječji uzvici, dan je postao natmuren, zrak zgusnut, težak.

Klin je motrio njenu ruku, njeno koljeno. Najzad progovori:

— Ona vaša siromaština ... zar si zaboravila, Marija? I sada: ova lijepa vila, kuća u cvijeću, cvjetnjak, sagovi, automobil, posluga. To je velika stvar! — Pri tome je podigao kažiprst, nakrivio glavu, stisnuo oči i zurio dalje u njeno koljeno, u njene usne koje su kanda lako podrhtavale od nutarnjeg uzbuđenja.

— Sve je to prošlo — reče žena nevoljko — one bijedne godine ... Na bijedu treba zaboraviti jer je prljava, odurna ... A ovo što imamo danas, ovo je sve stečeno poštenim radom, ovo što vidite, a znadete i sami što god čovjek ima, sve skupo plaća.

— Znam — reče Klin. — Ima i put i način kako se do nečega dolazi. To sve zavisi od čovjeka. Od želuca. Od kičme. Od mnogo čega, Marija. Poštenje često puta ne ide zajedno s izobiljem. Da me krivo ne shvatiš, ja vam ni malo ne zavidam. Nikome uopće ne zavidam. Svatko je, na kraju, svoj kovač i svoj krojač. Netko nekako. Ja ovako.

Motrio je njeno zrelo tijelo, zaustavivši pogled na njenim očima koje su mu se pričinile lukave. Čuo je njen glas prilično rezak kako mu govori stišano, suzdržano, ali oporo:

— Ipak, ljudi su ljudi. Jedni drugima zavidaju. Nama, na primjer, mnogi zavidaju. Rovare protiv nas, spletkare, lažu. Nije nama, znate, tako sjajno kao što vam izgleda. Nije zlato sve što sja. Imamo mnogo problema. Franjo je sposoban, i samo tome ima zahvaliti da je stekao poziciju, ali je rastrgan poslom. Kažem vam: rastrgan. Sjednice, konferencije, prijemi, putovanja, trka ... Ja sam danima sama. Čitam. Zijevam. Čekam. Strepim, jer se na cestama gine. Kad dođe, premoren je. Sutra opet isto. Kome on pripada? Meni? Ne! On pripada tvornici.

— Znam — reče Klin. — U životu je tako. Sve se mora p l a t i t i. Svatko plaća. Svatko na svoj način. I svatko drugom valutom. Ja nemam nigdje nikoga. Lutam od grada do grada i promatram život oko sebe. Nitko ni meni ne pripada. Pa se ponekad čudim kao dijete. Čudim se i vama koji se tako grčevito držite za te svoje igračke ...

Žena je pogledala na svoj ručni sat. Djevojčica je stajala pred njom i čekala.

— Ja ću k frizerki — reče žena. — Zatim ću na sastanak, i doći ću, ne znam kada ću doći. Ako naiđe drugarica Maca, reci joj gdje sam. — Obratila se Klinu: — Ja idem — reče — a vi pričekajte, Franjo je telefonirao da će ubrzo doći.

Hitro se udaljila iz sobe.

Djevojka je donijela piće. Zastala je i radoznalo promatrala Klina. On je pomirisao piće i nasmiješio se.

— I tako oni žive — reče. — Svatko na svoj način. On tamo ... u tvornici a ona ovdje, u kućnoj zlatnoj krletki ...

Djevojčica je slegla ramenima. U to je pred kućom stao automobil.

— Ide gazda — prošapta i nestade.

U sobu je banuo generalni, nasmijao se, odbacio ogrtač i bacio se u fotelju.

— Umoran sam kao fijakerski konj — reče. — Šta kažeš na to, Kline?

— Ništa. Ako ti je teško, a ti daj ostavku. — I nakon male pauze: — Nije lako biti generalni, ali je lijepo ...

— Okani se žaoka, Kline — promrmlja generalni. — Tebi je lako. Ti si slobodan kao ptica. Nemaš ni žene, ni djece ... I majka ti je nedavno umrla kako sam čuo.

— Umrla je prije godinu dana. U osamdeset i trećoj.

— Doista si slobodan kao ptica!

— Da — reče Klin s jetkošću u glasu. — Vučji slobodan. — Na licu mu je zaigrao tvrd osmijeh. Dakle ne ptičja, nego vučja sloboda. A tu ima razlike. — Zurio je u bijele zastore koji se lako zibahu. Sunčana zraka polegla je preko stola i spuštala se na debeli sag. Generalni je otvorio mali tranzistor i pustio sjetnu muziku a Klinov se glas stapao s tom muzikom. Muzika mu je bila dolična pratnja. — Slobodan, da, ali golotrb, zaboravljen, zapostavljen, pa pomalo i prezren. Jesi li razmišljao o tome što znači biti slobodan?

— Razmišljao sam i došao do zaključka da je suviše skupo. Ali i u slobodi, to jest stanju bez obveza i pokoravanja statutima, propisima, politici, može se čovjek poskliznuti i skrenuti u neko ekstremno stanje, kao na primjer ti.

— Što — ja?

— Znam te — reče generalni. — Sklon si čaši. Ovamo nemaš gospodara, a ono ipak ga imaš. Mene vežu i progone sjednice, planovi, politika, telefoni, teleksi, jurnjava, zavist, spletke, zasjede, zamke, tako da sam postao neke vrste robot. A ti? Tebe pritišće čaša. Tako smo podjednako zarobljeni, na neki način. Nije tebi kriva ni štampa, ni televizija, niti ovakvi kao što sam ja. Tko će te uzeti ozbiljno kad se sam tako ne uzimaš? Kod nas, evo, uskoro treba da podignemo poprsje čovjeku po kojemu je tvornica dobila ime. Ja se ne bih usudio da tebi predam taj posao. U prvi mah sam mislio, ali — ništa od toga. Znam te. Čuo sam kako su prošli drugi s tobom posljednjih godina. — U očima generalnog upalio se plamičak odbojnosti i neprijateljstva.

— Zaboravio si na naše veze iz djetinjstva. Bojiš se obnavljati stara prijateljstva? Razumijem.

— Pa reci, zar nisi bio u zatvoru poslije rata?

— Bio sam. Što da tajim. Zatvorili su me takvi kao što si ti. — On se podiže, dohvati iz kutije na stolu cigaretu i zapali je. — Upravo sam i došao k tebi radi toga poprsja. Ali kad je tako... Ništa. Razumijem. Nisam ni razočaran. I ti si kao i mnogi drugi. Izvukavši se iz opanka, meškoljiš se u cipeli sa stalnom strepnjom da ne ugroziš poziciju na kojoj si. Strepiš za svoju karijericu. Generalni, he, nije to sitna stvar. Ali kako će ti biti kasnije kad ponovo postaneš građanin iks kojemu se nitko ne klanja? A ja ti velim da ne valja biti kimavac i štreber, pa ni za kakvu titulu.

— Lako je tebi pričati — promrmlja generalni. — Život čovjeka nosi kao voda brzica. Netko mora biti generalni, pa zvao se Franjo ili Pero, a netko, valjda, mora biti i potepuh kao što si ti.

Toga je časa zazvrčao telefon u susjednoj sobi.

Generalni je potrčao k telefonu, Klin je čuo gdje kaže da odmah dolazi, znači da su ga nekamo zvali. Vrati se i reče Klinu:

— Opet me zovu. Dakle što da učinim za tebe?

U pauzi, koja je u sebi nosila nešto mučnine, između njih su se motali duhanski dimovi i tihi zvuci tranzistorske muzike. Klin je stajao s cigaretom ovješenom o donju usnu, ravnodušan, smiren. Kradomice je motrio generalnog i mislio kako među njima ne može biti intimnijeg kontakta i srdačnosti. Što je nekada bilo, to je daleka prošlost. Danas se oni jedva poznaju. I ne razumiju se. Dva različita shvaćanja. Dva kolosijeka. Glasno je rekao:

— Ništa. Idi tamo kud te zovu, a ja sam kamo znam.

— Kamo ideš?

— Za jedan sat imam autobus. Naći ću neki posao kod ljudi s kojima me nije ništa vezalo. Bolje je kod takvih, koji te ne pitaju gdje si bio prije toliko i toliko godina, da li si prolio kakvo sirće, da li si bio u zatvoru. Takav te prima bez predrasuda. Uzima te onakvog kakvog te vidi pred sobom. I nikad mi više neće pasti na pamet da posjetim bilo kojega od nekadašnjih drugova. S toga gledišta i ova današnja posjeta za mene je vrijedna pouka.

— Varaš se, Kline, kad govoriš tako kao što si se netom izrazio. Svaki će se zanimati za tvoju biografiju. Minulo se ne može ni izbrisati, ni zaboraviti.

— Pa šta to ima tako crno u mojoj biografiji?

— Crno? Ne znam. Da ima štošta šarenkasto, to znam.

— Šarenkasto? U čijoj toga nema? Reci! — Klin je sa srdnjom gnječio dogorjelu cigaretu na pepelniku.

Generalni je stajao bešćutno i s nešto nervoze u kretnjama. Otresajući pepeo cigarete, bio je srdit na Klina a istovremeno mu je i zavidao. I čudio se samome sebi. On njemu da zavida? Pa ipak, morao je priznati: u naravi Klinovoj ima neke bezbrige koja izaziva zavist. A on se boji dati mu posao. Koga se boji? Svoje okoline? Svojih suparnika? Onih, koji jedva čekaju da ga vide kako se poskliznuo?

— A što se tiče toga poprsja — tromo će Klin — mogu ti preporučiti jednog mladog kipara, čistunca, karijeristu, ali s nešto talenta.

— Uglavljuješ me kao štrebera i plašljivca, u neku ruku... — promrmlja generalni.

— Ne, ne! — Klin se ironično smijuljio. — To nisam rekao, Franjo.

— Dobro, — reče generalni — rekao ili ne, svejedno je. Ali rekao jesi. Nego, — govorio je otežući — pošalji mi toga mladca, pa da vidimo. I još nešto: dat ću ti malu novčanu potporu?

— Ne! Hvala! Ne treba! — Klin je bio iznenađen i doveden u nelagodnu situaciju. Ranije se nadao da će ga generalni zadržati na objedu, ali nije želio novac tražiti od njega. Zato htjede istupiti energično i odbiti ponudu, ali se u isti mah sjeti svoje oskudice pa zato smireno nastavi: — U redu. Možeš mi dati malu pozajmicu; u prvoj ću ti prilici vratiti.

Generalni se maši lisnice i jednu krupniju banknotu ugura Klinu u džep a tada ga s nekim olakšanjem potapša po ramenu. — Nemaš ti što da mi vraćaš. Nekad mi je tvoja pokojna majka činila mnoge usluge. I ne samo meni. Sjećaš se tih dana, zar ne? Davno je to bilo, ali ja nisam zaboravio. Kline, ništa nisam zaboravio! Samo...

— Pustimo to — reče Klin. — Bilo, pa prošlo. Nego ti kreni kamo te zovu, a ja idem svojim putem.

Raziđoše se uz nakisele osmijehe i s nekoliko prijetvornih riječi ispričavanja.

Klin je išao cestom i rukom posizao u džep, opipavajući novčanicu. Na prvom raskrižju osjeti u sebi iznenada navrlu zlovolju i pobunu, izvuče novčanicu i htjede je raskidati na komadiće. Ali zastade. Ne. Porazmisli, otpljune, promrmlja nešto kroz zube, neku pokudu na račun svih generalnih ovoga svijeta, i zaputi se prema autobusnoj postaji.

Stjepan DŽALTO

Lice u mraku

Poznam jednu baku
S licem u mraku.

Tako mi se čini, a nije.

Kada se nasmije,
Zablistaju dva mutna oka,
I tuga duboka u srcu se gubi,
Jer ona vječno ljubi
Odlutale sinove.

Anđelka CENIĆ

Uz odar majke

Zvonilo je podne u mojemu selu,
Ja uz odar majke Gospin pozdrav molim,
Učila me ona još iz ranih dana
Da je čistom dušom — žrtvom svojom volim.

O smireno lice majke paćenice,
Prekrižene ruke nosi dragom Bogu;
Žrtva prošlih dana, krunica, skapular
Gorčinu života ublažiti mogu.

Blago tebi, majko, ti ćeš ravno Bogu:
Svoj si život samo dobrim ispunila.
Ja sam tvoje dijete, zato mogu reći:
Odlike su tvoje dobra djela bila.

Hranila si gladne, pojila si žedne,
Primila putnike, savjet dala svima;
Takvu čvrstu vjeru kroz vrtlog života
Neka svaka majka u životu ima!

O nek ti je laka ta hrvatska zemlja
Što je za te uvijek idealom bila;
Ostat će u nama svi savjeti tvoji,
Plemenita, dobra naša majko mila!

SMILJKA

Moje ruke

U tvojima da su —
ili onih koje volim!
Prosula bih prah — te sreće —
zlatni!

Trag za nas i zvjezdanu stazu
naše
vječne sreće!

Koju nitko nama
nikad otet neće.
Jer, gle — od srebra je!

Miroslav VAUPOTIĆ

Čitajući Tadijanovića, ponovno i trajno

(Ulomak iz veće studije — u povodu 75. godine pjesnikova življenja)

1.

Svaki svoj novi esej ili ogled smatram svojevrsnom oporbom ili suprotstavljanjem mišljenjima i iskazima izrečenim u prijašnjima, prethodnima, ranijima vlastitim člancima ili napisima, napose kada se promatra cjelokupno pjesničko djelo jednog već suvremenog klasika našeg pjesništva. Pišući ovaj ogled svjestan sam i neophodne istine da je u osobno gledište uvijek i nehotice uključeno, svjesno ili nesvjesno, sve obilje i bogatstvo, raznolikost ili sličnost književno-kritičkih, znanstvenih i impresionističkih opažaja i tvrdnji niza pisaca i kritika koji u razdoblju od 1930. do 1970. pisahu i o pjesniku Tadijanoviću.

Odlučih se ipak za ovaj laganiji (a možda i teži) put iznošenja svojih doživljaja i zapažaja nakon čitanja, *ponovnog i trajnog*, Tadijanovićevih pjesama, bez ikakve znanstvene, marginalno-eruditske učenosti koju ostavljam mladim semiotičarima, strukturalistima i fenomenolozima. A ja ću, onako jednostavno, neoimpresionistički, s činjeničnom povijesnom dimenzijom kao aksiomatskim preduvjetom i s poznavanjem dosadašnje literature o pjesniku kao imanentne tradicije, krenuti smiono i dalje i od svojih osobnih dosadašnjih pogleda i zapisanih izričaja o Tadijanovićevu pjesništvu.

Svjestan sam ovih jednostavnih riječi iz Croceove »Estetike« (da i ja jednom citirom Crocea, kad više nije »en vogue«), samo zamijenivši riječ jezik pjesništvom: »Jezik (*pjesništvo*) je vječito stvaranje, ono što je riječ jednom izrekla, više se ne vraća, a može se ponoviti samo kao reprodukcija onoga što je jednom već stvoreno. Novi utisci koji vječno nadolaze uzrokuju vječno nove izmjene u značenju, što znači i nove izraze.« (Estetika, I, str. 145.) Uzaludan je poziv nas kritičara i interpreta, ali mi svejedno uvijek krećemo kao neizbježni Don Kihoti u to ponavljanje, u tu reprodukciju »jednom već stvorenog« s plemenitom iluzijom da ćemo novim dojmovima prouzrokovati »nove izmjene u značenju«, dakle obnoviti stara značenja u novom tumačenju, u novim svojim izrazima.

Ovaj ogled ne želi biti ništa drugo nego — po idejama jednog od ideologa tematske kritike Jeana Pierrea Richarda — *»imanentno čitanje«*. Kako on kaže, »kritika je udubljena i produbljena lektira«, što usprkos svim željama i apsolutističkim prohtjevima kritičara za samosvojnom kreacijom odvojenom od svoje životodajne podloge — umjetničkog djela, koje se tumači, u biti svoje stvarne funkcije i ostaje prava kritička, kritičarska riječ-tumačenje i »pažljivo čitanje«, otkrivanje novih ljepota i značenja u tom djelu, a ne neka nova apsolutizirana samobitnost, znači novo umjetničko djelo. Uvijek se više postiže i dublje prodire dubokom odanošću tekstu negoli svojevoljnom ishitrenom metafizičkom spekulacijom.

Da li je Tadijanovićeva poezija proučena i protumačena u potpunosti svim mogućim hermeneutičkim postupcima prošlosti i današnjice? Orgovor je jasan: sigurno nije. I ako ostanemo samo vremenski ograničeni na posljednjih dvadesetak godina od impresionističko-psihologijskog eseja Slobodana Novaka »Malo žalosna i malo tiho nasmijana poezija D. Tadijanovića« iz 1953. do najnovijih stilističkih interpretacija Ljerke Matutinović, fenomenoloških Branimira Donata i Radoslava Dabe te strukturalističkih Cvjetka Milanje, a podrazumijevajući da u tom razmaku nastadoše i briljantni pjesnički eseji Dubravka Ivančana, Antuna Šoljana i Jure Kaštelana (ovaj popis imena mogao bi se i produbiti i produžiti nizom izvrsnih objekcija u prikazima tolikih drugih kritičara od Vlade Kovačića, Ivana V. Lalića do Milana Selakovića i M. S. Mađera), vidjeli bismo, usprkos slojevitoj mozaikalnoj slici Tadijanovićeva pjesništva u pojedinostima ili cjelovitijem pogledu u tekstovima spomenutih esejista i interpreta, da je imanentni korpus Tadijanovićeve lirike ostao još uvijek radosna i otvorena stvaralačka nepoznanica koja poziva i mami nove interprete u nova izvorna i osobena tumačenja.

Premda je i sam pjesnik napisao petnaestak autobiografskih fragmenata o genezi svojih pjesama i svom radu (kao rijetko koji naš pjesnik i sam eruditi-tumač i tekstolog drugih književnih vrsnika hrvatskih bliže i dalje prošlosti i najizvorniji objašnjavatelj i sakupljač svih podataka o svom pjesničkom i uopće književnom djelu do manijakalne pedanterije), ipak je sve to samo neophodna dokumentacijska podloga, egzaktnih temeljnica, na kojoj se tek gradi magija one neobične, jednostavne a složene ljepote tadijanovićevskog pjesničkog izričaja, onog što ukratko označavamo već nekoliko desetljeća zagonetkom Tadijanovićeva pjesništva, u neprekidnom dinamičnom dvojstvu-sukobu između jednostavnosti pjesničke pojavnosti i slojevitosti unutrašnjeg smisla.

2.

Rijetke su Tadijanovićeve pjesme u kojima se javlja naglašena metaforičnost, dekorativnost je kod njega tek balast lošijih pjesama. Jedna od manje zapaženih pjesama, koju ne citiram zbog njene slikovitosti ili slikovnosti, već zbog temeljnog koncepta morbidnog i tjeskobnog raspoloženja poniženosti i nesreće pjesnika u modernom građanskom svijetu, jest *Zlatnim pticama* iz 1929. gdje svoju dušu, tragiku svog bića, jednu rekao bih složenu sliku svijeta u kome je socijalno osjećanje »intelektualnog proletera« spojeno sa spoznajnim znamenom o uzaludnosti čovjekova bivanja u svijetu nalazimo zajedno u istoj pjesmi, u jedinstvenom dojmu dvaju raspoloženja:

I ti si, dušo moja, ptica pokisla; crna
Ptica u mraku. Da.
Preda te nije, na vidiku, postavljena trpeza teška
S bogatim jelom i vinom. Ti nemaš ni prazne čaše.

—

Tebe su gazili, gazili, kao po ulicama blato,
Dušo, ptico zlatna!

Zemlja me zove iz iste godine srodnih je tegotnih strahotnih »crnih« i »tamnih« stanja, poezija ugođaja grobnih, funebralnih koja od doba romantike do ekspresionizma ima svoju stalnu tematološku prisutnost u pjesništvu, a eto nije mimoišla ni našeg naoko elegičara i pjesnika pastorale, po nekima samo — Tadijanovića. Gorki cinizam čovjekove sudbine »na kraju puta« prije ili kasnije dominanta je ove pjesme:

Crvi zemlje, moje matere,
Dugo će se mnome nasladivati:
Bogata će biti gozba u lijesu mojemu!

Ali završnica je pjesme utjeha u neoromantičnom drhtaju zvijezda, pa je ipak panteistička vertikala često u Tadijanovića »skriveno svijetlo« olakšanja:

Kad snivao budem između crvi.
Nada mnom će, u vjekove, drhtati zvijezda sumorna.

I u poznatoj pjesmi *Šume snivaju* iz iste plodne godine Tadijanovićeva pjesnikovanja (usput budi rečeno, nije predmet ovog ogleda, ali doživljaj šume možda je najljepši i najdublji naturistički kompleks Tadijanovićeva lirizma, meni miliji od poznatijeg mu doživljaja oranica) sumorno suzvučje tona i raspoloženja napose u trećoj strofi jest *memento mori:*

Mrak, pretežak mrak
Liježe na lubanju moju
I razgovara sa mnom kao brat.

Šest distiha, rijetkost u njegovoj strofičnoj gradnji pjesme iz *Mojih ruku* (nastala 1931), potpuno je u dojmu i viziji ove *metafizičke,* ali i panteističke naturalističke konkretne poruke pjesnika koji sada piše »slova sitna, plavkasta na bijeli papir«, stvara svoju poeziju »živim rukama«, međutim u poanti je opet nekrofilsko samrtničko raspoloženje:

Ležite pored mene, u lijesu. Nepokretne.
Crvi po vama gmižu. Neumorno. Tiho. U tmini.

Pjesma *Preteška slazi noć* iz 1934. nekako srodna u prvom svom dijelu ugođajem sela šopovskom viđenju svijeta:

Djeca šapuću na stazi od srebra, u hrpu zbita:
Isus im prijeti grmljavinom, što kradu voće susjedu

završava stihom:

Na ruci mojoj žalosnoj crveni prsten Javorov

koji se opet javlja kao metafizička oznaka boga Kronosa — o protjecanju vremena i zaustavljanju uzaludnog njegova nemilosrdnog tijeka u *Prstenu:*

A nitko nije pomišljao da je doista
Na ruci mojoj žalosnoj
Crveni prsten Javorov...

To svjedoči o rafiniranoj cikličnoj poetskoj svijesti ponavljanja istih pjesničkih silnica i pokazuje nevjerojatnu smišljenu arhitektoniku; svjedočanstvo je pjevanja. Pjesma je stvaranje intelekta, a ne samo spontana bujica slikovnosti. Eto, i to je odlika i osobina koja približava Tadijanovića evropskoj suvremenosti u kojoj i on stvara.

Završetak te pjesme jest u duhu prethodno interpretiranih pjesama s već poznatim tadijanovićevskim konkretnim, a ujedno i simbolnim rekvizitarijem: *drveće, lišće, prstenje, mrtve ptice, noć, tišina,* lelek pjesnika i refren: *Noć, gle! pada mračna noć, preteška slazi noć,* noć pjesnikove intimne tragike ali i noć društvenog nokturalnog raspoloženja pred drugi svjetski rat, kada će osim dvije-tri rijetke pjesme pjesnik Tadijanović prestati pjevati *jer ničega ne bi do mračnosti* i *ja tako bijah utonuo u pustu šutnju, u mûk* (Elegija o pjesniku..., 1953).

Neosporno antologijska i središnja pjesma, koja u opusu pjesnikovu čini onu neophodnu spojnicu i vezivno tkivo između mladenačkih i kasnih pjesama, očaja, tuge, uzaludnosti, tjeskobe vremena i pustinje Lema Kamena (*Ja samo slušam svoje srce gdje zalud udara, i čujem tvrde grude kako bubnjaju u moj*

lijes, okovani lijes, 1958), morbidnih lamentacija pjesnikovih koji se kao skrivena ponornica trajno pojavljuju od 1920. do 1970. nad većim dijelom neoromantičnih, elegičnih, bukoličnih i pejzažnih pjesama, jest *Večer nad gradom.* Ona sadrži već čuvenu narativnu Tadijanovićevu smirenu kantilenu životnih činjenica preobraženih u poetizirane sintagme i sjedinjuje u svom sadržaju i konkretnu povijest njegova otuđenja od zemlje i »neostvarive čežnje za povratkom i stapanjem sa Rastušjem« (Šoljan) i one metafizičke jeze tajanstva unutarnjeg govora pjesnikova bića *(Šta te sputava, srce moje, da ne progovoriš iz dubina kao orgulje skrivene u crnom lišću noći?).* A motiv ruku javlja se ovaj put u zanimljivu eruditskom kontekstu. Ruke »gospodina Michelangela« koje stvoriše neprolaznu skulptorsku ljepotu u San Lorenzu firentinskom (Umjetnost je ta koja se jedina odupire vječnosti — trajni leitmotiv svih pisaca, sjetimo se kasnije »kutije olovnih slova« u Banketu u Blitvi, II, Miroslava Krleže) i jesu i nisu mrtve: žive su djelima dok pjesnikove »muške ruke« ostaviše dom svoj — i sada su eto lutalice koje uznemirene, izgubljene, iskorijenjene iz djedovske predaje lutaju uz svjetiljke firentinske.

Kraj te pjesme, nakon relativnog diskurzivnog raščlanjivanja stvarnosnih podataka — Rastušja i Firenze — i hinjene naivnosti mudrog pjesnika, zaista zbunjuje i oduševljava provalom intuitivnog, suprotnog ugođaja i potpuno iracionalnog mističnog završetka koji će ostati do najnovijih pjesama zrelog šezdesetgodišnjaka trajna konstanta i egzistencijalna tjeskoba leksičkog alegorizma, tako rijetkog, gotovo bih rekao *nadrealističke* modernističke iracionalne provenijencije:

... spavaj, srce moje,
I ne slušaj muziku u gostionicama,
I ne uzdiši, i ne plači nad rijekom
Sa svijetlima. Ruka će sigurno
Ugasiti svjetiljke. Spavaj.
Spavaj, srce moje. Vjetar, i zlato, i kosti.
I pepeo. Spavaj.

Napomenuo bih da se u završnoj sekvenci ove pjesme iz 1936. javljaju uz već poznati tadijanovićevski motiv ruku i dvije ključne riječi Tadijanovićeva pjesništva — *srce i pepeo* (sjetimo se samo zbirke: *Pepeo srca,* 1936).

Vođ beogradskog nadrealističkog pokreta Marko Ristić, jedan od začetnika jugoslavenskog međuratnog moderniteta, koji je tako okrutno i nadrealistički arogantno likvidirao poeziju dvojice istaknutih hrvatskih pjesnika međuraća Šopa i Tadijanovića ovim uvredljivim sažetkom u »Indeksu« svoje »Književne politike«, 1952: »Šop Nikola, katolički pesnik, dobar prevodilac s latinskog, Tadijanović Dragutin nije katolički pesnik, ali mu zato pesme nisu mnogo bolje«, nije ni slutio kako će danas, anno Domini 1980, ova dvojica doživljavati sve veća priznanja dok će njegova poezija ostati sasvim u sjeni njegovih zaista briljantnih i lucidnih eseja. Koliko je pjesnički slabija, iako neosporno leksički srodna, njegova inače bolja pjesma *Uspavanka kao poreditи* iz 1929. od Tadijanovićeve, napose završetak (jedino vremenska prednost pred Tadijanovićevom pjesmom):

Danas je kao belo more i leži na noći na platnu
Laneni san i spavaj, smireno kao što samo spavaš
kao što govoriš, kao što ležiš
Spavaj kao što te mesečina prati
Spavaj kao što poredиš

Tadijanovićeva interpunkcijska složenost, razlomljenost riječi i polisindetska obuzetost strukture djeluje poetski sugestivnije nego razlivena intelektualizirana sintagmatična ponavljanja poredbene riječce *kao* u pjesmi Marka Ristića.

Divni meditativni pjesnički diptihon s ovom pjesmom čini pjesma *Sumornost povratka* iz 1937, s izvanrednim početkom, iracionalističkim tadijanovićevskim motivom:

Ne ću tužiti o pepelu na dnu vode, ni o ruci
Naslonjenoj na grudi noći. Hoću da govorim
O povratku...

Zatim nailazi naoko melodramatski ugođaj koji međutim u dubini skriva neku metafizičku jezovitost neumitnosti povratka, u slici »praznog crnog fijakera« i topota konjskih kopita »koje osluškuju samo anđeli« i snuždeni pjesnik, da bi se izvanrednim tadijanovićevskim naivitetom, dobroćudnošću i ogorčenjem u isti mah stvorila udvojena slikovnost blaženosti i ojađenosti, koja je neprekidno prisutna u Tadijanovićevu pjesništvu i koju bi neki površni interpret također mogao označiti, makar Ristić tvrdi suprotno, katoličkim duhom.

Tu vječnu dihotomiju naivne slike neke nebeske Arkadije i ironičnog odaziva modernog intelektualca koji usvaja katoličku biblijsku leksiku kao pjesničko gradivo a ne kao dogmatsku konfesiju, ali je uvijek baš tim rafiniranim naivitetom destruira i lišava njene svetosti, nalazimo u Tadijanovića sijaset primjera. I taj dvoboj naiviteta i rafiniranosti, franjevačke opuštenosti prirodi i ciničkog grotesknog stava intelekta neprekidno je mjesto sukobljavanja u Tadijanovićevu pjesništvu. Samo dva primjera, en passant.

U pjesmi *Nebo* iz 1923. pjesnik iskazuje tajni svemira adoraciju:

Nebo je modro platno
Na kojem nevidljiva ruka
Bez prestanka nove oblike slika,

ali u zaključku pjesme ističe da je i nebo neka vrst naše zemlje, jer tamo na »nebeskim pašnjacima moja draga baka čuva goveda«.

Očaj koji, počesto, obuzima čovjeka kad mu se ne ispune ni najskromnije želje (*Molitva da dobijem na tomboli*) dovodi do vulgarnog i blasfemičnog raspoloženja, kada je kletva jedini odušak. Malo je takvih pjesama u novijoj hrvatskoj međuratnoj književnosti, osim u poeziji izrazitog socijalnog antiklerikalnog bunta, kao u zbirci Ive Frola »Krist nad krevetom« (1932). Usput digresija: Ivo Frol (Frelić) od rijetkih je Tadijanovićevih suvremenika pripadnika »socijalne literature« koji je prijateljski i s razumijevanjem shvaćao i pratio Tadijanovićev pjesnički put i uspon.

Diskusije o katoličanstvu, religioznosti ili nereligioznosti pojedinih hrvatskih pjesnika potežu uvijek oni kritičari koji žele nekoga ili nešto obezvrijediti. Nije katolička simbolika neophodna pjesništvu, ali ona nije ni pogubna ni zazorna ući u pjesnički sustav hrvatskih pjesnika. Od marksista Krleže i Cesarca, koji su se koristili i biblijskim legendama i pjesničkom topikom njenom, sve do takozvanih čistih katoličkih lirika Sudete i Šopa, pa naravno i u Tadijanovića, biblijski i vjerski rekvizitarij jest neizbježan povijesni imanentni baštinjeni od tradicije posljedak koji pjesničkoj riječi može samo koristiti, a nikako štetiti. Hrvatska se književnost toga neće nikada odreći, što svjedoče tolika suvremena pjesnička ostvarenja od Pupačića do Ganze i još mlađih naših suvremenika, usprkos gunđanju ograničenika i primitivnih vojujućih vulgarizatora.

Tema smrti, prolaznosti vremena i stalni leitmotiv *prstena* kao simbola trajnosti i povijesne mijene, zaustavljenog vremena u opsjednutosti fenomenološkim shvaćanjem predmeta, uspomenama, stvarima (»drage naše stvari«: »knjige, anđeli i slike«) javlja se u nekoliko rijetkih pjesama napisanih u ratnoj krvaviji 1941—1944, u *Jadanju zaboravljenog,* 1942, u *Lišću večeri,* 1943, a uz nju tadijanovićevska bitna riječ: *lišće:*

Na zemlju sad pljušti, iz pustoga raja
Crno smrtno lišće u beskrajno veče...

Jednako i u *Suncu srdaca,* 1944:

Na tvojoj će ruci biti zeleni prsten,
a na mojoj crveni, koji si mi darovala...

Nisam u ovom eseju podrobnije govorio o Tadijanovićevoj ljubavnoj poeziji, ali ona se u »drugoj fazi njegova stvaralaštva« (zanimljiva je ta podjela koju je učinio Radoslav Dabo u studiji: »Pogledi na liriku Dragutina Tadijanovića«, Kolo, 11, 1970) prožima s njegovom meditativnom filozofski intoniranom poezijom već od *Sumornosti povratka,* 1937, do *Htio bih da zaustavim* iz 1957, bitnih graničnih pjesama te druge faze. S tvrdnjom R. Dabe mogao bih se djelomično složiti, iako je u prvoj fazi, takozvanoj »rastuškoj« (kao što dokazah u ovom eseju), Tadijanovićeva motivska i izražajna *polivalentnost* neprijeporna.

Crno lišće pjesnički je »duhovni etimon« (Spitzer) i jedne od rijetkih prigodnih revolucionarnih pjesama Tadijanovićevih *Goranov epitaf skriven u planinskom lišću,* 1945, ali to nije puka revolucionarna narudžba vremena. Ne, Tadijanović bijaše s Goranom vezan dubljim intimnih nagnućem bez onog mentorskog pokroviteljstva starijeg nad mlađim; bijaše to prijateljstvo dvojice različitih, ali nekim duhovnim i poetskim bliskostima vezanih pjesnika. 1938. napisao je Tadijanović pjesmu *Onome koji leži u šumama bolestan* — posvećenu Goranu:

I ti si gledao lišće, malo prije u visokoj šumi, zeleno lišće.

Leitmotiv orahovog lišća u crnini i trajna opsjednutost motivom *šume / Dragi Moj, koji ležiš u šumama /* — neprekidni su eto tadijanovićevski pjesnički toposi od pjesama *Pozdrav šumi* (1921) i *Riječi vjetru i lišću* (1922) do spomenutog *Epitafa:*

Miruje, Sjeno Goranova. Oprosti, dragi Ivane,
Ako su koje riječi, u lišću, krivo čitane.
Riječi je splelo crno lišće, lišće krvavo:
Zaplakan, u sumrak ih je, sam, odgonetavo
Tvoj prijatelj

Usput primijećeno: rijedak primjer rimovanja, koje u stotinama pjesama bijaše tek sporadično, više asonance i aliteracije nego klasične rime inače.

Tragom Tadijanovićeve leksike, motivike, te imanentne filozofije duhovne veze prirode i čovjekova krika u tjeskobnu vremenu kretala se trajno i ova interpretativna, pomalo kronologijska, ponekad tematološka raščlamba Tadijanovićeva lirizma, tražeći u njegovim pjesmama onaj *rafinirani artizam* ispod površine narativne prozodije, otkrivajući metafizičku jezu ispod pastoralne pojavnosti, pokušavajući istaći neke koordinate Tadijanovićeva moderniteta. One se eto ne kriju samo u slobodnom stihu i raznolikom slobodnom ritmu nego i u strukturi pjesme i u opsjednutosti ontološkim traganjima svojih duhovnih koordinata, između dvije krajnosti — čvrste konkretne vezanosti za zemlju i prirodu kao njen panteistički supstrat i metafizičkih težnji za »zaustavljanjem« svojih riječi ne samo kao vlastitog autobiografskog bitka već i kao transcendiranje osobnog u temeljnim vihorima suvremenosti u kojoj pjesnik življaše i pjevaše.

Doživljaj *Veličanstva mora* (1954) s njegovim poetskim agnosticizmom zrelo je očitovanje pedesetgodišnjaka koji je od mladenačkog pozdrava i kliktaja radosnog »Pozdravljam te, zelena šumo, velika« došao u neizbježnoj sutonskoj amplitudi do suzdržanog poklonstva pjesnika koji »ne zna premda su mu usta otvorena kazati ni riječi pred veličanstvom mora, pred modrim šumorom vječnosti«, njega samotnika, »kasnog žeteoca«.

Središnja Tadijanovićeva pjesma poslijeratnog doba neosporno je *Prsten.* Ne bih sada ovdje interpretirao tu pjesmu što je već 1961. u »Književniku« učinio Branimir Donat pod karakterističnim naslovod »Vrijeme kao pjesnikova imaginacija«. Taj se naslov svojom suštinom podudara i s općim nastojanjem osvijetliti tadijanovićevsku metafizičku »elegiju nad vremenom koje teče i odlazi«. Uistinu,

»temporalnost je najviša inspiracija poezije Dragutina Tadijanovića« (Donat), i ja se s osnovnim zaključkom te interpretacije slažem. Kad ogolimo oklop fenomenološke (mrkonjićevske) zamršenosti, dolazimo do jednostavne istine, koju zastupa i ovaj esej o upitnosti pjesnikovoj o prolaznosti i trajnosti, o zaboravu i zaustavljanju, duhu i materiji, o vremenu i pjesništvu kao imanenciji, što Tadijanović u duhu svoje poetike i rječnika ovako sažimlje u srži pjesme:

Da nisam o tome mislio, i da ne znam
Hoće li on sa mnom leći
U zemlju ili će biti na nepoznatoj ruci
Kad moja bude pepeo i prah. Ona ne će znati
Da se i meni činilo, kao i onima
Preda mnom, da se ruka moja ne će nikada
Rastati od prstena, od prstena od srebra...

I te kako je on razmišljao hoće li taj prsten s njim u grob ili će kao znamen vremena, trajanja i prolaženja biti »na nepoznatoj ruci«. To je jedan od dva-tri bitna motiva Tadijanovićeve poezije. A srebrni *prsten,* zemlja, prah i *pepeo* trajne su izuzetne riječi tadijanovićevske sumorne pjesničke temporalne imaginacije.

Motto kraćeg ciklusa *Jedan čovjek u Parizu* svojim gnomičkim iskazom o vječnoj noći, koja novalisovski »na zemlju slazi i ovdje« (u Parizu), i tamo u »mom zavičaju« (Rastušju), i pod prnjama, i pod svilom, »pod zvijezdama žutim, jednakim«, novi je prilog pjesnikovu radosnu nihilizmu, bez očaja, blagom i umornom, ali ne beznadnom (*Nemojte žaliti, ne žalite ništa). Kad mene više ne bude,* 1955, slabija je, sentimentalno plačljiva, u larmoyantnom »štimungu« — ali pendant dubljoj i zaključnoj središnjoj pjesmi *Htio bih da zaustavim,* 1957, i njenom kraju i mottu:

Htio bih da zaustavim... Ne, ništa ne mogu,
Svakog se trenutka bližim suncu smrti, grobu.

I tu bismo mogli staviti točku da pjesnik, pravi pjesnik, nije i Antej koji je prikovan uz sudbinu pjevanja, i Protej koji se trajno preobražava i varira svoju »bugaršticu« o uzaludnosti i ljepoti življenja istovremeno. I poslije ovog sumornog zaključka — pjesnik dok živi, stvara, iako je svjestan da »kraj će doći meni«, onaj fizički, ne duhovni. Ne, nije to utopija ili utjeha o »slavi, suncu mrtvih« (Balzac), već duboka unutrašnja svijest i radost življenja da će vjerojatno ipak »neko dijete« produžiti njegovim putem stazama trnovitim, tjeskobnim, ali vječnim pjesničkim *(»Prepoznadoh svoj djetinji glas! Više ne mogu... Hoće li ovo dijete kad odraste nastaviti moju nedovršenu pjesmu?«,* 1970 — *Prepoznavanje).*

Završavam naglo, bez naravoučenija, bez mudroslovnih konkluzija, bez eruditske aparature, kako i počeh, parafrazom druge pjesme iz »nerazumljivog«, »modernističkog« *Porečkog diptihona,* 1960, koju pjesmu, napose prvu, površni poznavaoci njegove lirike začuđeno promatrahu kad se pojavila u »Republici«, prije desetak godina:

Uvijek će padati kiše,
U lagodnim spomenima,
I lišće se kovitlati,
U crnini, do nebesa...

(Istakao M. V.)

I usprkos toj vječnosti prirode, u našim očima, u našem duhu bit će uvijek »razapeto srce« pjesnikovo i njegove »suze od radosti«, što njegovo pjesništvo živi u nama danas i što će živjeti i u budućnosti, neće uzalud teći. Njegovi divni jednostavni, a i složeni stihovi i pjesme trajno »kaplju u *lišće* života i smrti«. Htio sam zaustaviti samo jedno svoje viđenje Tadijanovićeve lirike, zaista ga strasno čitajući metaforički i hiperbolički rečeno »po tisuću i koji put« — od 1943. do 1980.

T. J. H. MAR

Prolazak Mongola

Kršćanska vojska zaposjela je položaje s obje strane gornjega toka rijeke. Tako je zapisano u onodobnim zapisima. Vojnici su se ponašali nehajno. Nema toga neprijatelja koji bi mogao proći kroz naše guste redove. Takve je i slične izvještaje posadno zapovjedništvo slalo svojim nadzapovjedništvima. Iako se već tada znalo (što će se kasnije, na žalost, potvrditi) da će Mongoli otpuhnuti branitelje bez osobita napora. Tako je bilo suđeno, neuvjerljivo su se poslije poraza opravdavali pobijeđeni. U svim su se vremenima pobijeđeni opravdavali na isti način i za opravdanje svojih poraza navodili su ovaj tako vulgaran razlog. Međutim, valja ih razumjeti. Nitko ne želi priznati da je jadan i kukavan. Jednostavnije je za svoju kukavštinu okriviti više sile.

Tik do borbenih položaja kršćanske vojske nalazila se seljačka kuća. Ni bogata, ni siromašna. Drvena kuća, s visokim prizemljem. Pred kućom poprilično dvorište ograđeno drvenim plotom. Iza kuće voćnjak, pa vrt. U vrtu, uokvirenu šibljikovinom, izvriježeni krastavci i nedozrele dinje.

Po dvorištu je muharao četrnaestgodišnji dječak. Izgledao je preplašeno, tjeskobno. Kao da u daljini vidi nešto strašno. Poput progonjena zečića trčkarao je ovamo-onamo, od kuće do kršćanskoga tabora. Upozoravao je kršćanske zapovjednike na opasnost koja se naglo približavala. Nisu se obazirali na njega.

Dan je bio sunčan i vedar. Smekšavajući. Mačkasto pospan. Jesenski uspokojavajući. Vojnici su ukrižili koplja u stožaste piramide. Mačeve s koznatim pojasevima nemarno su bacili u meku i maznu otavu. Lukove i strijele povješali su po drveću. Dišenjci pečene bravetine nadražuju nosove. Bukare crnjaka kruže od usta do usta.

Dječak još jedanput pokuša nešto učiniti. Polupijani vojnici ga otjeraju. Što ovaj balavac hoće od nas? Nama nije potrebno stražariti. Niti se trebamo bojati. Jer naš kršćanski Bog je s nama. On nas štiti i od zla brani. Kaj nam pak moreju, moreju, moreju. Dječak plačući otrči u kuću.

Sunce je počelo obilaziti drugi dio svoga danjega kruga, zabilježili su dalje očevici, kada je u kršćanskom taboru opaženo komešanje i burkanje. Nesputani konji nisu se dali uhvatiti ni osedlati. Kuhari su napuštali pune kotlove i ostavljali neugašena ognjišta. Kokoši, jednom nogom privezane u učvoreno i zauzlano klupko, panično se uzlepršaše. Golema crna simurgova krila ugasiše nebo. Samo je magarac mirno i sladokusno brstio ježastu čkaljevinu.

U seljačkoj kući obitelj se upravo spremala za večeru. Na tvrdi stol od oskorušina drva majka je stavila zdjelu posnih heljdinih žganaca i oko zdjele poredala drvene žlice. Mlijeko će se podijeliti za vrijeme kusanja, tako da svakome pritekne. Zlatokrug posljednje svjetlosti dana titrao je na naslonu klupe.

Uznemireni dječak povukao je oca za rukav i pokazao mu na prozorsko okno. Da pogleda što se vani događa. Otac se grubo otrese na njega. Neka se ne miješa u poslove odraslih. Dječak se nije dao zbuniti. I dalje je, drščući, uporno vukao oca za rukav. Najzad otac popusti i pogleda kroz okno.

Nepoznati konjanici jahahu s onih sunčanih strana gdje rijeka iščezava u poljima. Nisu se čuli topoti kopita. Prigušivala ih je šupljičava zemlja. Ni zveket konjske orme jer konji bijahu neosedlani. Šutljive spodobe na čupavim konjima približavahu se bez ikakva šuma. Neizbrojivo rojevito navirahu iz zemlje. Stršenasti vrhovi njihovih kopalja siktahu među konjskim ušesima. Na bezglasni znak horda nezaustavljivo jurišnu.

— Isuse, Mongoli! — jauknu otac. Htjede skinuti sablju koja je rđala na kućnu sljemećku. Zavrela je u njemu krv seljačkoga borca koji mrzi rat, ali je spreman braniti zemlju. A i radilo se o obrani vlastita opstanka, kad se ne razmišlja niti prosuđuje. Jednostavno nema drugoga izbora. Nu bilo je prekasno. Mongolski vojnici, od glave do pete ukoženi u crno, već ujahivahu u dvorište.

Otac opomenu obitelj da šuti i ne miče se. Možda će na taj način izbjeći nesreću. Neprijateljski će vojnici pokupiti hranu iz gospodarske zgrade i odvesti blago iz staje. U kuću neće ni ulaziti. Pomislit će da u njoj nema nikoga. A i kršćanska će ih vojska ubrzo otjerati.

Otac još nije znao da kršćanske vojske više nema. Istopila se. Isparila. Nije ni pokušala zametnuti bitku s hordom. Čim ugledaše prve mongolske konjanike, kršćanski se vojnici razbježaše na sve strane. U gaćama. Oružje sramotno ostaviše napadaču. Bila je to smiješna i bijedna slika jedne prazne oholosti i napuhane hrabrosti. Beskrajnim poljem bježe rashlačeni kršćanski vojnici a Mongoli ih porugljivo hajkaju kao neopasnu divljač.

Ganjak zatutnji bahatom vojničkih koraka. Seljak još pokuša obitelj spasiti lukavstvom, tom jedinom nadom i iskušanom obranom u koju se u ovakvim okolnostima moglo pouzdati. Svojoj ženi brzo utrpa u ruke preslicu i vreteno. Dječaka pouči, da sjedne na pod prekriženih nogu — na mongolski način. Dvogodišnjega sinčića strpa u zipku i prekrije ga pokrivačem od medvjedske kože. On se sam neubojitim nožićem prihvati ukrašavanja vrča izdubena u drvu. Možda će ugođaj mirnoga i strpljivoga seljačkoga života, računao je, zbuniti vojnike. Osjećajiti ih pomišlju na njihove kuće i obitelji, žene i djecu. Ta i oni su većinom seljaci. I odvratiti ih da ne učine ono najgore.

Zaključni prizor nije se mnogo razlikovao od sličnih već mnogo puta viđenih u doba ratova. Pod snažnim udarcem kladiva vrata popuste i otvore se treskom. Najviši i najsnažniji od vojnika stane na vrata, raskreči noge i oštricu koplja uperi u ukućane. Ostali se razmiliše po kući u potrazi za hranom, pićem i skrivenim dragocjenostima.

Zapovjednik pljačkaškoga voda zaustavi se na sredini sobe. Okrećući se polagano oko vlastite osi, šutljivo i mrko motrio je udrvenjene seljake. Njegov ledeni pogled smrzavao im je krv u žilama. Jedno mu se žuto oko zaustavi na zipci. Majka kriknu.

— Nemojte njega, gospodine. Malečak je još. Nejak i slabunjav. Radije povedite mene. On neće moći izdržati napore duga puta.

Mongol otkrije dječačića i tvrdo se nasmiješi. U očnoj mu se šupljini drugo žuto oko porugljivo zakoprca.

— Ne boj se, ženo. Dobro ćemo ga čuvati. Zdrav je i živahan. A takvi nam trebaju. Obradovat ćemo našega kana ovakvim plijenom. Kad odraste, bit će kanov čuvar.

Žena se savi u pasu kao presječena sabljom. Huknu iz sebe dušu. Pa nemoćno zacvili.

— I da znaš, — pogleda Mongol majku s visine svoje strašne vlasti — možemo ga nabosti na nož. Ili mu stucati glavu na kućnom pragu. Ako ne zavežeš, bacit ćemo ga bijesnim psima. Zahvali svome Bogu što ćemo ga odvesti sa sobom. Danas-sutra postat će vojnički zapovjednik. Možda i dvorski dostojanstvenik. Kad ga ne bismo uzeli od tebe, ostao bi seljak. Zamazani, ropski seljak.

Iz upaučinjena kuta sobe odjednom se izmrači vrač. Pohlepnim rukama zaljubljeno gladi željeznu kutiju koju je pronašao u tajnu skrovištu. Drhtavim prstima slavodobitno je otvara. Na njenu dnu zablista zlatnik. Vračeva usta razjapi cerek. Crna mu se sjena uspravi s poda i počne rasti u visinu i u širinu. Uskoro ispuni sobu, otvori sve prozore i pomrači olovnu kmicu noći.

* * *

»Nemoguće je odreći se upotrebe latinskog jezika u medicini... Ne možda iz historijskih ili sentimentalnih razloga, nego jednostavno zato što jedino primjena latinskih termina omogućuje egzaktno i nedvosmisleno izražavanje koje će svakom liječniku u nas i u stranom svijetu biti razumljivo« — piše prof. dr. Lavoslav Glesinger u svom članku »Latinski jezik u medicini — nekoć i dana«, objavljenom u »Saopćenjima« PLIVE (sv. 22, br. 3-4, 1979. g.).

Joja RICOV

Salvatore Quasimodo — Milosrđe na djelu

Kajem se
što sam ti darovao svoju krv,
Gospode, moje utočište:
smiluj se!

Protuslovlje u jezgru

Gdje si? Ti, koji me progoniš u stopu: kojega gledam a ne vidim, njušim a nema ga — otkud taj miris Tebe uokrug? Dotičem ga a ne trza, čujem a on bez glasa — na moju sliku i priliku? Taj strašan tvrdokorni tkalac moje i sviju putanja, svakog i sveg odjednom. Zovem a ne javlja se, psujem a on ne odvraća. Bdilac i nad snima. Ti, lovče na savjest, neumoran u zasjedi, mjeritelju mojih koraka (slobodnih?), uhodo zlokobni, strijelče moje duše. Omeđen, odviše sam nesiguran, ugrožen — »Bože šutnje, otvori samoću«. U mojem, da. U našem. Vidiš. Ne vidiš?

U ovom našem podneblju i relacijama, u ovoj uljudbi, ovom planetnom (ne planetarnom!) prostoru: ovdje i tu. Unutar korita danâ, u ovoj vremenskoj vododerini. Raspolažem. Raspolažem? Ja Bog, — živina! U ovoj jaruzi gdje skotarim, gdje skapavam bez predaha. Zavidan? Gore od goreg: loše me sazda, Ljubomorni! Još se ne uspjeh ni obazrijeti za leđima, a Ti si, evo, preda mnom. Udolje jada, traljav usud, Gospode.

Svatko stoji sam na srcu zemlje
proboden zrakom sunca:
a veče je već tu.

Ni očijukanje ni manirističke deklaracija, ponajmanje poj uzbibana euforika: Quasimodov otkoračaj neotklonivo je sudaranje sa Svjetlošću tu, u podnožjima orfejskoga uspona, kao i u svakoj drugoj dionici njegova ispovjednog puta.

Smrt — *sestra* »Siročića Asiškog« — neiznevjeriva i odsudna pratilica bivanja obrće život, produbljuje mu ôs. Ne mrklina, — bljesak u bunilu pulziranja, fosforescira sviješću obasjana smrtnika razgoneći strah, steruć obzorje milosna i obećana pokoja: »Budi me smrt: / još jedno, još jedino, / duboko kucanje vjetra: / u noć« (*Počinak trave*); »a smrt je / prostor u srcu« (*Svježe od rijeka u snu*); »O smrti milosrđa, / smrti čedna stida« (*Pismo majci*); »Ili zar ni smrt sada ne tješi / više žive, smrt iz ljubavi? (*Pismo*).

Pokristovljenje čovjeka

Bog se očovječio s Kristom. Tim nadljudskim činom ljubavi započe povijest humanizacije Boga i u umjetničkim alibima christianitatis, djelotvorna do i u moj dan. Quasimodov obrat koji slijedi, provođen u poruci od početaka (*Vode i zemlje* — 1930, *Preplavljena oboa* — 1932) do njegove završne postaje (*Dug i potraživanje*, 1966), mogao bi se sažeti u terminološkom određenju: pokristovljenje čovjeka, što je i opet samo ponavljanje katarze »ecce homo!« u uvjetima epohalno drugog ali sadržajno ne i drugačijega vremena gdje se njegov brat — žrtva nasilja i (zako-

nom!) zaštićenih bezakonja u hadu (hadu ovozemlja!) — neprekidno potvrđuje kao osuđeni Nazarenac, kao njegova trajno nazočna poistovjećenost. Reciprocitet usuda vraća me k ishodištu. Ono što se i danas događa s Nazarencem diljem meridijanâ Zemlje nije ignoriranje, to je bezočna, jedino čoporu podobna diskriminacija vrhunskog povijesnog humaniteta. Pjesnik to ćuti, svaki osobnim pipkom, izazvan udarom svoga uzbibanog kruga. Pa dok se Giuseppe Ungaretti, ratoborni skeptik, rve još s Jahvom kao nedostižnim i osvetoljubivim svedršcem natkozmički ustoličenim u svom božanskom sebeljublju, a Pierre Emmanuel ga razmatra kroz povijesnu hiperbolu individualne i kolektivne golgote čovječanstva, u svojoj demistifikatorskoj dioptriji pretkoncilskog naviještanja Quasimodo ga vidi u svakom bratu koji stradava, otkrivajući njegovu, Kristovu odsutnost do i u jednoj prilici gdje likuje — bio i ljudski opravdan uzvrat — nepravda i zločin. Ili u drugoj prispodobnoj distinkciji: u onom glagoljaškom, gupčevsko-ivanićkom, republikanskom mentalitetu Nikola Šop, Hrvat, vodi Isusa u prezren pučki ambijent priproste seljačke kolibe (Isus nikada i nije bio drugo doli pučanin!); Miguel de Unamuno — cvijet Goyine ali i Terezine i Ignacijeve postojbine — vapi pred njegovim raskriljenim rukama; Salvatore Quasimodo — izdanak Pilatove ali i Brunove i Girolamove zemlje — optužuje njegovo imperativno, gdjekadšto i programski sustavno provođeno brisanje iz vremena:

Još si uvijek onaj kamena i praćke;
čovječe moga doba. Bio si u karlingi,
sa zlokobnim krilima, meridijanima smrti,
— vidio sam te — u ognjenim kolima, kraj vješala,
uz kotač za mučenje. Vidio sam te: bio si ti,
sa tvojom egzaktnom znanosti uvjerenom u istrebljenje,
bez ljubavi, bez Krista. Još si ubijao,
kao uvijek, kao što ubijahu očevi, kao što ubijahu
živine koje te ugledaše prvi put.
I ta krv miriši kao u dane
kad brat reče drugom bratu:
»Hajdemo u polja«. A ona hladna, uporna jeka
doprla je do tebe, u tvoj dan.
Zaboravite, djeco, oblake krvi
dignute sa zemlje, zaboravite očeve:
njihovi grobovi tonu u pepeo,
crne ptice, vjetar, pokrivaju im srce.

(Čovječe moga doba)

Psihologiju otimača, tu naprasitu, kratkovidnu, samoubojičku lavinu:

Prepoznajem vas, meni nalik, o
nemani zemlje. Na vaš ujed palo je milosrđe
i blagi križ nas ostavio.

(Dan za danom)

U tmini divljanja prvog među bezumljima čovječanstva:

Ni Križ ni djetinjstvo nisu dovoljni,
čekić s Golgote, anđeoska
uspomena da se iskorijeni rat.

(Vojnici plaču u noć)

Sljepilo odmazde osvetoljublja, nestrpljivo od čekanja, koje ne vidi, odbija, ne podnosi opraštanja:

A zašto, majko, pljuješ na leš
s glavom dolje, vezan za noge
o gredu?

— — — —

Pucala si
u ono lice, sada: mati, mati, mati!

(Hvala)

Sučelice zlu u nezadrživome zaletu, Quasimodo, povučen u diogeneški kutak, bilježi napuštenost i tu, u voljenome izgnanstvu, svjedoči destruktivna obličja doba otkupljena rijetkim proplamsajima čovjekove moći i dostojanstva:

. . . I u mojoj zemlji smiju se
na milosrđe, na srce strpljivo, usamljenu
sjetu siromahâ.

— — — —

Ali ja pišem i dalje riječi ljubavi,
pa i ovo je jedno pismo ljubavi
mojoj zemlji. Pišem braći Cervi,
ne sedmerim zvijezdama Velikoga Medvjeda: sedmorici Emilijanaca
s poljâ. Imali su u srcu malo knjiga,
umriješe bacajući kocke ljubavi u tišini.
Nisu znali vojnike, filozofe, pjesnike,
ovog humanizma seljačke rase.
Ljubav, smrt, u jednoj jami magluštine istom iskopanoj.

Svaka zemlja htjela bi vaša imena snage, stidljivosti,
ne radi spomena, nego radi danâ što puze
tromi od povijesti, brzi od strojeva krvi.

(Braći Cervi, njihovoj Italiji)

U početku stvori Bog nebo
i zemlju, zatim točno u svoj
dan postavi zvijezde na nebo
i sedmi dan otpočinu.

Milijarde godina nakon toga čovjek,
sazdan na njegovu sliku i priliku,
ne otpočinuv ni trena, sa svojom
laičkom pameti,
bez straha, na vedro nebo
jedne listopadske noći
postavi druge zvijezde jednake
onima što su kružile
od postanka svijeta. Amen.

(Novom Mjesecu)

A potom opet, i nanovo (koji već put?) u jaruzi: gdje zlatno tele ruši i zadnju prepreku na stazi — a mjesta nema bogu izvan njega! — gdje se prodaje, bez stida, posljednja svetinja baštine:

Stranci kucaju trgovačkim prstima
prsa svetaca, relikvije ljubavi...

(Braći Cervi, njihovoj Italiji)

Jedini kojem ne uspijeva, kojemu nije dopušteno, koji ne smije šutjeti — pjesnik jučer, pjesnik danas (i sutra?) — koji neodložno plaća:

Tvoj strašni dar
riječi, Gospode,
ispaštam bez prestanka.

(Pri tvome svjetlu brodolomac)

Duboke kršćanske inspiracije

Gdje da ga dakle smjestimo? — pitaju se uokolo. Taj ograničeni, da ne kažem malouman, krdovski impuls razvrstavanja i pripadnosti — sortiranja! — kao po policama artikala za potrošnju ili (kompjutiziranja!) u kakvim kerberski čuvanim (zna se kojim) građanskim kartotekama. Quasimodovu duhovnu ostavštinu, njegov trenimice prepoznatljiv solilokvijski dijalog miroljubivosti i čovjekoljublja upravljen supu(a)tniku uz bok, njegove odlike tribuna nezaštićenih, tamanjenih i ugnjetenih treba iskati ne toliko u njegovu lijevom, antifašističkom i antitotalitarističkom opredjeljenju koliko, prije i iznad svega, u biopsihičkom supstratu osobno naslijeđene i oblikovane strukture, u onom njegovu cikličnom ali ne iznevjerenom vraćanju (Milost me izgubila — *Sardinija;* samo sam jedan čovjek, / samo jedan pakao — *Pri tvome svjetlu brodolomac;* Gospode, moje utočište — *Plač fratrića s ikone*) u same izvore kršćanstva:

»Pjesnik nije posjed: ni ljevice, ni desnice, ni centra. Moju poeziju tumače, a tumačit će i dalje kako kom bude drago, jednako kao što su to činili i dosada. No, kad sam već izazvan da govorim, ja ovdje želim reći: ma kako bila tumačena i ma od koga i ma gdje, krštena atributima angažirana ili pacifistička, antimilitaristička ili intimna, moja poezija ostaje i bit će ono što je oduvijek bila i što jest: duboke kršćanske inspiracije.« (J. R. *Salvatore Quasimodo — zadnje pismo Prijatelju,* HKL br. 5, 1968).

Pričest poezije

Hiniti se može dobrota i susretljivost, ljubav i povjerenje. I odanost i vjera, ali poezija ne. Ona je prasak dubinskog — više no kardiogram duše. Kozmički trzaj sapiensa, nije tek odjek emocije, odsjaj ćutilnog epitela. I u jednoglasovnome kriku, ako je moguća takva svedenost usporedbe, pjesma je totalitet. Gdje joj je epicentar, ima li svoj prag? Ako joj ima konačnice, je li to nada, san ili uskrsnuće?

Quasimodova svijest, s njome i iskaz njegova bitka iz dubine kreće se uporno samom urvinom krivovjerja, noseći kontrastno dvojstvo protuslovlja u jezgru: glas kristijanizirana hedonista poganskog nasljeđa Italije, da budem još određeniji — saracenizirane Magnae Graeciae.

Sinonim čovjeka u stradavanju, njegov masakrirani, odbačeni, suvišni nije onaj blještavi i uzdignuti Kranjčevićev, Blokov Krist — putokazni simbol revolucije. Quasimodova pjesan elegičko je zazivanje i kad je vrela osuda, savonarolinski bunt. Boomerang uzvratne ljubavi, ona još jednom potvrđuje Kristovo svedioništvo povijesti, otvarajući novo poglavlje poratne oporuke pjesnikâ, usmjerene u »herezu« socijalizacije kršćanstva — evanđelizaciju ljevice.

To je politički krik?

Poslije Rilkea, Jamesa, Tagorea, Unamuna, ovdje pada svaka ideološka isključivost, svaki stranački utilitarizam.

Pjesnik je nenadomjestiv. Više od znanosti i mudroslovlja, on je bio i ostaje smjerokaz vremena u proboju. Njegov iskonski dah zračenje je Milosrđa na djelu: pričest poezije.

Mirko VALIDŽIĆ

Mrtvačka glava i crna brada

Što se više bližio kraj 1944, rat je postajao teži, sumorniji i zagušljiviji. Starčad, djeca i žene kao da su posustali od straha, rada, neishranjenosti i iščekivanja. Svaki novi dan bio je osoljen neizvjesnošću: kad osvane, ne znaš hoćeš li omrknuti, a kad se smrkne, nije sigurno da ćeš osvanuti. Na svaki šušur u noći trnci bi prošli umornim tijelom, a san bi se spleo u stravične klupčaste zavoje iz kojih nije bilo izlaza. Po danu bi se čeljad razmilila po vinogradima, ogradama i za blagom, ako je još koja ovčica ostala na životu. Svaki pucanj bio je upozorenje da neka vojska prolazi, dolazi, čisti, i svijet bi bez predomišljanja bježao prema Krki da se sakrije u škrape, bježao u Pode gdje su još bili na životu stari torovi i kamene staje. Sva sreća da je prominjska visoravan tako vidljiva kao da gledaš na dlan. Davni gajevi posječeni su još iza prvog rata. Sitna grabovina, drača i smrika nisu mogli sasvim skriti vojnike, a još manje konje ili motorizirane naoružane jedinice.

Te godine početak listopada bio je poprilično topao. Vinogradi su bili gotovo zreli za berbu, podosta rodni, iako ih nije marljiva ruka mogla dovoljno uzgajati. Već su se počeli iznositi na dvorište bačve i badnji, vozarice i koševi. Pomalo su se nabijali obručevi, natapala dna, popravljale nagrižene duge, zatapala vidra, krpale košare i kašete. Bila bi šteta i grijota ostaviti Božji dar da ga pozoblju ptice i ispiju ose, jer bez njega ne možeš lako potisnuti strah i bar malo utišati ranjeno srce.

I na dan sv. Franje Asiškoga i sutradan čula se pucnjava i larma od sjevera Promine. Tko je bio spreman bježati, taj nije gubio ni trenutka, zgrabio bi što mu treba ili mu je bilo najmilije i grabio vihornim korakom. Neki su upravo zbog toga i zaglavili. Ni konj ih nije spasio. Čitlučanina Josu našli su mrtva u bunaru, s čavlom u tjemenu, onog istog dana kad je zapaljen od četnika Nečven i nekoliko žena bačeno u vatru. Mnogi se i spasiše bijegom. Neki stariji ljudi i žene ostajali su kod kuća, pa što bilo da bilo. Barem će umrijeti na svom ognjištu.

Čitlučki su bunari i lokva sasvim iznad sela. Iznad njih, na vlaci, ispod Križevih njiva, naseliše se kovači, jedini majstori te struke za cijelu Prominu. Kovačnica je bila uvijek posjećena, iz nje se čuo glasan govor, kucanj po nakovnju razlijegao se od rane zore do kasne večeri. Čula se i pjesma i šala, nazdravljalo se i zalijevalo. U ratu je sve malo posustalo, ali kovači su imali uvijek posla. Zbog općeg dobra nisu ni puške nosili.

Netom se oglasi pucanj iz pravca Vrbnika, tamo negdje ispod Oklinka, nestade i Joke i Biće, i Jokine djece, a bilo ih je — dobrom Bogu hvala —

desetak, svi jedno drugom do uha; razbježaše se po ogradama ko pilići kad ih orao ugrozi. Sama osta u kući kovačuša Marija, prozvana Mrka, jer bijaše tamne puti. Kamo će, kad joj najmlađi sin nije imao ni godinu dana, još nije bio ni prohodao. Sjela je ispred vignja, pa što Bog da i sv. Roko. Tko bi imao srca kidisati na majku s djetetom, i to u naručju?

Pucnjava je postajala sve gušća i zvučnija, sve bliža i prodornija. Već se vide na sivom kršu konjanici, izviruju crne visoke šubare od janjeće kože, na njima vidljiv četnički znak — mrtvačka glava i kosti, opaljeno lice obraslo bradom koja se gusto spušta niz razgaljena prsa i ispreplićе s redenicima puščanih metaka. Jesu li to četnici Bože Amanovića, ili Mane Rokovića, ili Momčila Đujića, ili Brane Bogunovića, tko će to na prvi pogled prepoznati. Da li su stigli iz Knina, Kosova, Vrbnika, to nije nimalo značajno. Oni su svi iz istog tora, istih težnja i istih nakana. Iako u Promini između dva rata nije bilo sukoba između dviju vjera i dviju narodnosti, u posljednjem ratu četnici su se zalijetali u prominjska sela, nekolicinu ubili i pljačkali stoku i imovinu.

* * *

Upamtili su naoružani bradonje da ih je dan prije ispratila pucnjava s prozora kovačnice dok su ostavljali Čitluk i Ljubotić, pa se ravno spustiše do nje. U kući nema nikog, u vignju nema nikog, u konobi ni žive duše, u štali ni konja ni krave, po dvorištu razbježale se kokoši i između njih obezumljena majka i malo dijete. Uteći više nije mogla. Metak nije opaljen. Ležala je mrtva, dvije su je divlje ruke zadavile. U jedan hip. Zauvijek.

Mališan je sve to netremice motrio. Vidio je majku kako je htjela pobjeći da njega spasi. Vrištala je poput ugrožene vučice, bila spremna na sve, branila dijete. Ali su ruke bile snažnije. U njegove širom otvorene oči ušla je jezovita slika: iznad krvavih očiju namršteno čelo, poput veljačkog neba naborana munjama pred olujnu mećavu; na neurednoj kosurini, kao u zapuštenog konja neiščešljana griva, ispeo se čudan crn čuljak; i u njemu uklesano zloslutno znamenje — dvije ukrštene gole kosti i ispijena lubanja; čitavo lice i brada obrasli su debelim dlakama koje strše poput ježevih iglica i dodiruju paklene metke iz kojih iskri smrt i nestanak. Obezumljen strahotnim prizorom, skamenio se u zloslutnom dogaranju i bacio se na mrtvu majku, zatvorio oči da se bar na čas oslobodi krvave slike, naslonio glavicu na majčine grudi i nestajao u provaliji nepostojanja...

Četnici su odmicali prema Vrbniku, Kninu, Kosovu, čula se i prokisla pjesma, pokoji pucanj i drndanje opljačkanih kola, na kojima su vozili žito, pršute, janjce, biljce i druge stvari. Za njima u stopu libili su se ljudi svojim domovima da vide što je ostalo od njihove muke i siromaštva. Tada bi zavladala neka gluha tišina, čuo se zuj leptira, lelek jeke. I u toj oguglaloj šutnji oglasi se jadovit plač iznad čitlučkih bunara. Zaova Anđelija najavi cijelom selu da je njezina nevjesta mrtva. Okamenjeni u bolu, stajali su svi uz zadavljenu ženu, i kućna čeljad i njena brojna rodbina, i komšije i prolaznici. Svi su se složili: proklete ruke koje su to učinile!... Nisu se mogli suglasiti što bi bilo bolje: da je i mali sinčić pošao s majkom, ili da je, eto, ostao na životu?... Teško je biti sirota!... U to se javi Luka Biliškov:

— Nemojte, ljudi, tako! Neka našeg malog Tomislava, Bog ga poživio. Majka je poginula na pravdi Boga velikoga, nek je On i pomiluje. Dobri nebeski Otac neće zapustiti ni ovo siroče. On se brine za travku, cvitak, zaperak, cvrčka i sve ostalo, pa kako ne bi pogledao na ovo sirotno dite?!

* * *

Rat je završio, vojske su nestale, pucnjava je utihnula, grobovi su se posušili, poginuli su oplakani, preživjeli ratnici pomalo su se vraćali kućama, napuštena ognjišta opet su se zgrijala, vinogradi pomlađivali, oranice zamladile, prorijeđena stoka namakla, život proslijedio... Rane su dugo pekle, krvarile, boljele... Najteže je bilo sirotama koje ostadoše bez roditelja i udovicama bez životnog potpornja... Dugo se nosila crnina kao očit znak duboke tuge i bola.

U kovačnice iznad čitlučkih bunara opet se vraćao stari žamor, glasni govor... Bićo se oženio udovicom a Joko svojoj siročadi doveo pomajku. I s njom je povećao obitelj, još pola duzine novih članova. Neka ih. Dok je djece, bit će svijeta, smijeha i radosti. Neće se ugasiti vatra na kominu.

I dalje su stizali Prominjci iz svih sela, dovodili konje na potkivanje, okivali karove, plugove, oštrili nože, sjekire, kosire, bradve. Svak je u torbi ponio komadić prismoka i bocun žutine. Viganj se neposredno nadimao, kroz ugalj šuštao je smeđezlatni plamen, nakovanj je odzvanjao pod snažnim čekićem u taktu neumornog doziva, savijalo se poslušno željezo a kovači su dobacivali dosjetke. Svaki je potkivač s posebnom milinom stavio ruku na malog Tomislava koji se bos i u košuljici igrao s braćom i sestrama. Plemeniti ljudi vole siročad.

Rastao je i napredovao noseći u sebi neprikrivenu prazninu. Nije upamtio majke, nije znao što znači najveća ljubav. Nije ponio u svojim očima ni njena lika. Znao je da je siroče.

I što se više izdizao uvis, i što je više postajao svjestan sebe i svijeta, neosjetno je uviđao da je sam, iako je bio okružen tolikom braćom i sestrama, ocem i stricem, maćehom i tetom, ujcima i ujnama, brojnom rodbinom i tolikim ljudima što su danomice pristizali u kovačnicu. Majku ne može nitko nadomjestiti. Ona je svemoć života.

Iako nije imao više od godinu dana, lik bradatog četnika s mrtvačkom glavom ostao mu je duboko utisnut u svijesti, kao da mu ga je netko maljem upisao žeženim slovima. Neizbrisiv, makar ne i sasvim jasan. Stravičan. I on mu se pomaljao neočekivano, zaskakao ga iznenada. Popraćen jezom i drhtanjem.

Rano je čuo i upamtio razgovor kako su četnici posljednje ratne jeseni zadavili njegovu majku, a njega poštedjeli. Prolazeći avlijom pogledao je na mjesto zločina. Gledao je sebe kako se priklonio na majčine grudi i želio osluhnuti kucanje prisilno zaustavljenog srca. Ponekad mu se činilo kao da majka nije umrla, legao bi, na zemlju pritisnuo uho i želio čuti disanje, zov, život...

Tek je u školi prvi put doznao svu istinu o četnicima, o njihovim zlodjelima. Vidio je njihove fotografije. Poklopila se slika iz onog stravičnog trenutka. Protrnuo je.

I tako hodajući životom sve dalje i ispinjući se uz ljestvice življenja sve više, nosio je neprestano lik bradatog zločinca s mrtvačkom glavom kao zlokobnu pratnju proganjanja. Utisnuto u duši ostaje neizbrisivo, izranja neočekivano i progoni strahotno. Udavljena majka, krvave ruke, sotonski pogled, namršteno lice, iscereni zubi, mračno čelo i mrtvačka glava — ko znamen nestanka ...

Minulo je i tridesetak godina. Životni korak doveo ga i na Eiffelov toranj. Uza nj je hodala mlada pravoslavka. Naslonio se na rešetku i promatrao Pariz u sumaglici sutona. Pogled mu je pasao Seinom. Htio je poći, kad mu pred noge padoše francuske novine. Nehotice oko mu zape za naslov u kom je pisalo ime — četnik. Iz njega silovito izroni strašan lik — mrtvačka glava i crna duga neuredna brada ...

Ivo BALENTOVIĆ

Kočijašev zapis o ženi u prolazu

Žena u godinama, ali u pozi otmjene sjete,
žena s borama, protiv kojih se bori, tjera me da vozim brže.
Sva u parfumu, u najlonu, u perlonu, u dimu cigarete,
nervira se kad usporim ili mi konj zarže.

Gospođo, zborim joj bezglasno, brzina je obmana,
kao i raskoš miljea — to stvara još dublje bore.
Vrijeme nas nemilosno gazi, zalud poze i narkoze s ekrana.
Uzalud lutanje, gradovi, pejzaži i san uz more.

Osmjehnem se. Zafitiljim brk. A vidim i ona se smiješi.
Nijemo mi kaže da voli mišicu mušku, jaku.
Nekada, hej, zbori joj oko, što li je cvala i sjala,
i kako je letjela s pticama po modrom zraku.

Žena u godinama u otmjenoj pozi kradom suzu briše.
Kod silaska zaneseno nekamo zuri i ne vidi mene.
Pruži mi novčić i odlazi, a bok joj se lako njiše,
i u vrevi se uličnoj utopi poput večernje sjene.

Alojz MUDRINIĆ

Raskorak između teorije i primjene u djelu dr. Rasima Muminovića »Ljudskost i povijesnost«

Marksizam se ponekad postavlja kao negacija ne samo tradicionalne već i suvremene filozofije, dakle, često sa neopravdanom ambicijom, kao mudrost ... u dogmatskom marksizmu čovjek je sklon osiromašenju duha gotovo do stepena kolektivnog entiteta. Bilo da egzistira poput Robinsona, ili se utapa u kolektiv, čovjek je bez mogućnosti da ostvari svoju bit ... jedino ohrabruje porast moći autentičnog marksističkog humanizma koji pomiruju duh i srce, vrijednost i povijesnost, spoznaju i vjeru u sadržaj povijesne krize sa kojom se zbiva i kriza mudrosti humaniteta.
. . .
Ali kruženje misli među ljudima nije završavanje misaonog kruga nego nastojanje da razumiju ono što im je zajedničko ... Mudrost je u tome m e t r o n — mjera teorijsko-praktičkog znanja sposobnog da nas vodi maksimalno mogućem savršenstvu racionalnog života u datom povijesnom trenutku, ili da nam bude luča na putu u budućnost, uvid u odabiranju najcjelishodnijih sredstava za ostvarivanje visokih životnih ciljeva. Mudrost se emanira iz logosa, odnosno f r o n e s i s a i zbog toga označava ne samo teorijsko nego i praktičko savršenstvo djelovanja u domenu koji smo naznačili.

Dr. R. Muminović: *Ljudskost i povijesnost*
(str. 70—71)

U svom osvrtu na knjigu Tode Kurtovića *Crkva i religija u socijalističkom samoupravnom društvu* u »Crkvi u svijetu« (br. 1/1979) msgr. Frane Franić na jednom mjestu piše: »... obično kažemo: Zakoni su dobri, ali PRIMJENA na svim razinama hramlje, slabo se provodi, ili krivo se provodi.«

Što vrijedi ako propisi ili neka teorija sadrži najhumanije ideje, a te se vrijednosti ne ostvaruju, ili, na svom putu od teorije do prakse, dožive nečovječnu metamorfozu.

Ovdje ćemo razmotriti djelo koje u svojim deklarativnim, apstraktnim postavkama zaslužuje punu pažnju i priznanje, ali kada se prizemljuje, kada govori o pojedinim konkretnim misliocima ili o religiji, onda pokazuje začuđujuću uskoću i pristranost pa je teško shvatiti da je sve to napisao isti autor. Radi se o knjizi dr. Rasima Muminovića, predstavnika sarajevske filozofske grupe, koja — čini se — danas najviše uživa službenu podršku te je vrlo važno kakvim idejama taj centar diše.

I. TEORETSKE DEKLAMACIJE

Dr. Rasim Muminović izdao je 1973. svoju doktorsku disertaciju *Filozofija Ernsta Bloha* a g. 1978. objavio je djelo: *Ljudskost i povijesnost — marksističko zasnivanje filozofske antropologije* (»Svjetlost«, Sarajevo).

U predgovoru je naznačio da polazi od Marxovih pogleda i da se oslanja na podsticajnu Blochovu refleksiju. Djelo je uglavnom nastalo u Tübingenu od travnja 1971. do travnja 1972. gdje je susretao Blocha barem jedanput tjedno.

»Biti sam ili sa drugima« — to su prve riječi knjige. One označuju važnost tog pitanja za čovjeka, razapetost između individuuma i zajednice. Govori također o nedospjelom jedinstvu Ja i Mi kao raskoraku između onog što jest čovjek i što bi trebao biti.

Na toj prvoj strani naglašava problem *Što je čovjek* i nastavlja da će nastojati svesti svu problematiku čovjeka i svijeta u opseg kategorija ljudskost i povijesnost.

1. Ljudskost i povijesnost

Odmah u predgovoru naznačuje da piše o ljudskosti kao mogućnosti, a ne kao o realnosti: »kao mogućnost koja se đavolski sporo realizira« (s. 10). On se zatim žali da »ljudi još uvijek ne djeluju snagom znanstvenih otkrića integralno u stvaranju zajedničke sreće, zajedničkog obitavališta na zemlji zbog čega i nauka još uvijek zna raditi na ugrožavanju i uništavanju humanističkih dobara. Otkrivanjem krize humanuma filozofija je uvijek podsticala snage na njegovo spasavanje, ukazivala pod različitim uvjetima i uticajima na mogućnost najboljeg puta ka cilju, ukratko spasavala humanum od kapriciozne sadašnjice što ga je izjednačavala sa stvarima, slijepa da ga diferencira od drugih entiteta. Istina, pretjerivanja u potrebama *razuma* nisu jedanput prelazila u ugrožavanje uma, niti su sebični zahtjevi za slobodom i uživanjem jednih dovodi ili do neslobode i humanističkog siromaštva i jednih i drugih. Zato osuđivanjem ideologija što se služe sredstvima zamagljivanja istine podsjeća filozofija na to što čovjek jest da bi bivao ono što mora biti.

Tokom razmatranja humanuma pokazaće se da postoji nešto dublje i trajnije od naših predstava, misli i osjećanja — naša subjektivnost koja uzdignuta do ethosa predstavlja ono što vjetar ne suši, voda ne rastvara, vatra ne gori, prema čemu se mora određivati progres i smisao povijesti, kao prema staništu koje obljelodanjuje najsvjetliju tačku univerzuma. Bez toga smo bez moći diferenciranja biti i imati, bez kriterija za prepoznavanje onoga što smo i onoga što nam pripada, jer tamo kamo nas vodi izgrađena subjektivnost — savjest, ne vode nas drugi, a s čime nas ona spaja, drugi će nas teško razdvojiti. Ali zbog toga što smo malo, što nas kosmopolitsko svjetlo još ne osvjetljava, dodirujemo još uvijek naslijepo svijet. Čak i oni Sokratu slični ne uspijevaju povećati snagu koja određuje kamo ide ljudski rod. Koliko je u tome racionalno samozadovoljstvo opasno pokazuje standardizacija najrazvijenijih država suvremenog svijeta, njihova urbanizacija i tehnika koja ne čine ljude boljima i srećnijima, što je nepobitan dokaz da se ljudskost ne stvara naprednom tehnikom nego samoiskustvom i plemenitim radom koji pokazuju ili hoće pružiti svakoj strani života ono što joj pripada. Inače zatočeni u *imanju* ljudi mogu biti izgubljeni za vlastitost, jer vlasnici stvari najčešće nisu svoji gospodari. Slično donosi predanost riječima, gdje verbalistika postaje znak da se ljudi udaljuju od biti i da nisu mudri. Međutim ako nas svijet kome pripadamo izjednačuje sa stvarima, naše ćutanje je pristajanje na to, negiranje primaliteta humanuma: ljudske nezavisnosti, prisebnosti i dostojanstva.« (S. 18—19.)

Autor tumači termin »povijesnost«: »Pri tom valja razlikovati *ljudskost* u kojoj je sadržan *odnos čovjek — čovjek*, i *povijesnost* koja sadrži *odnos ljudski rod — priroda*. Priroda je tu povijesna onoliko koliko ulazi u igru ljudskih stvaralačkih snaga, u sadržaj ljudskoga života, van toga je još nepovijesna. Bez čovjeka priroda bi bila bez smisla iako se smisao tiče čovjeka a ne nje. Prema tome

povijest se pojavljuje kao svojevrsna ‚negacija' prirodnosti, nema je tamo gdje nema ljudskog djelovanja, dakle, tamo gdje je priroda iskonski čista.« (S. 22.)

R. Muminović proširuje značenje povijesnosti nazivajući je Blochovim izrazom »otvoreni front svijeta« i tumačeći da na nju djeluje budućnost: »Međutim, primat budućnosti dolazi iz njene neposredne veze sa mogućnošću koja je nužnija od fakticiteta sadašnjice. Sama svrha povijesti nije shvaćena kao nešto sudbinski predodređeno nego se nadaje kao otvorenost čovjekovih težnji za ozbiljenjem potencijaliteta.« (S. 183.)

U prvi čas izgleda da je to u suprotnosti sa slijedećom Muminovićevom misli: »Rodno mjesto povijesti je prema tome u gruboj materijalnoj proizvodnji na zemlji, a ne u plavetnilu neba ili carstvu ideja.« (S. 176.) Ali on nalazi vezu između osnove povijesti izražene u »proizvodnji materijalnog života ljudi« (s. 176) i vrijednosti ideja: »Iako je proizvodnja materijalnih dobara još uvijek isključivi izvor smisla i vrijednosti života, ne treba zaboraviti na izvjesnu tendenciju porasta duhovnih vrijednosti unutar potreba života suvremenog svijeta, na racionalnu produkciju ljudskog bitka u kojoj sam subjekat povijesti sve više nalazi sebe i prirodu.« (S. 187.) On je svjestan i opasnosti pretjeranog prianjanja uz materijalna dobra: on upozorava da je čovjeku »na žalost još uvijek važnije da ima nego da jest« (s. 191). »Zbog toga što ne uspijeva ozbiljiti svoje ljudske mogućnosti, realizirati se kao slobodno, stvaralačko biće prakse, čovjek ne može da bude čovjek nego biva samootuđeni čovjek.« (S. 254.)

Stoga autor sa žalošću konstatira: »Suviše se olako misli ako se misli da se čovjek brzo mijenja... Međutim da suvremene ljude dijeli ponor stvoren nemirnom poviješću, da iz njih neočekivano provali mržnja, nagomilana brutalnim ratovima ili prljavim ideologijama, nešto je što se ne može osporiti. Koje determinante uvjetuju čovjekovu usamljenost ili izgubljenost, šta je tada s njegovom društvenom prirodom? Čime objasniti prisustvo elemenata interspecijske i intraspecijske borbe među ljudima, ostvarivanje Nietscheove prognoze o dekadenci i ideologiji prava jačega koje tako moćno koriste velike i dobro naoružane sile, obistinjivanje Freudove teorije da čovjek ne samo potiče od životinja nego je, zahvaljujući svojstvima animaliteta koja žive u njemu, u mnogome još uvijek životinja?... Što djeluje destruktivno, dezorijentirajuće na težnje da se čovjek nađe..?« (S. 22—23.)

Iako čovjek stupa polako po putu ljudskosti, to mu je jedini putokaz: »... bit istine (je) u čovječnosti, a svijest čovjeka temeljna forma izvjesnosti, čovječnost je mjesto objavljivanja istine. Čovječnost tada sebe zna kao mjesto izvjesnosti istine i neistine svijeta i sebe. Ali ona sebe zna i kao znanje koje hoće da bude svoja potvrda i zato ne može da bude bez procesa ozbiljavanja.« (S. 30.)

Zato on postavlja kao glavni problem što se tiče čovjeka: »*kako ga natjerati da to što zna i čini?*« (s. 37).

Filozofija je, jer upozorava na ostvarivanje humanuma, »osuđena na manje-više latentni sukob sa svojim dobom, zbog toga što dira bit pojava i upozorava na ono primarno naspram sekundarnosti, na ono *moguće* naspram trošne stvarnosti, ona se brzopleto optužuje za udaljavanje od stvari ili grubo napada zbog ‚miješanja' u društveni život... Ona je uslijed svoje usmjerenosti biti u smislu svega što jest, te zbog pregalačke neumornosti na uspostavljanju i čuvanju humanuma, izložena *laičkom* podsmijehu, *političkom* preziru, *znanstvenom* prijekoru, dakle, gledanjima koja se nerijetko spotiču o svoje *uskosti* i koja su zbog toga nesposobna za korak preko praga.« (S. 44.)

Za autora je stoga »sagledavanje humanuma« »vrhovna vrijednost svijeta« (s. 55), a osnovica je »da je za čovjeka čovjek najviše biće« (s. 101). Stoga je za njega »kultura latentna bitka za humanum« (s. 336). Međutim, na žalost: »Ponegdje je još uvijek komad hljeba najviši stepen kulture, ali tamo je kultura tek u začetku.« (S. 338.) Ali uglavnom »Težnje naroda za slobodom slijevaju se u rijeku osjećanja ljudskoga dostojanstva, u toplu struju zajedničku mnogima, dugo čekanu...« (S. 338.)

Važno je isticanje duhovnih vrednota: »... postavljanjem vrijednosti volja podstiče duh i izaziva osjećaj te tako čini vrijednosti da budu kategorične, da posjeduju samoutemeljenje i krasotu, svoju moralno-etičku nužnost, da, poput

fizičkog svijetla što svijetli sobom, zrače toplinom humanuma, gdje ljubav postaje garant vlastite istine.« (S. 346.)

To se ne postiže samim procesom stjecanja znanja: »Prema tome iz pojma obrazovanja ne da se izvesti etički pojam humanuma i aksiološka vrijednost progresa. Svako sticanje znanja nema, kako rekosmo, isti sadržaj humaniteta, štaviše može biti orijentirano i antihumanistički.« (S. 379.)

»Ljubav prema svijetu i čovjeku najbolje indicira istinski progres.« (S. 380.)

2. Ljubav i mržnja

Sama riječ »philosophia« sadrži u sebi grčki korijen »philein« — ljubiti te je hranjena »duhom *ljubavi*« (s. 43).

Nužda i radoznalost kao i potreba za izvjesnošću vode filozofiranju ali prava filozofija utemeljena je »na više moralno-etičkih akata, u koje spadaju *ljubav, izgrađivanje ethosa i samosavlađivanje* ...« (s. 44).

»Bez filozofske ljubavi nema transcendiranja egocentričnog horizonta, niti usmjerenosti bitku, na što je već Plato upozorio svojom eksplikacijom Erosa.« (S. 44.) Autor navodi da su već stari Grci isticali kako »m r ž n j a (neikos) razara, a l j u b a v (philia) integrira univerzum ...« (S. 48). Na žalost danas nema dovoljno ljubavi; čini se da je više mržnje o čemu svjedoči »*militaristička stvarnost* koja ostavlja pustoš bez nade, pitanja bez odgovora. Čovjek počinje sa čuđenjem pitati kamo ide ljudski rod i čemu ideali o onome što bi on želio kada nema izgleda da će biti realizirani? Nije li današnja destruktivnost humanuma izraz bestijaliteta u ljudima što ga zatičemo u svim razdobljima povijesti, samo nešto jače izražena, antipod ljubavi, prijateljstvu i drugim humanističkim vrijednostima kojih još uvijek nema u stvarnosti koliko u umjetničkim djelima?« (S. 219.)

Ljubav i njezin antipod mržnja »apriorni (su) intencionalni akti osobitog intenziteta ... koji šire ili sužavaju vrijednosni horizont« (s. 348).

Primjer dosadašnje ljudske povijesti baca sjenu na nadu da će ljubav prevladati držnju:

»Ipak mogućnosti da međuljudski odnosi u nekom budućem društvu budu slični odnosima u ljubavi kao formi bezgraničnog priznavanja, opire se povijesno iskustvo trajnim sukobom egoizma i altruizma.« (S. 233.) Ljubav »izražava čežnju za drugačijom realnošću i angažman na novim podvizima« (s. 407).

»Bit čovjeka pokazuje se u dvostrukoj relaciji Ja — Ti i Ti — Ja. Bitni dio Ja je u Ti. Budući da su Ja i Ti transcendirajući, oni omogućavaju osjećanja i ljubav. U prvom plaču djeteta najavljuje se tako ljudski svijet, ono ispoljava svoje osjećanje glasno prema ljudskom svijetu u kome i izrasta. Tek kasnije biće mu jasno da su Ja i Ti istinski princip života i mišljenja. Krajnja tačka povijesti svijeta mora prema tome biti homo homini deus.« (S. 412—413.) Autor smatra da s »idejom socijalizma nastupa toplina kakvu osjećamo u *ljubavi* i, ma kako izgledala apstraktna, ona je dio nas — konkretna *ljubav prema čovjeku, mržnja prema svemu čovjeku neprijateljskom* ...« (s. 429).

»Mržnja je u stvari sputanost za slobodno djelovanje, uskost za autentično ljudsko djelo.

Svjetlo slobode, međutim, posebno svijetli u *ljubavi*, rasvjetljava i slobodu i ljubav otkrivajući njihovu usku vezu. Prava ljubav već sobom je dobro, a tek koliko spremnošću da drugima pritekne u pomoć. Misli se na ljubav koja ne svijetli samo ponekad već koja predstavlja *živu svjetiljku koja plamti u skrivenom srcu*, ali ne da bi izgorjela u vlastitom požaru već da bi našla sebe u drugoj ljubavi. Nju ispunjava najviša sloboda kao što njeno djelo krasi maksimalna moralno-etička dobrota. Oduševljenje što ga emanira ne zna za stvaranje nereda, izazivanje neugode, stvaranje disharmonije ... Toj ljubavi je suprotan fanatizam kao jednostrana i neprava ljubav.« (S. 472.)

3. Jednostrani fanatizam

»Začuđujuća je ... upornost naivnog mišljenja da nikada ne sumnja u istinitost svoje spoznaje ...« (S. 33.) Toj jednostranosti i samouvjerenosti pripada i

»ideološki politikanizam« (s. 55). I »Marksizam se ponekad postavlja kao negacija ne samo tradicionalne već i suvremene filozofije, dakle, često sa neopravdanom ambicijom, kao mudrost.« (S. 70.) »Štoviše, neopravdano se vjeruje da je samo Marxova filozofija usmjerena ozbiljenju kao da to nije želja imanentna svakom ozbiljnom filozofiranju, svakoj filozofiji.« (S. 108.)

Autor uviđa da ima malo »ljudske dobronamjernosti i razumijevanja« (s. 298).

Filozofija ne smije služiti momentanim političkim interesima. »Granica koju ne smije zanemariti ako hoće da bude filozofija, jest njena distanca koju mora imati da bi sagledavala sve *sub specie aeternitatis*. Gubljenjem te distance srozala bi se na *apologetiku* datog trenutka, kako je slučaj sa staljinizmom koji je od filozofije napravio *ancillu politicae*.« (S. 440.)

Međutim, koliko god je autor deklarativno protiv jednostranosti i fanatizma, pokazat ćemo kasnije da i on postupa fanatički jednostrano: odbacuje vrijednost suvremene filozofije, pogotovu egzistencijalizma (o čemu ću posebno pisati). Isto tako mržnja prema religiji vodi ga do skrajnje jednostranosti i fanatične i bezrazložne borbe protiv religije.

4. Obilje aktualnih tema i poticajnih misli

Osim već navedenih humanih ideja, kao što su ljudskost i ljubav, R. Muminović pruža mnogo pozitivnih teoretskih doprinosa humanističkom marksizmu. Što je tu njegovo originalno, a što utjecaj Blochov i drugih mislilaca (npr. distinkcija između »biti i imati« odaje utjecaj Fromma), ne smatram važnim. Po mojem uvjerenju bitno je da se kod nas ojača humanistička varijanta marksizma, a u tome ovo djelo — barem teoretski — mnogo pomaže. Naglašavam riječ »teoretski«, jer kad autor razmatra konkretnija pitanja, tj. odnos prema suvremenoj filozofiji i suvremenim mislima, onda ne pokazuje tu svoju »teoretsku« širinu

A) S l o b o d a

»Suviše dugo prelazilo se neosjetno preko činjenice da je kao biće prakse čovjek nezamisliv bez slobode isto onako kako je bez slobodnog bivstvovanja sam nepojmljiv kao homo sui generis, tj. nije se uviđalo da je jedan od bitnih momenata prakse sloboda, odnosno da su praksa i sloboda uzajamno uvjetovane.« (S. 359.)

Citira Marxa:

»Životna opasnost svakog bića je u tome da samo sebe izgubi. Nesloboda je zbog toga smrtna opasnost za čovjeka.« (S. 360.)

Autor pobliže određuje na kakvu slobodu misli:

»... čovjek je slobodan samo onda kada ga njegova ljudskost podstiče na kreaciju, na proširivanje te ljudskosti. Slobodna je ona djelatnost koja je determinirana slobodnom voljom subjekta na humanom djelu, inače i okrutnici, nasilnici, siledžije su robovi svoje strasti, ideja ili ambicija, ali ne i slobodni. Dakle, samo kreativnost u čovjeku može određivati slobodno čovjekovo djelo.« (S. 360—361.)

R. Muminović izjednačava socijalizam sa slobodom:

»Insistiranje na socijalizmu je istovjetno sa zahtjevima da se stvore uvjeti društvene slobode, tj. na omogućavanju subjektivnih i objektivnih potencija društvenog organizma, da se iskažu kroz slobodno djelovanje. Na tome treba da rade udruženim snagama *politika i filozofija* ...« (S. 438.)

Sloboda »je jedan od temeljnih uslova našeg života, moralno-etička baza dostojanstvu, smisao slobode je alfa i omega svakog smisla« (s. 469).

B) »B i t i s a m i l i s a d r u g i m a«

»Sve što nastaje u čovjeku i s njim razvija se u zajednici, u tom najširem prebivalištu čovjeka, bez koje je kao bez *zraka* nezamisliv naš individualni i naš društveni život. Samo u njoj i pomoću nje možemo ostvarivati, ili bar pokušati

da ozbiljimo naš generički, ali i naš individualni život. Istina, bipolarnost ljudske prirode, što se iskazuje u njenoj društvenosti i individualnosti, sadrži jedan izgleda povijesno neprevladiv *kontradiktoran* momenat: n e p o m i r l j i v o s t individualnog i društvenog, uz njihovu komplementarnost i kontrarnost.« (S. 222.)

»Inače stvaranje kulture kao osmišljavanje života stoji u nerazdvojnoj vezi sa društvenom prirodom pojedinca koji sam ne stvara kulturu, čak ni onda kada samostalno oblikuje neki njen lik, nego i tada kao ens sociale u zajednici i s njom... Ne samo da su bez zajednice neostvarive vrijednosti kao što su ljudskost, pravda, istinoljubivost i sl., nego i nezamisliv život pojedinca, što se može objasniti nedovršenošću ljudskog bića koja ga od početka života upućuje na druge, određujući time njegovu neraskidivu vezu s njima...« (S. 335.)

»U stvari dosadašnja povijest nije imala dovoljno mjesta ni za istinsko Ja niti za pravo Mi. U novom zavičaju koji treba da dođe očekuje se solidariziranje Ja i Mi i nastajanjem sprege između individue i kolektiva biće stvoreni uvjeti za onc opće koje se tiče svakog čovjeka.« (S. 395.)

C) Z a v i č a j n o s t — e t h o s

»Ukoliko je (misao) nosi težnja za uspostavljanjem racionalnog poretka, njer rad je uspostavljanje ljudske zavičajnosti, djelovanje jedinstva t e o r i j a — p r a k s a, jedinstva koje je zapravo e t h o s filozofije.« (S. 47.)

»Humanistički cilj što su ga manje-više pronosile sve filozofije do njega. Marx je radikalizacijom uvjeta njegove moguće realizacije uzdigao do primarnog zadatka filozofije — r e a l i z a c i j e l j u d s k o g z a v i č a j a.« (S. 91.)

»Privredni život, međutim, raste kao da nema nikakve veze sa opadanjem čovjekove sigurnosti i poniranjem čovjeka u svoje unutrašnje nebo, sa otkrivanjem impulsa e t h o s a. Zbog toga mudrost posrće, duh sustaje zamoren brutalnom nametljivošću tehnike i bestidnim divljanjem nagonskih sila.« (S. 144.)

»Etičke vrijednosti odnose se na ono što se tiče ethosa — zavičaja, a živi u ličnosti koja čini najvišu vrijednost.« (S. 292.)

»Zapravo svijest moralno-etičkog pogleda na svijet radi na poboljšanju čovjeka i svijeta, uspostavljanju dominacije humanuma nad physisom, jačanju ličnosti usmjeravanjem njenih aktivnosti na potvrđivanju njene genetičke biti, na njenom samousavršavanju što pretpostavlja dostojanstveno ostvarivanje humanističkih ideala i odlučno uticanje na kreiranje kulturnih djela, osobito ulijevanjem pouzdanja u mogućnost poboljšanja svijeta i društva, posredstvom kulturnog razvoja pojedinca, što je ujedno i cilj kulture.« (S. 322.)

Za »razliku od umjetnosti čije stvaralaštvo predstavlja kreativni čin pojedinca, moralno-etičko djelo čini stvaralački akt mnogih pa je odsustvo progresa u etici tragičnije nego njegovo nedostajanje u umjetnosti« (s. 323—324).

»Moralni progres, kojeg smatramo vrhunskim, sastojao bi se u tome da ljudi sve urgentnije postavljaju sebi moralno-etičke obaveze i paze na njihovo ispunjenje, da izgrađuju vlastiti ethos.« (S. 376.)

»Ethos je u stvari žiža kroz koju se lome radosti i boli, smisao i besmisao, humanizam i satanizam.« (S. 417.)

»Prema svom izvorno-grčkom značenju ethos je prebivanje, stanovanje, zavičaj u najpunijem smislu riječi, navika, životni stil, ćudoređe, običaj, dakle, stanja i radnje što se uslijed dugog opetovanja odvijaju bez kontrole svijesti i, konačno, moralno-etička svijest. Time ethos obilježava: materijalno-prostorne odnose među ljudima, tvorbe duhovnog karaktera i moralno-etički odnos čovjeka prema svijetu u cjelini i prema ljudima posebno, što sve zajedno markira totum ljudskog bića — ne samo materijalni i duhovni svijet nego i karakter habitusa čovjeka.« (S. 418—419.)

»Moralno-etička ličnost je humanistička tvrđava, bedem o koji se lome mnoge negativnosti društva i pojedinca.« (S. 471.)

D) P a r t i j n o s t

»Nije teško ilustrirati kapricioznost društvenih zajednica koje su se tokom dosadašnje povijesti svetile onima koji su ‚povrijedili' karakter njihove partijnosti pa bilo da navedemo slučaj *Sokratove osude* na ispijanje otrova, *spaljivanje Đordana Bruna, progonstva — Marxa, Blocha* — ili hapšenja slobodnih mislilaca, pokazati kako se kažnjavaju ‚neposlušni'. Nisu samo revolucionari nego i veliki mislioci obuzeti problemima teško shvatljivim njihovu dobu, koji su ih nerijetko stavljali u kontroverzu spram vladajućih sila. Njihovo dublje prodiranje i jasnije otkrivanje kauzalnog neksusa u onome što leži pred našim očima ne samo odlučno transcendira svagdašnjicu, nego i izaziva protest protiv njih.« (S. 73.)

»Međutim, time što ‚određuje izbor stvari, način i poentu postupka, također i granicu, unutar kojih se manje ili više spoznaje', partijnost je u dosadašnjoj povijesti najčešće uspostavljala i održavala *mirnu prosječnost,* blagotvornu za integralno djelovanje, zajedničke procese.« (S. 74.)

Uzimajući Marxa za primjer autor zaključuje da »veliki mislioci svagda protivrječe svom dobu natkriljivanjem njegove partijnosti. Ako je tako, po kakvim *kriterijima* društvo kažnjava nekoga koji ga nadvisuje snagom prodiranja u bit pojava: po zakonima p r a v d e, ili prema kriterijima partijnosti? I napokon, ako je odgovor po kriterijima partijnosti, šta je to humanitet i čime se određuje?« (S. 75—76.)

On govori i o revolucionarnoj partijnosti, a to je ona partijnost koja »u obliku imperativa da se ukinu forme alijenacije, uspješnije savladavaju nužnosti, postigne racionalnija razmjena materije između prirode i čovjeka, ukratko, uspostavi humanističnije ostvarivanje povijesnog procesa nastupa u formi samonegacije. Ostvarivanje takvog revolucionarnog programa pretpostavlja onu spoznaju koju treba da pruži marksistička filozofija kao jedinstvo teorija-praksa, gdje će partijnost raditi na vlastitom ukidanju i afirmaciji filozofije. U duhu takve partijnosti Marx je otkrio u bijedi proletarijata revolucionarnu snagu sposobnu da realizira filozofiju, u čemu se, izgleda, prevario...« (S. 78.)

»Sadržaj Marxove teze o realizaciji filozofije politika je shvatila kao zahtjev da se filozofi pretvore u društveno-političke radnike jer političku plitkost opsjeda lažno uvjerenje da su političari najviše zainteresirani za mijenjanje svijeta... U stvari takvim nametanjem politika vrši nasilje nad ljudima...« (S. 95.)

II. STAV AUTORA PREMA EGZISTENCIJALIZMU I OSTALOJ SUVREMENOJ FILOZOFIJI

Kako se iz navedenih citata vidi, autor, u određenom momentu, kritizira one marksiste, koji u neopravdanoj ambiciji da posjeduju ekskluzivnu i totalnu mudrost, negiraju ne samo tradicionalnu već i suvremenu filozofiju.

No i sam autor upada u tu pogrešku.

Suvremena filozofija za njega je »invazija jednostranosti« (kako on daje naslov tekstu gdje se prenaglo s njom obračunava). Već sam način, kako autor s nekoliko rečenica daje karakteristike pojedinih mislilaca, pokazuje njegovo omalovažavanje suvremene misli. Upravo krajnju jednostranost pokazuje u tekstu pod naslovom *Invazija jednostranosti* gdje u jednoj rečenici spominje i osuđuje desetak filozofa.

Smatram da suvremena filozofija ima što reći čovjeku i da se neko zrno istine, vrijedno pažnje, može naći gotovo kod svakog mislioca.

1. Blitz-karakteristika suvremenih mislilaca

Rasim Muminović pravilno vidi uzroke genezi egzistencijalizma u suviše dugom zanemarivanju subjektivne komponente i u prenaglašavanju uloge uma. Iako usputno priznaje »pluralizam struktura«, on naglašavanjem dionizijske zavodljivosti Nietzscheove volje za moći i »sveživosti stvaralačke evolucije Bergsona« (s. 146) proteže na cijelu filozofiju egzistencijalizma prigovor o suprotstavljanju iracionalnih snaga racionalnosti kao i vitaliteta duhu. On joj dalje pripisuje »sužavanje ljudskog horizonta budući da se ne odnose na čovjeka u o p ć e...« (s. 146). Pritom zaboravlja da je i marksizam nastao kao reakcija na filozofiju »čovjeka uopće« i da naglašava konkretnost čovjeka i njegovu povezanost sa

svojom sredinom i stvarnim odnosima. On sam o Marxu kaže: »Realna konkretna individua je prvo na što pri tome misli u razumijevanju društvenih odnosa, u mijenjanju društvenih uvjeta koji postvaruju ličnost, izjednačavaju je sa stvarima na tržištu...« (S. 167.) I na drugom mjestu: »Apstraktnu individualnost svedenu na identificiranje pojedinca Marx izjednačuje sa policijskom identifikacijom na osnovu iskaznice.« (S. 168.)

U jednom, odvažno kratkom, zaletu na desetak stranica autor osim Nietzschea i Bergsona dodiruje slijedeće filozofe: S. Kierkegaarda, K. Jaspersa, G. Marcela, Ortegu y Gasseta, N. Berdjajeva, M. Bubera, A. Camusa, J. P. Sartrea, Merleau-Pontya, M. Heideggera, A. Schopenhauera, G. Simmela, B. Crocea, A. Gehlena, H. Plessnera, Rotshackera. Također spominje pragmatizam i personalizam bez imenovanja posebnog predstavnika.

Kod nekoliko filozofa autor ističe tri sfere u susretu sa svijetom. Kod Kierkegaarda prva je nazvana estetičkom, i nju karakterizira pasivno uživanje dane stvarnosti. Na tom stupnju pojavljuje se gađenje, dosada i praznina. U drugoj, etičkoj orijentaciji vlada osjećaj dužnosti, a u trećoj, religijskoj sferi čovjek se spasava vjerom i ljubavi prema Bogu. Kod Jaspersa čovjek se susreće s univerzumom također na tri načina. Stručna znanja i znanje o čovjeku jest najniža stepenica. U drugom stupnju čovjek postaje centar konstituiranja svega predmetnog, općevažećeg i zakonskog. U trećoj sferi čovjek je stjecište ideja koje oduševljavaju. I prema Buberu vladaju tri fundamentalne orijentacije: u umjetnosti se ostvaruje susret sa svijetom u cjelini i sa stvarima posebno; druga je ljubav prema ljudima, a u trećoj orijentaciji čovjek religioznim životom proživljava tajne bitka. Muminović upozorava da je Buberova koncepcija marksistički neprihvatljiva, no ipak je zanimljiva po tome što smatra da čovjek ne bi bio čovjek ukoliko bi se odnosio jedino prema samom sebi i da tek susretom s drugima uspostavlja odnos »Ja i Ti« i tako postaje čovjek. I Jaspers postavlja zahtjev komunikacije kako s drugim ljudima tako i s Bogom. Drugim riječima o istoj potrebi govori i G. Marcel. On zahtijeva disponibilitet (»disponibilité«), tj. spremnu otvorenost prema Bogu, čovjeku, prirodi. Prisutnost drugog je i kod njega i kod Bubera konstitutivna za bitak individua. Berdjajev također ističe da čovjek ne smije biti izoliran od svijeta, nego dijalektički prožet njime i u njemu nastaviti Božje djelo.

Čovjek je akt, sloboda, mogućnost i povijesnost i prema uvjerenju Ortege y Gasseta. Kod Camusa autor previše naglašava apsurdnost ljudske egzistencije iako skromno priznaje da se u borbi protiv apsurda »postiže ponekad situacija smisla«. Prema mojem uvjerenju apsurdnost je kod Camusa samo prva faza, koja se uglavnom ističe u njegovim ranijim djelima, kao u *Strancu* (1942. g.) i *Mitu o Sizifu* (1943. g.) da bi u *Kugi* (1947. g.) naglasio ljudski angažman u pobuni protiv zla. Pobunu protiv zla i apsurda osobito je istakao kao ljudsku esencijalnu potrebu u svojem djelu *Pobunjeni čovjek* (*L' homme révolté*, 1951. g.). Bit tog djela može se sažeti u Camusovoj formuli: »Je me révolte, donc nous sommes.« (»Bunim se, dakle jesmo.«)

Tumačeći Sartrea autor ističe razliku između pojma »u-sebi« (»en-soi«) od pojma »za-sebe« (»pour-soi«). »U-se-bitku« pripadaju tijelo, prošlost, situacije, čovjekova smrt ili jednom riječju fakticitet. Čovjek može biti bitak »za-sebe« jer se može stvarati vlastitom slobodnom odlukom. »U stvari sloboda je istinsko područje ljudskosti...« (s. 150.) ...»ali i izvor za strah pred mogućnošću da se promaši esencija. Sloboda je prema tome ne samo dar, dragocjenost, već i teret čovjeku« (s. 151). Prema autorovu uvjerenju Sartre je gotovo onemogućio komuniciranje čovjeka s drugim ljudima; postoji opasnost od slobode drugog i jedan čovjek može ugroziti slobodu drugog.

Dok je prema Sartreu čovjek osuđen na slobodu, prema Pontyju on je osuđen na traženje smisla. Pontyjeva koncepcija postaje bliska marksizmu jer se osvrće na socijalni i politički aspekt egzistencije.

U tom preletu kroz povijest moderne misli Heidegger je najviše počašćen: posvećene su mu gotovo dvije stranice. Kod njega su prema Muminoviću zastupljeni gotovo svi dosad spomenuti elementi, ali je ipak slika čovjeka ostala

nedovršena. Heidegger je bitno ontologijski orijentiran pa je prema njemu osnovno »pitanje smisla bitka«, a ne problem ljudske opstojnosti. Bitak čovjeka je primarno »moći-biti« (Sein-Können). »Budući da je bitak čovjeka mogućnost nečega što ‚još nije' čovjek mora transcendirati postojeće, mora dakle izabrati slobodu da bi realizirao svoju mogućnost.« (S. 152.)

I Simmel smatra da ljudski život mora biti nešto »više od života« (»Mehr-Als/Leben«). Čovjek treba težiti da transcendira postojeće forme života.

2. Obračun po kratkom postupku

Čak i u ovom protrku kroz suvremene misaone struje čule su se važne ideje kao potreba za komunikacijom, za transcendiranjem fakticiteta. Rečeno je da je čovjek akcija, mogućnost i povijesnost. Nije stoga jasno kako Muminović može zaključiti da ovi novi misaoni tokovi »najčešće previđaju, *da je čovjek djelatnik* koji stoji na nogama povijesti i sudjeluje *u stvaranju ljudskog svijeta, zajedničkog za sve ljude, dostojnog svih*« (s. 159).

Autor dalje, jednom jedincatom rečenicom, odbacuje gotovo cijelu suvremenu filozofsku misao, deklarirajući je građanskom, drugim riječima klasnom, koja stoga ne može dijalektički objasniti svijet pa čovjek osjeća prazninu, izgubljenost, strah. Čujmo tu autorovu ubojitu rečenicu kojom mrvi i obara desetak filozofa:

»Otkrivši to, a zanemarivši njegovu društvenu komponentu, građanska misao dala se da nađe, kako smo vidjeli, izlaz iz tog stanja uspostavljanjem komunikacije između čovjeka i Boga (Kierkegaard, Jaspers, Buber i dr.), isticanje volje kojom valja nadvladati svoju usamljenost (Nietzsche, Schopenhauer, Bergson, Simmel), što samo na drugi način čine egzistencijalisti: isticanjem važnosti angažmana (Sartre), traženjem smisla (Merlo Ponty), naglašavanjem apsurdnosti (Camus).«

Da bi se jasnije shvatila ta zajednička osuda nastavit ćemo citirati cijeli odlomak:

»*Njima manje-više nedostaje osnova za predviđanje smislene pobune, zajedničke ljudske akcije, revolucije.* Čak i tamo gdje dovode u vezu čovjeka sa čovjekom, otkrivaju frapantni egoizam, ‚opasnost drugog', ili prizivaju Boga bez uviđanja da je za susret čovjeka s čovjekom izlišan svaki Bog i tako ne uspijevaju dospjeti do društvene napetosti, živog i društveno-plodnog napora. Zajedničko im je također da ne vide izlaza iz ukletog kruga, štoviše, ni mogućnosti za nešto takvo, jer im, kako rekosmo, nedostaje sagledavanje društveno-povijesnih mogućnosti čovjeka, mogućnosti *da bude ono što još nije*.« (S. 164.)

Što se tiče »smislene pobune« podsjetit ćemo ponovo na Camusovo djelo *Pobunjeni čovjek*. Pitanje smislene pobune razmatra Camus i u svojoj drami *Pravednici*.

A za susret čovjeka s čovjekom sigurno nije potrebno posredništvo Boga, nego je slučaj upravo obratan: da bi se ljubio Bog, kojeg ne vidimo, treba prvo ljubiti čovjeka, kojeg vidimo.

Čudno je dalje tvrđenje autora da egzistencijalisti ne vide mogućnosti čovjeka »da bude ono što još nije« kada je osnovna teza egzistencijalizma da je egzistencija prije esencije, tj. čovjek prvo postoji, a zatim se opredjeljuje i bori za ono što želi postati, dakle za ono što još nije.

Pristran je i prigovor da se zaobilazi pojam alijenacije koji se tako često može sresti u suvremenoj misli. I sam autor već na slijedećoj stranici citira Heideggera o nadmoćnosti marksističkog pogleda na svijet upravo zbog toga što Marx spoznaje otuđenje. Navedimo usput da upravo o toj Heideggerovoj izreci Gajo Petrović u svojem djelu *Suvremena filozofija* (»Školska knjiga«, Zagreb 1979) raspravlja na dvadesetak stranica (169—189), a svejedno ne daje konačni sud, nego naglašava potrebu daljnjeg razgovora dok Muminović kratko i kategorički zaključuje da je ona dokaz o Heideggerovoj protivrječnosti.

3. Sartre

Autor brzo likvidira i Sartreovo djelo *Kritika dijalektičkog uma* videći u njoj poseban primjer koliko je Sartre »za marksizam mutan« (s. 165). O tom

djelu kao i o Sartreu mnogi jugoslavenski marksisti imaju drukčija mišljenja. Tako dr. Bratislav Petrović tvrdi da Sartre u spomenutom djelu »ističe da je marksizam okvir savremenog filozofiranja i da nijedna druga filozofija ne daje veće mogućnosti za razumevanje društva i čoveka. On posebno ističe da se marksizam u savremenim uslovima ‚ne može prevazići'. Ukazujući na nedostatke savremenog marksizma, Sartr pokušava, ne želeći da revidira osnovne stavove marksizma, da ga dopuni znanjem o konkretnom čoveku.« (*Savremena filozofija*, »Rad«, Beograd, 1975. g., str. 72.) Za B. Petrovića Sartre nije ništa »mutan«. On samo napada dogmatizirani marksizam, ali ne i autentično Marxovo učenje, jer »cilj komunističkog društva nije društvo po sebi, već društvo u kome će doći do stvaranja totalne konkretne ljudske ličnosti« (isto, s. 73).

Navedimo i članak Miloja Petrovića *Dijalektički materijalizam i staljinski voluntarizam (Žan Pol Sartr)* (»Kontroverzije u savremenom marksizmu«, Izdavački centar Komunist, Beograd, 1977. g., s. 83—106). Prema tvrđenju ovog autora malo je tko kao Sartre poslije drugog svjetskog rata vidio u staljinizmu samo dogmatsku verziju marksizma. Zato on Sartreov spis *Materijalizam i revolucija* (1946) naziva njegovim prvim bojnim spisom protiv staljinizma. On piše: »Sartrova je ogromna zasluga što je prvi, posle drugog svetskog rata, sa svom odlučnošću eksplicirao raskid između staljinizma i proletarijata. Taj rascep snažno je manifestovan u posleratnim društvenim okolnostima, u trenutku kad je još mnogima izgledalo i ne bez dubokih razloga, da staljinizam ostaje i dalje inspiracijom revolucionarnih poduhvata radničke klase. Teorijska objava istine o diskrepanciji staljinizma i proleterske revolucije, bila je potvrđena ne samo postojanjem pluralizma socijalističkih praxisa, nego i silnim nesporazumima koji teško opterećuju radnički pokret do današnjeg dana.« (Isto, s. 84.) M. Petrović stavlja Sartreu u zaslugu što staljinističkom determiniziranom materijalizmu suprostavlja proletarijat kao nosioca slobode (s. 85), što je razobličavao Staljinovu transformaciju teorije o društvenoj praksi »u apologetiku političkih odluka ‚rukovodilaca Partije'« (s. 87). On dalje piše: »Reč je o tome. da bi dopuštanje otkrivanja istine na način na koji se do nje i dolazi moglo postati kobno po privilegirani socijalni položaj birokratije. Otkrivanje istine o tom položaju bilo bi, dakle, početak kraja birokratije kao vladajuće društvene strukture. Otuda se birokratija grčevito zalagala za privilegovano pravo na istinu, jer je to zalaganje konačno rezultiralo bezbednim, osiguranim položajem birokratije, zahvaljujući kome je ona štitila pravo da reguliše društvene odnose u vlastitom interesu.« (Isto, s. 87.)

O još jačem Sartreovu napadu na staljinizam raspravlja M. Petrović u istoj knjizi u napisu *Kritika staljinističkog antropološkog vakuuma.* Čovjeku je uskraćena akcija, povijest nije njegovo djelo, i tako se čovjek lišava svoje stvarne biti. U Staljinovu dijalektičkom materijalizmu čovjek je sveden na pasivni objekt, na jedan dio prirode među ostalim dijelovima. Čovjek je »zbir uslovljenih refleksa« (s. 100) pa je za Sartrea staljinizam »neljudska antropologija« (s. 100). Petrović zaključuje: »Tako Sartr dolazi do iste ishodišne teze do koje je mnogo pre njega došao Marks kad je stari materijalizam iz istih razloga nazvao ‚čovekomrzačkim materijalizmom'.« (S. 101.) Doduše, M. Petrović upozorava: iako je Sartreova teza o »neljudskoj antropologiji« identična s Marxovom kritikom »čovekomrzačkog materijalizma«, oni ne polaze od istih principa ili barem ne u vrijeme kada je Sartre pisao *Materijalizam i revoluciju*, tj. 1946. g. Tadašnja Sartreova polazišta jesu njegove misli izražene u njegovu prvom velikom filozofskom opusu *Biće i ništavilo* (1943. g.). Ali u vrijeme pojave Sartreova spisa *Pitanje metode* (1957) on se značajno približava stavovima Marxova materijalizma prakse. Iako M. Petrović ostavlja otvorenom dilemu koliko je Sartre marksist, ipak smatra da je »‚Kritikom dijalektičkog uma' Sartre... dao dosad najuspješniji teorijski prilog zasnivanju jedne ‚marksističke antropologije'.« (Isto, s. 106.) On dapače tvrdi da prva službena kritika KP Francuske upućena staljinizmu, koju je napisao Roger Garaudy *(Zadaci komunističkih filozofa i kritika filozofskih Staljinovih pogrešaka)* u stvari ponavlja bitne Sartreove argumente, iako to, naravno, nikad nije bilo priznato (isto, s. 105). Zato M. Petrović zaključuje da, bez obzira na stanovite Sartreove egzistencijalističke elemente, »Sartreovu kritiku valja uvrstiti u marksističke kritike staljinizma, jer pozicija sa koje on kritikuje staljinizam u osnovi je marksistička« (isto, s. 106).

O Sartreu je pisao i poljski marksist Adam Schaff. Tako je izdavačko poduzeće »Europa Verlags AG«, Beč, izdalo 1964. g. njegovo djelo *Marx oder Sartre* (Marx ili Sartre). Schaff dijeli povijest filozofije u dvije glavne struje. Jedna, kojoj su predstavnici jonski filozofi, pretežno se bavi »kozmosom« a drugoj, »sokratovskoj«, glavna je tema čovjek, njegov život, njegovi odnosi prema drugima i prema sebi. Prema Ciceronu Sokrat je skinuo filozofiju s neba i spustio je na zemlju. Neopozitivisti su pitanje o smislu čovjeka, života i smrti proglasili »pseudoproblemima«. Schaff tvrdi da su i marksisti učinili istu pogrešku jer su zanemarili problematiku čovjeka, iako je na nju ukazao već mladi Marx. Marksisti su svu pažnju usredotočili na analizu problema povezanih s kretanjima i borbama masa (op. cit., s. 15).

Praktički politički interesi gurnuli su pitanje ljudskog individuuma i njegove specifične probleme u pozadinu (isto, s. 15).

»Marksizam se nije bavio tom problematikom, nije ju razvijao i široko područje te problematike posmatrano je kao neprijateljsko područje. Na taj način nastala je povijesno jedna praznina u filozofskoj problematici marksizma na koju je Sartre u svojem članku ‚Marksizam i egzistencijalizam' s pravom ukazao.« (Isto, s. 16.)

Rasim Muminović nema pravo kada prigovara Sartreu da ne shvaća »marksovski pojmljenu povijesnost« (s. 165). Sartre priznaje utjecaj društveno-ekonomskih odnosa. On piše: »Da idemo još dalje, mi smo sasvim suglasni sa Engelsom kad piše u pismu koje je potstaklo Plehanova na onaj čuveni napad na Bernštajna: ‚Dakle nije tako kao što se ovde-onde komotno zamišlja, da ekonomsko stanje automatski dejstvuje, nego ljudi stvaraju svoju istoriju sami, ali u jednoj određenoj sredini koja ih uslovljava, na osnovu zatečenih stvarnih odnosa od kojih su ekonomski, ma koliko na njih uticali ostali politički i ideološki odnosi, ipak u poslednjoj instanci odlučujući i oni čine onu neprekidnu crvenu nit koja jedino vodi do razumevanja'.« (*Egzistencijalizam i marksizam*, »Nolit«, Beograd 1973, drugo izdanje, s. 32.) Nešto dalje Sartre nastavlja: »Da budemo još precizniji: mi prihvatamo bez ograde formulu ‚Kapitala' kojom Marks definiše svoj ‚materijalizam': ‚Način proizvodnje materijalnog života gospodari uopšte razvojem društvenog, političkog i duhovnog života', i mi ne možemo da shvatimo tu uslovljenost drugačije nego u obliku dijalektičkog kretanja (Protivurečnosti, prevazilaženje, totalizacija).« (Isto, s. 33.)

I Predrag Vranicki u svoju *Historiju marksizma* uključio je i Sartrea. On ga smatra jednom od najeminentnijih ličnosti suvremene francuske kulture ne samo po njegovim mislima nego i prema njegovoj moralno-političkoj djelatnosti. On od marksizma zahtijeva šire horizonte. Taj »svjedok i savjest svog vremena« sav je zaokupljen problemom čovjeka. U prvoj etapi, kada Sartre piše *Biće i ništavilo*, njegov protest se odvija u apstraktnim okvirima, ali kasnije Sartreovi napori »pokazuju da se nalazimo u novoj etapi razvoja marksizma koja će bitno biti karakterizirana to većom slobodom i raznovrsnošću prilaza pojedinim pitanjima, koji će imati zajedničku osnovu u materijalizmu i dijalektici — a koji će, čak i na toj osnovi, moći da budu u mnogo čemu oprečni a ipak progresivni koračaji na putu ljudskog osvješćivanja« (*Historija marksizma*, »Naprijed«, Zagreb, drugo izdanje, druga knjiga, s. 295).

4. Pozitivniji pristupi egzistencijalizmu

»Svjetlost«, Sarajevo, koja je 1978. izdala djelo dr. Rasima Muminovića *Ljudskost i povijesnost* izdala je iste godine i *Hrestomatiju etičkih tekstova — egzistencija, mogućnost, sloboda* koju je uredio i predgovor napisao Kasim Prohić.

U predgovoru K. Prohić dokazuje da etičko pitanje nije samo jedno od mnogih pitanja ove orijentacije nego čini bit egzistencijalizma. Ona je zbiljska

osnova njegova antropocentrizma, »samouspostavljajuća antropološka osnova« (str. 11).

Počevši sa Sörenom Kierkegaardom Prohić utvrđuje da njegovo djelo, koliko god je lično proživljeno, toliko je u isto vrijeme univerzalno pa ni danas još ne zastarijeva. Ono je »živa i autentična drama savremenog pojedinca da smisleno zasnuje vlastiti život« (s. 11). Za Prohića »...njegovo djelo pretstavlja jedan od najdubljih prijeloma koji se desio u historiji zapadnoevropskog mišljenja« (s. 11). On vidi kod Kierkegaarda izraziti »potrebu za *dijalogom*« (s. 12). Kontrastira ga Hegelu: »Ako bi se, modalno uzevši, Hegelova filozofija mogla definirati kategorijom nužnosti, onda je Kierkegaardova misao sva u znaku pohvale mogućnosti kao ljudske i povijesne otvorenosti!« (S. 12.)

Za G. Marcela Prohić piše da »polazi od otuđenja kao univerzalne situacije savremenog svijeta i čovjeka, dajući tom pojmu, kako sam ističe, ‚općiji smisao' od onog koji taj pojam navodno ima kod Marxa i u marksističkoj filozofskoj perspektivi« (s. 17).

Prohićev zaključak o Sartreu glasi: »Sartreu je bilo potrebno da upozna *‚zbiljnost* marksizma, tegobno prisustvo radničkih masa... golemo i tamno tijelo koje je *živjelo* marksizam, *prakticiralo* ga' da bi napustio larpurlartizam metafizičke konstrukcije, ‚situaciju' promislio kao zbiljski preplet dubljih povijesnih uslovnosti i individualnih, odnosno grupnih i klasnih interesa, a samu filozofiju i njen etos primjerio njenom temeljnom zadatku da počinje bivati samim svijetom.« (S. 22.)

Prohić vidi i kod Jaspersa i kod Sartrea i kod Merlau-Pontyja *mogućnost* kao jednu od centralnih kategorija dok kod Abbagnana ona stvarno zauzima centralno mjesto kao kategorija koja bitno određuje strukturu egzistencije. Zato Abbagnano definira egzistencijalizam kao »filozofiju mogućeg« da bi zatim uveo razliku između pozitivnog i negativnog egzistencijalizma već prema tome da li zastupa otvorenost za mogućnosti ili njenu prikraćenost u odnosu na perspektivu i izbor. Prohić naglašava da Abbagnano dobro poznaje i njemačko i francusko mišljenje o egzistencijalizmu.

5. Personalizam

Nije jasno kako R. Muminović može tvrditi da se personalističkoj slici čovjeka suprostavlja humanistička (s. 145). Neobjektivna je i slijedeća njegova postavka:

»Personalizam uvažava samospoznaju egzistencije čovjeka kao opreku svijetu, a ne vidi njegovu društvenu prirodu zbog čega slobodna ličnost bira sebe među stvarima bez mogućnosti da se izabere, što dovodi do degradacije ličnosti stvaranjem prividnih ličnosti koje se ne konstituiraju vlastitim stvaralaštvom.« (S. 163.)

Da personalizam uvažava i društvo i društvenu aktivnost, može se uvjeriti svako tko i površno prolista barem prvi dio (»Kršćanin u svijetu«) knjige *Angažirana vjera* Emmanuela Mouniera (»Kršćanska sadašnjost«, Zagreb, 1972, drugo izdanje). Evo nekoliko citata iz nje:

»...čovjek je zaista društveno biće, stvoren za prijateljstvo, prijateljstvo učitelja i prijateljstvo sudruga« (s. 24).

»Daleko od toga da živog čovjeka trga od prirode i živih ljudi, kršćanstvo naučava kako jedini redovan put koji vodi od čovjeka k Bogu, osim izvanrednih karizmi, prolazi kroz ogledalo prirode i kroz ljubav prema bližnjemu.« (S. 27.)

»Zar je beskičmeni misticizam maglovitih hinduizama i svih besplodnih egzaltacija, koji tako često služe kao surogati za proživljavanu religiju, sasvim tuđ našim sladokuscima privatnih pobožnosti, senzacionalnih ukazanja, nečuvenih proročanstava? Ta bježanja k sladunjavom beskrajno su lakša nego djelotvorno angažiranje unutar jednog stanja, jedne sredine, jednog vremena, koji se ne predaju protejskim maštarijama pobožnog sanjarenja.« (S. 31.)

»No bît kršćanstva nudi otvoreniji dijalog suvremenim materijalizmima nego idealističkim suptilnostima i bjegovima.

Materijalističkoj namjeri možemo pristupiti izravnijim putevima. Čovjek je biće-u-svijetu. Njegova se sudbina ne može shvatiti a da se ne shvati kao sudbina utjelovljenosti i uključenosti u svijet. Kao što ne opstoji i ne živi neovisno od drugih tako osoba ne živi i ne opstoji neovisno od prirode... Nema stvorenja koje nije i pro-izvođenje. Nema dakle, za čovjeka, duševnog života koji bi bio odsječen od tjelesnog života, moralne reforme bez tehničkog preuređivanja, i, u vrijeme krize, duhovne revolucije bez materijalne revolucije. Velika je zasluga marksizma što je tu solidarnost učinio očitom i analizirao je u modernoj stvarnosti... U svijetu u kojem je iznenadan zamah tehnikâ uzrok da svi naši problemi dopru i do najnezainteresiranijih, marksizam ima jednako pravo što inzistira na povijesnoj važnosti gospodarstveno-društvenih strukturâ. Nema ničeg u tim tvrdnjama nužno ‚materijalističkog' u isključivom smislu tog izraza. Materija i tijelo nisu samo produženi duhovne aktivnosti, sredina izvanjske aktivnosti koja bi se mogla odijeliti od duhovne; oni su jedno s njom, oni su njezin neposredan izraz, zamjetljivo lice. Stoga je neispravno govoriti bilo o prvenstvu gospodarstvene bilo o prvenstvu duhovne uzročnosti... Oni su jedno po drugom, ili još bolje, jedno u drugom. Ako je baš nekome apsolutno stalo do toga da govori o uzročnosti, trebalo bi tada govoriti o kružnoj uzročnosti, ili, kako katkada kažu sami marksisti, o dijalektičnoj uzročnosti.« (S. 31—32.)

»Najprije prikovana za neposredno zadovoljavanje osnovnih potreba, zatim skrenuta parazitskim interesima ili prepuštena svojoj opijenosti, proizvodnja treba postati djelatnost koja iskupljuje i oslobađa, primjerena svim zahtjevima osobe... Ali proizvodnja zadobiva svoju vrijednost po svojoj najvišoj svrsi: nadolasku svijeta osobâ.« (S. 37.)

»Nije dovoljno reći da je doživljaj bližnjeg temeljni korak kršćanskog života; to je preduvjet kršćanskog života. Bližnji nam otkriva glavno područje života osobe. A to je upravo područje religije.« (S. 38.)

»Ako je vrhovni poziv osobe da se pobožanstveni pobožanstvenjujući svijet, da se nadnaravno poosobi poosobljujući svijet, tada njezin kruh svagdanji nije u tomu da se kinji, ili zabavlja ili zgrće dobra nego da iz sata u sat stvara oko sebe bližnjeg. Njezina svakidašnjost tada neće poprimiti izgled odbijanja, ogorčenja, revindikacije, neprijateljstva ili jednostavno hladnoće i zatvorenosti, ona će biti raspoloživost, prihvaćanje, prisutnost, odgovor, razumijevanje, sreća zbog susreta.« (S. 42.)

»Grijeh protiv osobe uključuje u sebi također i grijeh propusta. On je posrijedi kod svakog, pa i uzvišenog bijega koji me od prihvaćanja moje konkretne sudbine odvraća k varkama. Marx je, slijedeći Feuerbacha, predbacivao religiji da je njezina bit takav bijeg, da ona lišava čovjeka njegovih budućih snaga projicirajući ih u bezvremensku obmanu, da ga tako otuđuje od njega sama i da ga pasivnog izručuje aktualnim snagama. Njegova kritika udara protiv jedne predodžbe kršćanstva koja, ma kako bila česta, isto tako upravo negira kršćanski smisao. No njegova dijalektika otuđenja mogla bi se laganim zaokretom otvoriti prema jednoj personalističkoj kritici, da nije pošao od tako impersonalnih pretpostavki kao što su ekonomika, materija, vrijednost.« (S. 44.)

»Čovjekova je osoba stavljena ontološki i povijesno u određenu situaciju koja je dio samog njezina određenja jednako kao i njezine krajnje mogućnosti. Personalistički moral, personalistička politika, i preko njih personalistička antropologija, odredivi su samo u funkciji te situacije izvan koje nema zbiljnosti, a time i učinkovitosti.« (S. 45.)

»Sve postaje drugačije ako zauzmem spram sebe i drugog stav raspoloživosti. ‚Otvoren sam' prema svijetu i drugom, ‚prepuštam se' njihovu utjecaju bez sistematskog računa i nepovjerenja.« (S. 47.)

Kritizirajući Sartreovo mišljenje o drugom kao paklu Mounier kaže: »Ako smo sami, slabo znamo za sebe i slabo sudimo sebe. Ogovaranje ima gotovo uvijek više pravo nego introspekcija. Ne pokreće nas samo plemeniti pogled

drugog, nego čak i neprijateljski, ljubomoran ili indiferentan pogled, ako sam ja koji ga primam u stanju raspoloživosti.

To se iskustvo potvrđuje i u grupama i u pojedinaca. Izoliranost završava u egzistencijalnu uspavanost usebnosti. Pogled ateizma uperen na religiju, pogled opozicije na vladu, pogled učenika na učitelja, glavni su pokretači njihove životnosti... moj najsigurniji put u samospoznaji i vladanju samim sobom prolazi kroz pogled drugoga. Na taj način drugi postaje suradnikom u mom najintimnijem duhovnom životu, i možemo reći s Gabrielom Marcelom da je stoga duhovni život ‚skup djelatnosti kojima nastojimo smanjiti u nama dio neraspoloživosti'.« (S. 49.)

»Kada zajedništvovanje popusti, ili se pokvari, ja potpunoma gubim sama sebe: sva su ludila neuspjeh u odnosu s drugim, — *alter* postaje *alienus*, a ja sa svoje strane postajem tuđ samom sebi, otuđen. Moglo bi se gotovo reći da opstojim samo ukoliko opstojim za drugog, i u krajnjoj liniji: *biti znači ljubiti*.« (S. 50.)

I jedna misao koju bih posebno preporučio dr. R. Muminoviću: »Nastojim se ne zavaravati inflacijom riječi... ljudsko biće traži manje govorljivosti, a više plemenitosti.« (S. 53.)

Moglo bi se navesti još mnogo humanih misli, ali završit ću naglašavanjem dijaloške otvorenosti. Taj zahtjev za spremnost (podsjetimo se pritom na Marcelov izraz »disponibilnost«) da posvetimo dovoljnu pažnju i drugim sistemima Mounier upućuje prvenstveno kršćanima, ali on se može uputiti svim ljudima dobre volje:

»Potrebno je da kršćani dugo, pažljivo, blagonaklono, ponizno i nikad pojednostavljeno uče od svega onog što je nastalo izvan njih, radi budućeg posvećenja sveukupnog pozitivnog doprinosa modernog svijeta. Taj posao podrazumijeva da se prestanu konstituirati u sociološki zatvorenu tvrđavu okruženu bedemom intelektualnih navika, rječnika, sebeljublja, nerazumijevanja, katkad manija, i koja ih poradi te odvojenosti dovodi do toga da ignoriraju istinu, ili čak da se bore protiv nje kad ona ne dolazi od njih; ili pak da prestanu suditi svijet iz optike svoje varoši... da neprestano stavljaju životnost svoje vjere u kušnju kontradikcija i susretâ. To uključuje da se kršćani premještaju, kako je rečeno, poput vojske u pokretu svuda u doticaju s terenom, da govore onima i kod onih do kojih trebaju doprijeti. Kao Onaj koji je na sablazan farizeja jeo kod carinika i živio među ribarima Tiberijadskog jezera.« (S. 58.)

Smatram da Mounierov personalizam možemo rezimirati u prihvaćanje i razumijevanje drugog, pronalaženje modaliteta suradnje s njim iako je on drukčiji; to je osnovna potreba i jedini put napretka suvremenog svijeta. Po mom uvjerenju R. Muminović upravo u tom griješi što odbija i suvremenu misao i religiju, pogotovu religiju.

III. EKSKLUZIVNA I MILITANTNA ANTIRELIGIOZNOST

Dr. Rasim Muminović ne vidi u religiji ni jednu ljudsku crtu. Ona je za njega bijeg u »iluzorno utočište« pred strahom od smrti. Ona je za njega dalje »ogavna netrpeljivost« prema onima koji joj ne pripadaju. Nitko ne niječe da nema kod nekih vjernika netolerancije, ali to se ne može generalizirati. Ne mogu se nijekati ni vjerski ratovi, ali oni su isječak iz davne prošlosti Crkve; ne njezina bit, niti njezina sadašnjost. Sigurno su mnogo brojnije žrtve staljinizma nego što je bilo presuda inkvizicije, a osim toga staljinistički holokausti odigrali su se u dvadesetom vijeku; ipak se ne može tvrditi da je to bit socijalizma.

Autor doduše priznaje *»postulatorni pojam pravednosti«*, ali samo kao prvotnu vijest, i zatvara oči da bi to vidio i u sadašnjosti, iako toliki marksisti priznaju Crkvi njezin suvremeni humanistički angažman, osobito poslije Drugog vatikanskog koncila.

On poistovjećuje pad antičke filozofije s usponom religije kao i uspon novovjeke filozofije s padom utjecaja religije. Da ipak nije tako, naveo bih primjer Theilharda de Chardina kojeg je njegova znanstvena i filozofska širina utvrđivala i u vjeri. Isto tako je kod G. Marcela, E. Mouniera i M. Bubera filozofija čvrsto povezana s vjerskim uvjerenjem.

Autor tvrdi: da nije smrti, religija bi predstavljala puku besmislicu. Ipak tri stranice dalje citira Hegela: »Religija počinje sviješću da postoji nešto više od čovjeka«. (S. 238.) I sam autor često ponavlja i podvlači riječ čuđenje — thaumasein (s. 41, 43, 67, 87). Upravo to čuđenje nad bitkom, nad neistraživom dubinom prirode i svemira jest jedan od autentičnih putova k religiji.

Jednostranost se očituje i u autorovu shvaćanju da religija potiče pokornost i rezignaciju. On ne može shvatiti da religija može biti izvor pregalaštva. Mnogi zapadni komunisti (počevši od Togliattija) često su to isticali. Podsjećamo i na knjigu *Angažirana vjera* E. Mouniera, o kojoj smo već govorili. Poznato je da postoje »teologije revolucije«. Poznata je i biblijska parabola o talentima: postavit će se jednom pitanje kako se raspolagalo i surađivalo s darovanim talentima.

Bloch je sa zanosom ukazao na Franza von Baadera da »duh u čovjeku ne odbacuje materiju, nego ju dovršava« (E. Bloch: *Tübingenski uvod u filozofiju*, »Nolit«, Beograd 1973, s. 202). Na istom mjestu Bloch navodi i stav Tome Akvinskog: »Gratia naturam non tollit sed perficit.« (»Milost ne dokida prirodu, nego je usavršava.«) Prema autentičnom kršćanskom uvjerenju Bog je jednako stvoritelj i materije i duha.

1. »Dijalog marksizma sa teologijom«

Čudan je taj autorov »dijalog«. Tu u stvari nema ni traga dijalogu; naprotiv: ekskluzivna, militantna antireligioznost. Dovoljno je pročitati slijedeći odlomak:

»Neizbježnost dijaloga između marksizma i teologije u socijalizmu proizilazi iz potrebe društvenog života koji sve izrazitije nameće jedinstvenu društvenu aktivnost, usmjerenu ostvarivanju ciljeva koje je postavila revolucija i upornosti religije da se miješa u život čovjeka. Bez socijalističkog čovjeka, obogaćenog humanizmom i aktivitetom, nema socijalizma. Međutim, izgradnja takvog čovjeka i takvog društva stoji u protivurječju sa namjerama religije i mogućnostima njena postojanja. Budući da je čovjek jedino biće u svijetu sposobno da se odredi, dok je sve drugo naprosto u njemu, religija sve čini da ga od toga odvrati, svjesna da dok je neodređen, može biti i njen. Kao racionalno biće, čovjek mora ostvariti dijalog s čovjekom, a budući obdaren sviješću, on se pita za iskon svega što jest, kako jest, a ne nije.« (S. 242.)

Opasan splet proturječnosti! S jedne strane pozitivno zaključivanje o potrebi dijaloga, koja proizlazi iz zajedničkog društvenog života, dijalog je nužan i zbog što djelotvornije društvene aktivnosti i iz razloga što čovjek kao racionalno biće može i treba ostvariti dijalog s drugim čovjekom s kojim živi i radi; s druge pak strane predrasuda i neargumentirana tvrdnja kako je religija u proturječju s humanizmom i ljudskom aktivnosti.

Za Muminovića postavka da je Bog tvorac svijeta i čovjeka jest nihilistička teza (s. 243). Zar nije jasno da čovjek nije stvorio ni sebe ni prirodu? Ali to mu ne smeta da surađuje s prirodom i da usavršava sebe i svoje odnose s drugim ljudima. Čuveni brazilski biskup Helder Camara, o kojem se mnogo piše i u našoj štampi, u interviewu talijanskoj novinarki Oriani Fallaci izjavio je da Bog nije stvorio čovjeka robom, nego za svoga partnera, sustvaraoca. H. Camara nalazi upravo u vjeri poticaj za svoju borbu za dostojanstvo čovjeka. On nije usamljeni primjer.

Autoru nije dovoljan sukob između socijalizma i religije, nego on u novom, sljedećem poglavlju *Trajni spor religije i filozofije* kategorički tvrdi da je »za filozofiju borba protiv religije kategorički imperativ svakog čovjeka« (s. 244).

Kod nas su prevedena mnoga djela S. Kierkegaarda. Dakle priznaje mu se relevantnost i velik utjecaj iako je bio religiozno nastrojen. Izdana je i Buberova knjiga *Ja i Ti*. BIGZ je izdao i *Fenomenologiju čovjeka* francuskog isu-

sovca Teilharda de Chardina. Kasim Prohić u spomenutoj *Hrestomatiji etičkih tekstova* obrađuje i G. Marcela. Navedeni su autori renomirani filozofi ali ne poriču religiju, nego su upravo duboko religiozni. Što bismo rekli o Platonu i Aristotelu? Da li R. Muminović poriče da su oni ipak filozofi iako ne poriču, nego upravo afirmiraju religiju?

Ipak je autoru u poglavlju *Socijalizam i religija* izmakla jedna kritička primjedba i na vlastiti račun: »Kritika religije ipak nastupa nerijetko sa nedostojnom superiornošću (sic!), kao istina protiv neistine, svjetlo protiv mračnjaštva, znanje protiv neznanja, sloboda protiv straha...« (S. 247—248.)

Ako R. Muminović može govoriti o »trajnom sporu religije i filozofije«, jasno je da su za njega još veće suprotnosti religija i socijalizam:

»Religija i socijalizam su nepomirljivosti društvenog bića koje nemaju povijesne šanse prijeći u otvoreni rat niti humanističke snage izmirenja. Dok se religija samo prividno bori za čovjeka, stvarno protiv njegova ljudskog dostojanstva, podsjećajući ga na smrt pred kojom je i sama nemoćna, socijalizam probija put ka čovjekovom ethosu, ostvarujući povijesne šanse uspostavljanjem dominacije humanuma.

Kao čedo revolucije čiji su radikalni pothvati usmjereni razbijanju svega nazadnog, reakcionarnog, okoštalog, što se svojom zamrlošću opire inovaciji, socijalizam mora doći u sukob s religijom. Budući da nezadrživo ruši sve što se ispriječilo na putu progresa, u što ulazi i religija kao iluzorno obećanje o onostranoj sreći, socijalizam ne može svoju bitku s religijom odložiti za neko drugo povijesno vrijeme niti napustiti svoj radikalno-povijesni put, zbog čega bi morao dopustiti religiji da se miješa u ono što on stvara.« (S. 248.)

Ipak autor ponešto ublažava »izgon« religije: »Socijalizam je progoni iz društvenih medija, ali ne i iz uvjerenja pojedinaca, gdje je, zapravo, njeno izvorno stanište. Znači li to da je socijalizam nemoćan da se izbori protiv postojanja religije tamo gdje ona i nastaje? A što s mišljenjima prema kojima ju je socijalizam odbacio zbog toga što religija i socijalizam ne idu zajedno? Međutim nešto tako bilo bi moguće ako bi socijalizam mogao da odbaci pojedinca, za koga se bori. Socijalizam na sadašnjem stupnju, dakle, ne ide bez religije ako priznaje da je čovjek *prius* i *primat* društvenoga života. Ali socijalizam se, s druge strane, bori protiv religije stvaranjem uvjeta za emancipiranje ličnosti od mnogih ostataka prošlosti u koje spada i religija. Njegova bitka s religijom je bitka protiv uvjeta koji stvaraju religiozne pretstave o svijetu i čovjeku, protiv ‚*iluzorne* sreće' kako bi mogao postići ‚stvarnu sreću'. Predočavajući mu stanje kome je religija potrebna, sugerira mu mijenjanje uvjeta koji rađaju u njegovoj svijesti religiozne predstave. Ako ga time prividno ‚razočarava', ona mu pomaže da oblikuje svoju stvarnost kao čovjek ‚koji je došao do razuma'.« (S. 249.)

Ne bih ništa imao protiv takve antireligiozne borbe, gdje se težište stavlja na uklanjanje svih uvjeta koji smetaju razvitku čovjeka kao autentične osobe i unapređenju njegovih sposobnosti kao i na uklanjanje svih uvjeta čovjekova potčinjavanja. U takvoj »antireligioznoj« borbi, po mojem uvjerenju, može se i treba angažirati i svaki autentični vjernik. Istinski humanizam nije u proturječnosti s religijom.

Ne bih ništa imao ni protiv ideološke borbe protiv religije koju bi vodila komunistička partija ili kakvo drugo građansko antireligiozno udruženje, ali pod uvjetom da u njoj ne sudjeluje država ni državne institucije kao škola sredstva komunikacije, kulturne i druge ustanove; tj. da država i njezine institucije budu stvarno i striktno neutralne što se tiče religije.

2. *Ernst Bloch i religija*

Kako već na početku rekoh, dr. Rasim Muminović pisao je svoje djelo pod utjecajem Blochovih misli. Što se tiče religije i dijaloga Muminović je na žalost daleko od Blochovih poticaja. Pokazat ću to na nekoliko primjera.

U razgovoru s Güntherom Nenningom na drugom programu austrijske televizije 24. listopada 1972 (naknadno objavljeno u knjizi *Gespräche mit Ernst Bloch*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1975) E. Bloch je tumačio zašto svojoj knjizi *Ateizam u kršćanstvu* nije dao kakav drugi naslov kao na pr. »Ateizam i kršćanstvo«. Bloch je tom prilikom podsjetio na Isusove riječi: Što ste učinili najmanjem od moje braće, meni ste učinili. U tim riječima nema nadređenosti. Ili druga Isusova izreka: Što me zovete Gospodinom, zovite me »philos kai adelphos«, zovite me prijateljem i bratom. Umjesto »philos« (prijatelj) ili »adelphos« (brat), kaže Bloch, moglo bi se reći također i drug. Ovdje nestaje Bog koji vlada s visine i umjesto toga postoji obraćanje ljudima, i to siromašnim i poniženim. (Podsjetimo se i »Govora na gori«.) Pojavljuje se religija izmučenih i opterećenih, poniženih i uvriježđenih i ona nema u sebi više ništa od ideologije nadređenih. To se već može zvati ateizmom jer je srušen (poganski) bog koji predstavlja gospodarenje i prisustvo moći odozgo. Bloch zato naglašava da su Rimljani primijenili riječ »ateisti« (atheoi) najprije na kršćane, jer oni nisu priznavali Jupitra, a još manje gospodare na zemlji (kao Nerona). Bloch napada ograničeni ateizam koji je često zastupljen pod imenom marksizma i koji ne može poricati svoje porijeklo od banalnog ateizma s kraja 19. stoljeća. On zastupa ateizam koji se bori protiv bogovanja odozgo; zato on kaže da je ateizam grčka riječ koja se okreće protiv bogovanja. (»Atheismus ist ein griechisches Wort, und es wendet sich gegen den Theismus, in dem das Oben steckt wie in der Obrigkeit.« S. 170.) Uz te Blochove riječi podsjetio bih na Staljinovo bogovanje: sprečavao je poštivanje kršćanskog Boga ljubavi da bi se lakše uspostavila strahovlada njega kao zemaljskog boga koji se nije žacao ni milijunskih hekatombi da bi samo održao slijepu poslušnost i potčinjavanje.

Njemačko društvo »Paulus-Gesellschaft« poznato je po organiziranju međunarodnih dijaloga između kršćana i marksista. Osobito je mnogo marksista, među njima i jugoslavenski, sudjelovalo na zasjedanjima u Salzburgu i Marijanskim Laznama (Čehoslovačka). Na prvom takvom međunarodnom susretu između kršćana i marksista na početku svibnja 1964. u Münchenu sudjelovao je Ernst Bloch kao glavni govornik u ime marksizma. Naslov njegova predavanja bio je »Čovjek utopijskog realizma«. Prema njegovu mišljenju istočnoevropskim zemljama socijalizma osvećuje se što mehanički materijalizam nije asimilirao duhovnost i što u socijalizmu nedostaje prirođena dubina religioznosti. Naglasio je da se socijalizam najprije pojavio u obliku teologije, a tek kasnije kao ekonomija. Socijalizam bi se mogao usporediti sa sekulariziranom naukom o spasenju. Marxova izreka »skok iz carstva nužnosti u carstvo slobode« podsjeća Blocha na termin sv. Pavla: »sloboda djece Božje«. Iako su u Marxovoj izreci izbrisane riječi »djeca Božja«, tema i bit nisu iščezli.

Bloch dalje naglašava dvije suprotne kategorije: sila i duhovno-etički autoritet koji nema veze s krvlju i terorom. Ruski su carevi nestali, ali Tolstoj nije nestao. Veliki demoni nasilja i teroristički giganti, srednjovjekovni kao i suvremeni, nestali su. Franjo Asiški nije nestao. Tolstoj, Franjo Asiški i slični također se bune, ali ne oružjem, nego protiv oružja. Bloch vidi ovdje »topos« za ono zajedničko. Riječ »ecclesia« znači zajednica.

Bloch vidi budućnost u jednoj religioznoj, ili etičkoj, ili humanističkoj internacionali.

R. Muminović suprostavlja religiju čovjekovom dostojanstvu. Bloch tvrdi obratno. Kršćanstvo podupire dostojanstvo osobe, uspravni hod (»der aufrechte Gang«, omiljeli Blochov izraz koji ima odjeka i kod R. Muminovića).

U svom predavanju Bloch je spomenuo riječ »synergizam«, tj. suradnju Božje milosti i ljudskih prirodnih moći, u prvom redu razuma — »lumen naturale« (»prirodno svjetlo«) kako kaže Bloch. To dostojanstvo osobe, taj uspravni hod vidi Bloch osobito kod prvih kršćana koji se pri izboru »Ili Krist — ili Cezar« nisu sagibali pred silom rimskih careva. Zato su ih Rimljani i nazvali ateistima — atheoi.

Ljubav — Agape — Zagrljaj to je za Blocha glavna kategorija kršćanstva. Starozavjetni »Jahve« ustupa mjesto najljudskijem »Sinu čovječjem«. Zato Bloch govori o mističnom humanizmu, o autentičnom humanizmu kao o novom nebu na novoj zemlji — kategorija »novuma«.

On traži jedinstvo tražilaca istine i pravde. Na Zapadu vlada hedonistička dosada a na Istoku propisana, opresivna, pustinjska, monolitska dosada. Sve je sivo, djelomična pomrčina sunca. Ta dosada je preteča očaja i nihilizma. Stanje smrtne agonije. Podbačaj i nedostatak transcendencije.

Podsjeća na svoju knjigu *Princip nada* gdje stoji izreka: »Gdje je nada, tamo je vjera.« (»Wo Hoffnung ist, ist Religion.«) O sadržaju te nade i o sredstvima kako je postići može biti neslaganja. Ali mi smo okruženi oceanom objektivnih, realnih mogućnosti. Svijet nije završen. Od svakog pojedinca zavisi koje i kolike će se mogućnosti realizirati. Svaki je čovjek i putnik, i zemlja, i kompas. Zajedništvo na fronti. To je milost. Čovjek na fronti. Uzori su Prometej i Krist.

Bloch podsjeća i na Ivanovo Otkrivenje. Jeruzalem se spušta na zemlju ukrašen kao zaručnica. Novo nebo i nova zemlja, i to nebo na zemlji. Ništa nije veće od čovjeka. Sve je objavljeno u humanumu. Biosfera prelazi u noosferu (kako kaže Teilhard de Chardin). Taj napredak, progres i proces svijeta nije sasvim očit. Sakriven je u šiframa i simbolima, parabolama i usporedbama. Tu su i implikacije i horizonti dijalektičkog materijalizma. To nije bez veze s prorocima.

Nakon referata Bloch je u diskusiji produbljivao svoje ideje o prožimanju religije i socijalizma. Socijalizam, ili da bude još paradoksalnije, marksizam je stariji od Marxa. Život u slobodi, bez pritisaka, s ciljem biti sretan na zemlji, metafiziciranje zemlje, to je prastari ljudski san. To je uz rad elemenat očovječenja. Socijalizam kao utopija pojavio se davno prije 19. stoljeća. Ta utopija bila je uvijek religijska. Na ovom temelju, u biblijskoj kulturi koja je odgojila čovjeka, nastao je socijalizam.

I Bloch je marksista; sigurno poznatiji od R. Muminovića, ali kod njega nema nepotrebnog suprostavljanja religije i socijalizma, nego poticajni i humani poziv svima ljudima na zajednički angažman ostvarivanja šansi da se što šire i dublje ostvari humanum.

Dok u djelu *Ljudskost i povijesnost* koje je izišlo 1978. godine nema ni traga tog Blochova duha, u ranijem je djelu R. Muminovića *Filozofija Ernsta Bloha* (»Institut za međunarodni radnički pokret«, Beograd, 1973), koje je u stvari njegova doktorska dizertacija, prisutna Blochova inspirativna misao o prožimanju religije i socijalizma. Tu možemo čitati:

»Ideju o stapanju religije i revolucije koja se konstantno provlači kroz *Geist der Utopie* (*Duh utopije*) Bloch dovodi do kraja u monografiji *Thomas Münzer als Theologe der Revolution*. Uz argumentiranu biografiju tog fantastična misionara, mističara i revolucionara odmjerava jasnu putanju revolucije i apokalipse, čiju zajedničku težnju vidi u još neuspjelom zavičaju. Dok je revolucija ponesena odlučnošću smjele prometejske riješenosti da prkosi svakoj zamrlosti i da stvari razdrma u njihovim temeljima, apokalipsa pretstavlja hod rezignirajuće zablude. Otkrivajući sličnosti u revolucionarnoj koncepciji Münzera, tog ‚klasno osviještena revolucionara chiliastičkog komunista' sa Marxom i prebacujući Lutheru što je suprotstavio servilnost tiranskoj klasi, Bloch vidi u Münzeru ‚povijest u plodonosnom smislu', pa je stoga u njegovoj koncepciji revolucije prisutna ideja o mogućnosti povezivanja proletarijata i chiliasma. U povijesti koju ljudi stvaraju zamjetna je tendencija kretanja ne samo ‚teologije revolucija' nego i ‚revolucije teologija'. Münzer, koji je to osjetio, nadvisio je svoje komunističke kolege, ne filozofskim smislom i talentom za organizaciju, već ‚revolucionarnom odlučnošću i prije svega svojim državničkim pogledom', a to su odlike koje je posjedovao još samo Lenjin. Na tu problematiku nadovezuje Bloch tezu o neodlučnosti ‚povijesti spasa' (Heilgeschichte) i zahtijeva od ljudi da budu odgovorni za sudbinu svoje povijesti. Tim povodom raspravlja o problemu slobodne volje i konstatira da je čovjek još uvijek upućen na milost svojoj etičkoj volji, da bi potom upozorio kršćane na njihove revolucionarne dužnosti. Metafizički, šta više, metareligijski princip svih revolucija je ‚Osvitak slobode djece Božje'.« (S. 48—49.)

Na drugom mjestu R. Muminović piše:

»Biblija je donijela svijetu ‚totalnu ekspanziju humanističke nade', pa kao i sva velika djela kulture stoji otvorena prema budućnosti. Najvažniji akcent što

ga Biblija stavlja na svijet jest da se sruši ono smrtno u njemu, akcent humanuma u njegovom patosu i putu procesa, u njenoj eshatološkoj svijesti — neizbrisiva vrijednost koju donosi sobom.

Borba protiv religije, međutim, nastupala je dosad kao borba istine protiv neistine, mračnjaštva, budući da je religija tretirana kao izraz neznanja i straha. Apriorno uvjerenje da se ima istina u ruci a da je religija neistina opterećeno je teškoćama koje se najčešće previđaju. Niti je kritika religije neopoziva istina niti je pak religija bez određenih spoznajno-teorijskih elemenata. Neobazrivo mišljenje ne diferencira pitanje istine u religiji od onoga o religiji. Religijsko pitanje tiče se prije svega onog nevidljivog, a to je *kritičko pitanje* koje religija postavlja sebi pa ga treba razlikovati od njenog pitanja o istini mitosa na koji se poziva religijska svijest. Da religija nije opijum nego protest. vidljivo je iz Blochove interpretacije Marxove misli o ruži i lancu, o tome ‚da se lanac odbaci, a živa ruža uzbere'. Najprije, religija kao opijum bila je od strane crkve dezavuirana, a onda pitanje o istini u religiji tiče se onog nemitološkog, religija ‚nije opium nego bez praznoverja može biti protest (...) simbolička intencija nekog *Unum, Verum, Bonum*'. Taj protest nema odnos prema sebi kao prema nečemu skrivenom, nekoj hipostaziranoj višoj instanciji gdje nema čovjeka: ‚Eritis sicut Deus' radosna je vijest kršćanskog spasa. Religija pruža daleko više onog utopijskog od umjetnosti, naročito onog eshatološkog... Dolazak onog *incipit vita nova* sa religijom u svijet povezan je sa Isusom koji pokazuje mudracima put prema događaju koji se još nikada nije desio. Biblija je donijela svijetu svijest o zlu, oštrinu postulatornog pojma pravednosti kao i pojam filozofske smionosti protivu Ništa. U svijetu koji je pun eksperimentalnih uzroka, religijski je jedan od značajnijih, jer njegov potencijalni ideal je ‚*Optimum Maximum*'.« (S. 143—144.)

Na kraju tog odlomka R. Muminović nastoji doduše umanjiti značaj religije predbacujući joj da žrtvuje realiziranje čovjeka i prirode hipostaziranoj transcendenciji. Po mojem uvjerenju to nije Blochova, nego Muminovićeva misao. Vidjeli smo da Bloch citira Tomu Akvinskog kako milost ne uništava prirodu, nego je usavršava. Čuli smo njegov izraz »synergizam«, tj. suradnja milosti i naravi.

Govoreći o utopijama kao indikacijama boljeg svijeta Muminović piše da Bloch ističe kako se utopijski zanos najviše očituje u Bibliji, više nego u bilo kojoj knjizi. U njoj je posebno sugestivno »proklamiranje carstva ljubavi prema bližnjemu«. »Kršćanska utopija bori se protiv smrti i praznine, a ne samo protiv socijalnih nevolja. — Naspram stoičke utopije Augustin pruža novu zemlju u formi otvorenosti na zemlji.« (S. 169.) Religiozno prožetu utopiju zastupao je u srednjem vijeku i Kalabrez Joachim di Fiore (oko 12. st.). Za njega Bloch kaže: iako je imao manje izvodljivu utopiju nego Platon i Stoa i nego racionalne konstrukcije novog doba, imao je u svojoj utopiji više savjesti nego oni.

IV. »KRALJEVSTVO BOŽJE I KOMUNIZAM«

> Filozof apsolutista govorio je: »Istina — to sam ja« na način apsolutističkog monarha: »Država — to sam ja...«
>
> Istinita dijalektika nije unutrašnji monolog osamljenog mislioca, ona je dijalog između mene i tebe.
>
> Feuerbach: *Filozofski manifesti filozofije budućnosti*

Prije više od šest godina (14. srpnja 1974) NIN je donio pohvalni prikaz o »Sarajevskom filozofskom krugu«. Postavljeno je sugestivno pitanje: rađa li se nova filozofska škola?

Miloje Petrović završava svoju knjigu *Savremena jugoslovenska filozofija* (Radnički univerzitet »Veljko Vlahović«, Subotica 1979) konstatacijom da brojna

grupa sarajevskih filozofa nagovještava svoj uspon među suvremenim jugoslavenskim filozofima.

NIN je svoj članak popratio i fotografijama nekih predstavnika sarajevske filozofske grupe, među kojima je bila i slika dr. Esada Ćimića.

Bosanski franjevac Marko Oršolić, jedan od najkompetentnijih katoličkih stručnjaka za jugoslavenski marksizam, označio je pojavu knjige E. Ćimića *Socijalističko društvo i religija* (Sarajevo, 1966) kao početak sasvim novog razdoblja u jugoslavenskoj marksističkoj sociologiji religije, a njegovo djelo *Drama ateizacije* (Sarajevo, 1971) smatra uspjelom dopunom prvog djela.

U NIN-ovom članku svraća se pažnja da je u sarajevskom filozofskom krugu radio i Andrija Krešić. Institut za međunarodni radnički pokret, Beograd, izdao je 1975. g. Krešićevu knjigu *Kraljevstvo Božje i komunizam.*

Je li knjiga dr. R. Muminovića *Ljudskost i povijesnost* (»Svjetlost«, Sarajevo, izdala je i ovu Muminovićevu knjigu i Ćimićevo *Socijalističko društvo i religija*) nastavak te naučne i humane inspiracije u odnosu prema religiji i vjernicima kojom su prožete knjige E. Ćimića i A. Krešića? Kategorički tvrdim da »Ljudskost i povijesnost« što se tiče religije nije ni naučno ni humano djelo.

U predgovoru svojem djelu A. Krešić govori o kršćanima koji su kršćanstvo poistovjetili s antikomunizmom. On upozorava da postoje i komunisti koji marksizam reduciraju na borbeni ateizam. On taj problem rješava optimističkom tvrdnjom: čini se da njihovo vrijeme nepovratno prolazi, a službeno su prihvaćeni koegzistencija i dijalog kao »modus vivendi« kršćanstva i komunizma.

Na žalost, A. Krešić nije imao sasvim pravo. Fantomi »borbenog ateizma« uskrisuju. I to usprkos pozitivnoj tendenciji sarajevskog filozofskog kruga. Upravo u tom krugu objavljuje se knjiga R. Muminovića *Ljudskost i povijesnost* koja u odnosu prema religiji i vjernicima ne pokazuje ni ljudskosti ni sluha za povijesne istine. Ne znam da li se što pristranije i jednostranije u odnosu na religiju pojavilo u Jugoslaviji nekoliko posljednjih godina. Staviti naslov »Dijalog marksizma sa teologijom« a u stvari pisati ne samo o sukobu marksizma s religijom nego i nenaučno govoriti o »trajnom sporu religije i filozofije« (to je ujedno i jedan od naslova u knjizi) znači namjerno izokretati činjenice i slijepo prelaziti preko takvih povijesnih fakata kao što je Drugi vatikanski koncil ili kao što je dijaloško gibanje između kršćana i marksizma. Da, Drugi vatikanski koncil ne postoji za R. Muminovića... Nigdje ga ne spominje ni jednim slovom. Isto tako prešućuje i fenomen dijaloga.

1. Drugi vatikanski koncil

Dugo najavljivana knjiga Borisa Vuškovića i Srđana Vrcana *Raspeto katoličanstvo* (»Naše teme«, Zagreb, 1980) najzad se pojavila. Što se tiče prvog dijela, koji nosi i naslov knjige »Raspeto katoličanstvo« (autor mu je Boris Vušković), donekle me i razočarao. Dobar dio tekstova u stvari je prijepis članaka Borisa Vuškovića iz ranije objavljene knjige *Marksističko poimanje religije* (Centar CK SKH za idejnoteorijski rad, Zagreb, 1976). Očekivao sam više novoga. Međutim, možda nije loše da se taj materijal o Vatikanskom koncilu i ponavlja. Možda će ipak neki marksisti, koji dosad nisu to uočili, ipak shvatiti da se nešto značajno događa i da su stare stereotipne fraze protiv religije postale danas krajnje demodirane.

Pod naslovom »Pontifikat Ivana XXIII — prijelomni trenutak Crkve« B. Vušković konstatira da je Ivan XXIII. otvorio Crkvu prema svijetu i da je usmjerava na opću suradnju. On je prvi papa koji svoju encikliku *Pacem in terris* (1963) ne upućuje samo katolicima nego »svim ljudima dobre volje«. Za tu encikliku B. Vušković kaže da zrači »optimizmom, vjerom u život, razum i znanost« (s. 31).

O tom potvrđivanju ovozemne aktivnosti ne samo od strane pape Ivana XXIII. nego i od strane najreprezentativnije crkvene instance, od strane Koncila, govori Vušković u posebnom poglavlju »Ključne točke koncilske ‚teologije svijeta'«.

Koncil potvrđuje autonomiju kulture i znanosti, autonomiju političke zajednice, odnosno rastavu Crkve od države, jer su »svako na svom području neovisne

jedna o drugoj i autonomne«. Crkva prihvaća politički, ekonomski i kulturni pluralizam i pritom naglašava svoju neutralnost jer nije i ne želi biti »vezana ni uz koji posebni oblik ljudske kulture, niti uz bilo koji politički, ekonomski ili društveni sistem«. Crkva želi biti »svojevrsni ferment društvene preobrazbe«.

Po uvjerenju autora u osnovi koncilskih nastojanja jest nova teologija rehabilitacije svijeta, kompenetracije ovozemaljskog i drugog svijeta, imanencije i transcendencije. U koncilskom dokumentu *Gaudium et spes* tvrdi se »da eshatološka nada ne umanjuje važnost zemaljskih zadataka, već da naprotiv ispunjenje zemaljskih zadataka dobiva odatle nove poticaje«. Dapače, ovozemaljski angažman postaje pretpostavka za vječno spasenje. U dokumentu »Gaudium et spes« kaže se: »Kršćanin koji zanemaruje svoje vremenite dužnosti, zanemaruje i svoje dužnosti prema bližnjemu i Bogu te dovodi u pogibelj svoje vječno spasenje.«

B. Vušković dalje piše:

»Stoga se inzistira na *sudioništvu* Boga i čovjeka u ‚progresivnoj organizaciji svijeta' (Chenu), jer oni koji ‚tako razvijaju svoju djelatnost da prikladno služe društvu s pravom mogu smatrati da svojim radom dalje *razvijaju Stvoriteljevo djelo*, da služe dobrobiti svoje braće i da osobnim radom *doprinose povijesnom ostvarenju Božje zamisli*'.« (Čl. 39. »Gaudium et spes«.)

»Ova je teza od kapitalnog značenja za teorijsku i praktičnu razinu pitanja. Naime, ljudsko sudioništvo situira drugačiji *odnos* čovjeka i Boga. Čovjek postaje (su)tvorac povijesti, a povijesna praksa postaje *presudna* za konačnu sudbinu. Svojevrsnim postavljanjem spasenja na razinu *socijalnog i povijesnog*, napetost i suprotstavljenost temporalnog i vječnog razrješavaju se u svojevrsnom *identitetu* povijesne prakse i konačnog ispunjenja, u stanovitom *prizemljenju eshatona.* Time su nedvojbeno prevladane stanovite metafizičke i egzistencijalne dimenzije tridentinske teologije koje su katoličku religioznu koncepciju duboko suprotstavljale kulturi i mentalitetu suvremenog društva.«

»Situiranjem spasenja na razinu socijalnog i povijesnog, ono bez dvojbe dobija *društveno-političke* dimenzije. Stoga će se u pokoncilskom razdoblju pojaviti klasno-politički značajna raspra oko pitanja: *Kakva* društvena praksa odgovara ‚povijesnom ostvarenju Božje zamisli'?«

»Naime, ako se po biti evanđeoske poruke kršćanstvo shvati kao religija ljubavi, pravde i mira, onda primjeravanje povijesnog evanđeoskim zahtjevima mora problematizirati jednu nehumanu, izrabljivačku društvenu strukturu poput kapitalizma. Na toj apokaliptičkoj tradiciji kršćanstva kao otpora tlačiteljskim strukturama osobito će inzistirati antikapitalistički orijentirani katolički pokret.« (S. 36.)

Dakle vjera ne potiče čovjeka na bijeg od zemaljskog angažmana u neko iluzorno utočište, kako tvrdi R. Muminović. Iako smo, kako piše R. Muminović »danas homo a sutra humus«, upravo religija potiče da ovaj kratkotrajni život ispunimo aktivnošću na njegovoj humanizaciji; to zahtijeva kršćanska ljubav prema bližnjemu i Bog koji nas poziva na supartnerstvo. Anahronično je govoriti da religija navodi na »preziranje tijela na račun duše« i da razvija »umjesto stvaralačke prakse rezignaciju«. Stoga je neobjektivno tvrđenje R. Muminovića o sukobu revolucionarne filozofije i religije:

»Otuda razumljivost što filozofija koja traži od čovjeka da mijenja svijet na osnovu poznavanja njegovih zakonitosti dolazi neminovno u koliziju s njom. Revolucionarna filozofija zahtijeva da se svijet učini obitavalištem ljudskog roda, potvrdom ljudske biti, a to se protivi fantastičnom carstvu neba i iluziji očekivanog raja.« (*Ljudskost i povijesnost*, s. 241.) Slično tome daleko je od istine i sljedeća tvrdnja: »Umjesto stvaralačke prakse (religija) razvija rezignaciju, namjesto ovozemaljske radosti i sreće poniznost pred iluzornim bogom i predanost onosvjetskoj sreći, stoji, jednom riječju, drsko na putu čovjeku ne dopuštajući mu da shvati svoj položaj u svijetu i svoje ljudske obaveze, povijesne ciljeve, sprečava ga neumornim nuđenjem fantastičnog carstva neba i iluzorno očekivanog raja, ukratko, umjesto stvaralačke aktivnosti nudi mu ponižavanje pred izmišljenim božanstvima...« (Isto, s. 246.) A da je R. Muminoviću stvarno stalo do revolucionarne prakse u ostvarivanju humanuma, a ne do ideološkog monopola, onda bi on tražio realne partnere, a ne bi ih podvalama udaljivao od suradnje.

O realnoj zainteresiranosti Crkve za čovjeka i suvremeni svijet svjedoči i djelo prvog jugoslavenskog ambasadora u Vatikanu, Vjekoslava Cvrlje, »Vatikan u suvremenom svijetu« (Školska knjiga, Zagreb, 1980).

2. Dijalog i suradnja

U Očenašu kršćani mole: »Dođi kraljevstvo Tvoje!« Oni ne mole da ih Bog primi što prije u svoje nebesko kraljevstvo. U Očenašu je riječ o Božjem kraljevstvu na zemlji. Drugi Vatikanski koncil naglasio je tu odgovornost kršćana za što brži dolazak Božjeg kraljevstva, ostvarivanja istinski ljudske zajednice. Radi što uspješnije realizacije te »utopije« kršćani moraju surađivati sa svim ljudima dobre volje.

I marksisti, barem dobronamjerni, žele surađivati s kršćanima. A. Krešić u svojoj knjizi *Kraljevstvo Božje i komunizam* vidi konvergenciju, a ne sukob između ta dva pojma. A. Krešić piše:

»Kraljevstvo Božje, u smislu idealne društvenosti, počinje značiti ovosvjetsko stanje ostvarenog humanizma.« (S. 144.)

»Kršćansko okretanje svijetu (o čijem spasenju i jeste riječ) ne mora značiti napuštanje ‚kraljevstva nebeskog' u svakom smislu. Naprotiv, riječ je upravo o tome da se zemaljski život uzdigne na visine ‚kraljevstva nebeskog', čovjek na pijedestal božanstva, realnost na stepen ideala, empirija na nivo uma, i to *sada i svuda*, kao neodložno *svjetsko-historijsko* zbivanje. Načelo ljubavi je i proklamirano za *sve* ljude, za cijeli *ovaj* svijet, a ne samo za izabrane ‚svjedoke' božanskog kraljevstva.«

»Komunizam u Marxovom smislu, koji također uspostavlja zajedništvo dobara (uključujući osobito sredstva za društvenu proizvodnju), nije puko odbacivanje ranijih komunističkih ideala (uključujući i one evanđeoske), nego pretvaranje ideala u stvarnost, spajanje teorije i akcije komunističkog pokreta.«

»Danas se otkriva nova *mogućnost* taktičkog i strategijskog, praktičnog i doktrinarnog susretanja i srastanja kršćanstva i komunizma, što, naravno, ne znači da će se sve to *zaista* dogoditi. Ovu mogućnost ne ostvaruje i ne želi ona obnoviteljska struja koja ograničava obnovu na prilagođavanje kršćanske tradicije današnjem građanskom svijetu. U tom pravcu ne djeluje ni komunizam ukoliko se izgubio u preokupaciji sopstvenom vlašću nad ljudima i koji je suviše srastao s današnjim svijetom, služeći se previše njegovim ustanovama i metodama, da bi ga mogao temeljito promijeniti. Iako, dakle, trajno partnerstvo i stapanje kršćanstva s komunizmom nisu stvari ‚ovoga svijeta', tj. nisu karakteristične pojave današnjeg svijeta, ipak je riječ o realnoj mogućnosti takvog zbivanja.«

»Savez i srastanje kršćanstva i komunizma, kao zbivanje ‚s onu stranu' današnjeg svijeta, potvrđuju *danas* u okviru kršćanstva protagonisti radikalne obnove kojom se kršćanstvo oslobađa od nadljudske (mistične) veze sudjelujući u revolucionarnoj misiji oslobađanja svih ugnjetenih ili ukidanja svih sila nad ljudima. Na strani komunizma u istom smislu djeluju revolucionari izvorne humanističke inspiracije za koje autentično ljudsko ponašanje u svijetu nije saživljavanje s datim stanjem stvari, uz popravljanje toga stanja, nego njegovo ukidanje i stvaranje novog svijeta po ljudskoj mjeri. Njihovim djelovanjem ‚onaj svijet' dolazi umjesto ‚ovoga svijeta', budućnost — kao sasvim drukčije doba — nadilazi sadašnjicu, ljudsko carstvo slobode smjenjuje nadljudsku i neljudsku vladavinu nužnosti. Riječ je, dakle, o ljudima koji ponajviše ispoljavaju generičku prirodu čovjeka — da se nadilazi u čovječnosti — i kojima je stoga blisko sve što bilo kako nosi istu ljudsku ‚silu transcendencije'. Upravo s obzirom na djelo transcendiranja ‚ovoga svijeta' sasvim je logično kada marksist Ernst Bloch u svojoj nonkonformističkoj filozofiji nade i ‚dijalektičko-konkretne utopije' ukazuje na mogućnost da se biblija čita ‚i očima Komunističkog manifesta' i da kršćanstvo ponovo stupi u savez s revolucijom (nakon onoga saveza iz doba seljačkih ratova).« (S. 137—138.)

»Misaoni susret kršćanstva i marksizma nije nikakav duhovni luksuz nego stvar historijske nužde. Pred jednim kao i pred drugim stoji isto pitanje: kako humanizirati svijet i osigurati mu slobodan razvitak? Za plodnu saradnju treba

na obe strane ispuniti neke uslove: 1) da crkva ne smatra komunistički ateizam glavnim neprijateljem, da tolerira različita ideološko-politička opredjeljenja i da se strogo pridržava političke neutralnosti; 2) da marksisti ne gledaju u religiji preživjelu pojavu koja ometa izgradnju budućeg besklasnog društva i da se država ne upliće u stvari pogleda na svijet.« (S. 42.)

S mislima A. Krešića se slažem. Iznio bih neke primjedbe koje ne diraju bit sadržaja, nego samo preciziraju određene pojmove. Nije jasno što se misli pod oslobađanjem »od nadljudske (mistične) veze« kad se prije toga reklo da kršćansko okretanje svijetu ne mora značiti napuštanje »kraljevstva Božjeg«. B. Vušković govori da su »u osnovi koncilskog nastojanja *prevladavanja podvojenosti vremenitog i vječnog*«. Prema Vuškoviću »Koncil ističe *kompenetraciju* imanencije i transcendencije, antropocentričnog i teocentričnog«. (*Raspeto katoličanstvo*, s. 35.) Nadljudsko, mistično, transcendencija ne mora i ne treba biti suprotstavljena imanenciji i ovozemaljskom.

Dalje nije jasno što se od Crkve traži da ne smatra ateizam za neprijatelja. U produžetku teksta ispravno se zahtijeva da se »država ne upliće u stvari pogleda na svijet«. Prema tome komunistička država ne smije silom nagurivati ateizam. Komunisti mogu biti ateisti i smiju ateizam i propagirati kao i Crkva religiju, samo je pitanje načina, ne smije se upotrijebiti nasilje nad ljudima i koristiti se državnim institucijama koje moraju biti nepristrane prema svim građanima bez obzira na svjetonazor.

A. Krešić govori o realnoj mogućnosti suradnje kršćana i komunista na ostvarivanju pravog ljudskog zajedništva osoba. (Vjerojatno je nekima taj opis simpatičniji nego sama riječ »komunizam«). Da li će se to ostvariti, zavisi od dobre volje i iskrene humanosti. Hoće li se ljudska energija trošiti na međusobno ocrnjivanje i blaćenje ili na razvoj što iskrenije suradnje? Nije sve filozofija i ideje. Može se na riječima propagirati najhumanija filozofija, kao što je Blochova, a da u stvari nije cilj sloboda čovjeka, nego najreakcionarniji monopol nad čovjekom, monopol naturivanja ideologije. Može se govoriti o autentičnom marksističkom humanizmu, o potrebi da se razumije ono što je zajedničko, može se pozivati i na logos i na fronesis, ali ipak ne vidjeti ili bolje reći ne htjeti vidjeti ni teorijski ni praktično što stvarno vodi u budućnost, k maksimalno mogućem savršenstvu racionalnog života. Prisvajanje privilegija i monopola za jedino ispravnu svoju ideologiju sigurno nije »najcjelishodnije sredstvo za ostvarivanje visokih životnih ciljeva«.

Kršćani, svjesni da svako skrivanje talenata, njihovo zakopavanje u zemlju, neiskorištavanje povijesnih šansi za što skoriji dolazak »Kraljevstva Božjeg«, tj. ostvarenje istinski ljudske zajednice osoba, predstavlja grijeh, moraju svim silama nastojati da ne budu oni odgovorni za propust neiskorištenih mogućnosti ostvarivanja utopije humanuma.

Danas je to Bloch, marksist i ateist, koji je rehabilitirao »Utopiju«. Jučer su to bili Joachim di Fiore i sv. Tomas More, kršćani prožeti humanumom, koji su polagali njezine temelje. Bloch je svjestan da »Utopija« ima religioznu genezu. Njezini sinonimi su »Kraljevstvo Božje« i »Komunizam«. Nekima je možda draži koji drugi naziv. Nije bitna etiketa, nego humani sadržaj koji, ako je autentičan, ne smije biti odbačen od autentičnog kršćanstva.

Istaknuti francuski marksist Roger Garaudy naglasio je da se socijalizam ne može graditi ni bez komunista ni bez kršćana kao ni protiv komunista ni protiv kršćana. Neki naši marksisti to ne uviđaju. Zaslijepljeni sjajem vlasti vide jedini cilj u održavanju monopola, sredstva pretvaraju u cilj i inkvizitorski se bore za »pravovjernost« koja je isključiva. Zaboravljaju pritom na »Utopiju« ljudskog zajedništva osoba u koju moraju biti uključeni svi, iako su drugi i drugačiji. Ali nada još uvijek nije potpuno iščezla. Možda A. Krešić ipak ima pravo kad govori o marksistima koji marksizam »reduciraju na borbeni ateizam«. Njihovo vrijeme, izgleda, nepovratno prolazi, a zvanično su prihvaćeni koegzistencija i dijalog kao *modus vivendi* kršćanstva i komunizma«. A. Krešić nije rekao da je njihovo vrijeme prošlo nego da prolazi. Mogući su dakle još uvijek recidivi ideološkog fanatizma, ali nadajmo se da će jednom ipak »Staljinova avet« biti definitivno

pokopana, a »Duh Utopije« sa »incipit vita nova« da će jednako prožeti i kršćane i marksiste. Ali bez obzira kako će biti, kršćani se za »Kraljevstvo Božje«, tj. za istinsku zajednicu osoba, moraju boriti. Na to su dvostruko pozvani: i kao ljudi po prirodnom nagonu imanencije, i kao kršćani po inspiraciji transcendencije, po Božjoj vokaciji da budu Njegovi sudionici u stvaranju ljudske povijesti.

Ivo BALENTOVIĆ

Godine, godine

Pok. dru F. Steki

Tko nam je pokrao godine? Tko je
krivac što hromi na raskrižju pljuckamo zlobu
i što su nam posivjele kose, potamnjele vedre boje,
što su nam ruže i djevojke odavno već u grobu?

Moj znanac, astrolog, kaže da je sve to
u zvijezdama zapisano. Ne znam. Možda. Ali
ja ne vjerujem. Ja stojim. I slušam kako tiho zrije ljeto.
I sanjam, i vraćam se u Jučer, a ispod mene
more, kamen i vali...

Ja bdijem, tugujem, samujem i šapućem nešto;
da li je tužno, glupo, ili bez veze s umom?
Tko je TAJ što tugu sa snima prepliće vješto
i vodi naše čežnje strmim, suludim drumom?

Godine, godine naše, odoše niz strminu.
Bol kao vilenjak na ludom atu jaše.
Oči pečalom obojene zure u visinu,
a na raskrižju —
Netko nam za rastanak maše...

Nevenka NEKIĆ

Jedan dan malog čovjeka

(Odlomci iz pripovijetke)

Početak je dobro zamislio. Skupljao je otprhnule slike vodeći sam sebe kroz labirint događaja kao da se nije radilo o njegovu vlastitom životu. U stvari htio je sebe promatrati s male udaljenosti. No gubio se u detaljima, a nastojanja da shvati slijed svih tih zbivanja pucala su kao tanke porculanske stijenke. Pomagao je sebi vadeći stara pisma i slike iz komode. Svaki čas je grickao nokte i palio cigaretu. Posvuda su se pružile sjene: na knjige, sag, udaljene uglove i misli. Sasvim određena sjećanja činila su mu se mutnim. Možda to i nije bilo baš tako?

Tada je prvi put osjetio oštru bol ispod desnog plućnog krila. Onda je zasvrdlala prema nutrini i završila na leđima ukočivši ga na trenutak. Stajao je s nekim snopom pisama u desnoj i cigaretom u lijevoj ruci suspregnuvši disanje da ublaži grč. Onda se javila i mučnina, pojurio je do kupaonice i povraćao u slivnik. Zaboljela ga je glava, u sljepoočicama tukli valovi krvi. Naslonjen na rubove slivnika doživi kratkotrajno, kao u magnovenju, sliku neke davne mučnine u zatvoru. Isto je tako povraćao u betonski odvod dok je oko njega mirisao karbol. Samo onda nije bio uzrok povraćanja fizička bol, nego stres, užas proživljene scene.

Uzdahne duboko, ali oprezno. Nije bio iznenađen ovim napadom. On ga čeka već odavno. Kao nešto neminovno. Početak kraja.

Idući u sobu riješio je zapisati neka sjećanja iz zatvora. Samo da mu ne izmakne misao i atmosfera!

Sve se u početku doimalo kao groteskna šala.

Upali svjetiljku nisko nad stolom i polako zapiše: SLOBODA JE PRAVO DA SE NE LAŽE! (Tu je misao A. Camusa namjeravao uzeti kao vodilju kroz svoje djelo.) Onda doda: ZAŠTO SAM MORAO UĆI U TAMU?

*

Polako pročita rastežući slogove kao da želi zapamtiti ovo pitanje koje ga muči godinama. Odlučio se za metodu seciranja, sve do detalja. Ali to — dan, mjesec, godina — izmicalo mu je. Smisao tih podataka, koje je morao sakupljati po odlutalim isječcima sjećanja, trebao je biti — svjedočanstvo o propasti jednog potpuno promašenog življenja. Ti podaci bili su bitni za njega, ali on ih ne pamti. Pamti ih administracija kojoj više nisu potrebni...

»Ispucanim usnicama punim sukrvice koja slankasto peče kad se dodirne jezikom, izgovara, ponavlja riječi optužbe — nemoćan, tup, prazan, sveden na tijelo kao posljednji oblik svog postojanja. Ni strah nije zaostao, iščezao je. Rezignirani pogled upravljen je ni u šta... Ne može ga izoštriti a valovi sjaja, raskošnog, zlatnog, prelijevaju se po glavama, po njemu što ovdje gmiže... Ni za krik nije jak. Još uvijek ne može oko zaustaviti i oblikovati sliku... rasplinutost oblika i glasova... sve je stopljeno u svjetlost... treperi. On i ne želi vidjeti lica, pojedince. Čuje da skandiraju: neprijatelj naroda, izdajica svoga roda, neprijatelj...

Nad glavom se oglasi galeb. Pomisli: čudno, ta ptica leti sasvim mirno. Kruži, nepomičnih krila. Spustio je glavu i oblio ga je znoj. Rijetka trava probija se između kamenja. Neki grm miriše, osjeća ga u vrelim nozdrvama. Iznenada se pokušava sjetiti o kojem se grmu radi, nekada je vjerojatno znao i njegovo latinsko ime... Ako bude uspio dići pogled, zna da se tamo u daljini ljeska pučina. Jednostavno svjetluca pod suncem kao uvijek, kao jučer, kao sutra... Možda bi trebao potrčati; ako zapucaju, sve će se napokon završiti. Sine mu da bi obavijest o tome glasila: izvršio samoubistvo. Ima ih koji bi rekli: nije ni prvi ni posljednji u obitelji.

Još petoricu izvode. On je sada u drugom planu. Naslanja se na kamen u sjeni.

Da, ono sa samoubistvom — to je poigravanje. U tome je zaostao atom slobode. No on je to uvijek smatrao gestom očajnika, a on čak ni to nije. I svi ti slučajevi oko njega, otac, pa tetka Lizika, nisu njegovu preosjetljivost gurnuli u tom smjeru. Prvi otac. Nosio je o tom događaju samo nepovezane slike i osjećanja, zgusnuta i nejasna: šum proljetnih jablanova, nabujala rijeka od kiša, miris trave na strmoj obali. Bio je travanj, travanj 194... i on ga je našao.

Spustio se obalom bez ikakvog predosjećaja i ugledao očeve stvari: ribarski štap, stolicu i ranac. Oca nije bilo. Isprva pomisli da je otišao časkom nekuda i sjedne da ga pričeka. Ne zna više koliko je sjedio. Onda je osjetio potrebu da ga potraži, viknuo je i po prvi puta ga obuze nejasni strah i zla slutnja. Potrči uz obalu niz vodu. Grmlje i razmočena zemlja, vrbe i šaš spriječile su ga da odmah ugleda leš koji je plivao stotinjak metara niže, zakvačen za granje.

Nikada nije razjasnio sebi da li je otac pao u vodu ili se bacio. Ionako poljuljani kućni mir potpuno je nestao. Stizale su grupice rođaka i poznanika i izražavajući sućut pogledima najavljivale svoju sumnju u nesretni slučaj. Neki su čak otvoreno govorili: to se moglo očekivati, bio je previše osjetljiv. On se nije izjašnjavao i šutio je uporno o detaljima. Snažna bol u prvom trenutku prerasla je u apatiju, i za vrijeme pogreba zadržavao je pogled na jednoj piniji koja je rasla blizu mrtvačnice. Odbio je da pogleda oca u lijesu. Majku su pridržavali ispod pazuha. Za protekla dva-tri dana potpuno je klonula i tiho nečujno plakala onim neiscrpnim ženskim suzama. Kuća u koju su se vratili iza pogreba činila se pusta a vrijeme su počeli računati od tog događaja na ovamo. Gadilo mu se odgovarati na zapitkivanja bliskih i daljih a u policiji je rekao samo jednu rečenicu: Našao sam ga u vodi.

Noću iza pogreba došla je oluja, jaki vjetar lomio je granje, gromovi su treštali, kiša je šibana olujinom provalila kroz prozor, zavjese zalepršale, zatitrale sjene po zidovima i njemu se učinilo da se čisti, olakšava, dublje diše. Dugo je šetao sobom po škripavim parketima i pred jutro osjetio miris opranih jablanova, sjajnih ljepljivih listova koji su treperili pred prozorima... Početak novog dana — neovisnog i nepromjenljivog, sa svim zvucima, prelivima svjetla, kopitima na ulici...«

Pošao je van. Jara izbija iz asfalta. Na prozorima spušteni zastori. Korak po korak, ruke u džepovima. Najednom pred njim iskrsne kupalište, graja, šarenilo kupača, čamci. Neka ljuljačka u letu. Tamo gdje je nekada stajala mala fontana obrasla mahovinom niz koju polako kapa voda, sada šljunak i staza. A bila je tu minijaturna djevojka, jedra, zelena od trave, na glavi krčag, nemarno ogrnuta kamenim plaštom iz kojeg viri jedna obla dojka. Uvijek ga je podsjećala na Snoćku.

Gle! Snoćka! Nje se nije godinama sjetio. Što li je s tim djevojčetom? Tako sočna i sanjiva nosila je mlijeko a oni, gimnazijski đavoli, dovikivali bi za njom: »Snoćka, buš došla?!« Nije govorila sinoć nego snoćka, zato su je tako i prozvali. Nije ni jednom došla, ali je prolazila svaki dan i postala ona tjelesnost o kojoj su sanjarili smijuljeći se po klupama u parku poslije nastave. Jednom su je uhodili dok se sunčala — preko nekog zida obraslog u ladolež virili su teško dišući dok se ona bezbrižno razbaškarila zadigavši suknju. Oni vragolani zašapću svi u glas: »Snoćka... proljeće...« a ona preplašena skupi haljinu i skoči. Topla i daleka — takva se činila — dražila je njihova čula nabrekla od mladosti, požude i neotkrivenih slasti. I on se naslađivao, ali je osjećao raskol u samom sebi: ŽENA — taj irealni lik koji se u njemu stvarao pod utjecajem klasične literature, slikarstva i majke — opirao se Snoćki, sijevanju ženskog mesa i njegovom vlastitom tijelu. Nikada to nije uspio spojiti. Prve lascivne priče i dodiri iza drvenih kupališnih kabina sukobljavali su se s njegovim vizijama neke nestvarne ŽENE, rasplinute i tajnovite.

Negdje kod kuće mora biti jedna fotografija iz tog vremena: uhvaćeni u naponu snage, razbarušeni, zadihani, jedan iznad drugog, mokra tijela u dodiru, kliska, opaljena. Kroz krošnje dopiru i titraju trake svjetlosti na njihovim preplanulim licima i mišicama...

—Truleži!! Polovica ih već trune! Crvotočina. Zemlja. Ilovača. Smrad, ništavilo... Da li su postojali svi ti trenuci ili ih on samo zamišlja?

Pa majka. I ona je već uspomena. Trudi se da istinito dočara njen lik: na putu za kupalište u širokoj suknji, sa šeširom na visoko začešljanoj kosi, golih ruku. Oni u prugastim »mariner-odijelima«. Ali ona ni tada nije bila tjelesnost. Uvijek uvijena u neku materiju koja je dijeli od svijeta. Ni činjenica njihova rođenja nije mijenjala tu sliku. Njemu se činilo da je to bilo, moralo biti, različito od ostalih žena s kojima ju nije poistovjećivao. Bila je iznad svega, živjela je u kući izobilja kao bella mamma, bez prljavog suđa, čišćenja soba, pranja i sličnih poslova. Šuštavo se kretala u haljinama pastelnih boja, ruku dugoljastih, nježnih. Uveče, još u staroj kući, znali su sjediti pod lipom u uglu dvorišta gdje se po zidu penjale divlje ruže i zano-

vijet. Otac bi mirno pušio ili čitao a majka za dana nešto plela. U sumrak bi odložila rad u krilo i razgovarala s ocem tiho i odsutno. On i sestra skrivali su se po grmovima. Takvu sliku pamti. Da li je to jedina istina? Za njega — da. Pa i na majčinom sprovodu on nije ispraćao zgurenu i bolesnu staricu, nego nju — bellu mammu. Čak i njena smrt bila je stilski dotjerana, tiha i bez roptanja.

Mustafa H. GRABČANOVIĆ

Bdjenje

Odnekud kriknu
crni ponoćni pijetao
i mjesec velik i svijetao
izroni žut kroz sneno granje...

Noć diše, diše,
duboka nad gradom i veze čarobne sanje,
pod prozorom grana jasmina se njiše...

O srce,
kako su zanosni bijeli svjetovi zvjezdani
i tihi ponoćni sni, široki, duboki — bezdani!

... I mjesec slazi u njedra gori
i zričci tihi prestaju da zriču...

Tiho je...
I samo kroz granje jasmina
purpurna zora zori...
Sve spava...
Sam kraj prozora
svom srcu pričam neizrečnu priču...

Tomo VEREŠ

Je li Albert Veliki bio Šveđanin ili Nijemac?

Svatko tko pročita naslov ovoga priloga začudit će se što se takvo pitanje uopće može postaviti. Nije li jasno da je Albert Veliki, glasoviti Albertus Magnus, po narodnosti bio Nijemac? Čemu, dakle, stavljati u pitanje ono što je neprijeporna povijesna činjenica? Nije li to samo nepotrebno pitalačko zanovijetanje i bacanje nazoviznanstvene prašine u oči neupućenih tobožnjom »radikalnom kritičnošću«?

No o tome se ne radi u ovome napisu. Tko naime pozorno pročita naše publikacije koje se na ovaj ili onaj način odnose na osobu i djelo Alberta Velikoga, brzo će se uvjeriti da među autorima vlada prilična nesuglasnost, ponekad čak i u nekim osnovnim stvarima. Prema jednima Albert je rođen 1193. godine, a prema drugima 1206. Jedni naglašavaju da je plemićkog podrijetla, drugi dokazuju da potječe iz srednjeg staleža. Za jedne je on originalan filozof, teolog, prirodoznanstvenik i društveno-politički radnik, dok je za druge uglavnom magičar i alkemičar. Mi ovdje ne namjeravamo raspravljati o svim ovim problemima. Na njih će čitatelji uskoro naći odgovor u časopisu »Obnovljeni život« koji će donijeti predavanja što su bila održana o Albertu na dvodnevnom simpoziju u Zagrebu prošle godine. Ovdje ćemo se ograničiti samo na pitanje o narodnosti Alberta Velikoga. O tome nije bilo govora na spomenutom simpoziju, a ima nekih znakova koji upućuju na zaključak da bi taj problem mogao postati kamen smutnje, ukoliko se ne razjasne njegovi uzroci. Pogledajmo pobliže o čemu se radi.

Naš povjesničar Franjo Valla u svojoj *Poviesti srednjega vieka* (III. dio, 1. svezak, Zagreb 1894) piše o Albertu kratko, ali vrlo obaviješteno (str. 204—205). O njegovoj nacionalnoj pripadnosti ne govori izričito, nego samo napominje da se rodio »u Švabskoj u Lauingenu« iz čega proizlazi da ga smatra »Švabom«, Nijemcem. Koliko smo mogli utvrditi, većina naših povjesničara na sličan način prikazuje Alberta Velikoga. Naše poslijeratne enciklopedije i leksikoni ne ostavljaju nikakve sumnje u pogledu Albertove narodnosti: odmah u početku ističu da je »njemački filozof, teolog, prirodoslovac, naučnik, skolastičar« itd. (npr. Enciklopedija Leksikografskog Zavoda, Leksikon filozofa, Vojna enciklopedija, Leksikon JLZ).

Međutim, u naših tumača Danteove *Božanstvene komedije* ustanovljujemo postupnu preobrazbu Albertove narodnosti. Da bismo razumjeli zašto se oni uopće dotiču Albertove osobe, valja imati na umu da Dante u spomenutom svom glavnom djelu opširno govori o Albertovu učeniku Tomi

Akvinskom[1] čijoj misli pripisuje slične utjecaje kao poruci svoje rajske voditeljice Beatrice.[2] Ali prije nego Toma prozbori o sebi, Dante ga pušta da predstavi svoga učitelja Alberta koji se zajedno s njim nalazi u zboru od dvanaest vrhunskih teologa Zapada:

Tog bližeg zdesna ja sam bratom zvao
i učiteljem; Albert Kölnski to je,
a ja sam Toma Akvinski se zvao.

(Prijevod M. Kombol, Djela, II, str. 427, Zagreb 1976)

Budući da Dante ne zove Alberta »Velikim«, kako je općenito poznat u svijetu, nego »Kölnskim«, novovjekovni prevodioci *Božanstvene komedije* primorani su razjasniti u bilješkama tko je zapravo »Albert Kölnski«. Tako u našem prvom potpunom prijevodu toga djela u stihovima iz pera Frana Tice Uccellinija *Divna gluma* (Kotor 1910, str. 432) čitamo slijedeću bilješku (97):

»Alberto Veliki od knezova Bolstedt (Bollstaedt), rođen u Lauingenu u Sveviji, preminuo je u Kolonji (Köln) 1280. Uljego je u Red Dominikanski god. 1222. ili 1223. Oko god. 1244. predavao je mudroslovlje i bogoslovlje u Kolonji, gdje mu je sv. Toma bio jedan od najmilijih učenika, pa ga je poveo sobom u Pariz. God. 1254. Alberto bi izabran redodržavnikom u Vormsu; god. 1260. biskupom u Regensburgu. Radi obsežne naobrazbe, dobio je naslov: *Doctor Universalis.*«

U ovoj bilješci ima nekih netočnih podataka. Prema novijim istraživanjima, koja Uccelliniju nisu mogla biti poznata, Albert ne potječe od knezova Bollstädt, nego iz srednjeg staleža. U dominikanski red je stupio vjerojatno 1229, a ne 1222. ili 1223. U Kölnu je predavao od 1248. i dalje, a prije toga u Parizu. Iako Uccelini to ne kaže izričito, iz njegove bilješke proizlazi da je Albert nazvan »Kölnski« zato što je u Kölnu predavao filozofiju i teologiju i što je u tom gradu umro. O Albertovoj narodnosti ne govori izravno, već samo iznosi jedan podatak koji je danas prilično nejasan, naime da je rođen »u Lauingenu u Sveviji«. No gdje je ta Svevija i kako se danas zove u živom hrvatskom jeziku, to se ovdje ne kaže.

Opširnija je bilješka o Albertu i Tomi u prijevodu Ise Kršnjavoga *Božanstvena komedija,* treći dio *Raj* (Zagreb 1915, str. 71, 72, 78), ali ni u njoj nema govora o Albertovoj nacionalnosti. Dapače, stvar postaje nejasnija time što se tvrdi da je rođen »u Lanigonu«, a ne u Lauingenu koji leži na Dunavu u Njemačkoj. Ta je bilješka ponovljena i u posljednjem predratnom izdanju *Raja* (Zagreb 1939, str. 49, 50, 53) koje je urešeno slikama Mirka Račkog.

Prvi poslijeratni prijevod Danteova *Raja* učinili su naši vrsni književnici Mihovil Kombol i Olinko Delorko a bilješke potječu od Olinka Delorka u oba izdanja (Matica hrvatska, Zagreb 1960. i 1961). U vezi s Albertom Kölnskim čitamo ovu bilješku:

»Albert Kölnski, čuveni je kršćanski filozof Albert Veliki, po narodnosti Šveđanin. Toma Akvinski ga je zvao bratom, jer je pripadao istom redu kao i on, t. j. dominikanskom, a učiteljem, jer ga je slušao kao učenik neko vrijeme u Kölnu«. (Str. 217.)

Dakako, ovaj podatak o Albertovoj narodnosti je pogrešan jer on nije bio Šveđanin, nego Nijemac. Ali želimo li biti pravedni prema piscu, koji je poznat po svojim solidnim književnim ostvarenjima, ne smijemo se zadovoljiti time da jednostavno ustanovimo njegovu pogrešku, već moramo pokušati shvatiti odakle ona potječe. Posve je naime sigurno da naš pisac nije bez ikakva povoda i razloga došao do te tvrdnje. Glavni je izvor njegove zabune u tome što je naziv rodne pokrajine Alberta Velikog koja se na latinskom jeziku zove »Suevia« (ili »Svevia«) postao gotovo dvoznačan zbog sličnosti što je ima s latinskom riječju »Suezia« (ili »Svezia«) koja označuje Švedsku.[3] Stoga naziv »Suevia« (ili »Svevia«) valja prevesti na hrvatski »Švapska«, pa je prema tome Albert »Suevus«, dakle »Švabo«, Nijemac, a ne Šveđanin. To je bilo bjelodano za cijelog srednjeg vijeka i na početku novoga jer na primjer i Giordano Bruno u svome govoru održanom 1588. godine u Wittenbergu postavlja ovo pitanje o glasovitom Švabi: »Tko je u ono vrijeme bio sličan tome Švabi, Albertu Velikom? Nije li on nadvisio... i samoga prvaka Aristotela?« (Alberto Magno Suevo illi quis eodem tempore similis? An non ipse principe Aristotele... exstitit ille superior?)[4]

O njemačkoj narodnosti Alberta Velikoga svjedoče brojni najstariji rukopisi i kronike. U jednom dokumentu Pariškog sveučilišta od 15. svibnja 1248. nosi ime: Fr. Albertus Teutonicus.[5] Toulouški rukopis iz 1258. godine naziva ga: Albertus theutonicus.[6] Tako je nazvan i u rukopisu svoga djela *Paraphrases in Aristotelis libros mineralium* iz 15. stoljeća koji je vlasništvo zagrebačke stolne crkve.[7] Ponekad je naveden i kao: Albertus de Alemania.

---

[1] Usp. *Raj,* X, 94—95; XI, 16—17; XII, 2, 111, 144; XIII, 32—33; XIV, 1—9,

[2] Usp. *Raj,* XIV, 1—9. — Stoga se među stručnjacima s razlogom raspravlja o Danteovu »tomizmu«: PIERRE MANDONNET, *Dante le théologien. Introduction à l'intelligence de la vie, des oeuvres et de l'art de Dante Alighieri,* Paris 1935; ETIENNE GILSON, *Dante et la philosophie,* Paris 1953, 2, str. 226—241. Dante je upoznao Tominu misao preko svoga učitelja, a Tomina učenika, fra Remigija Girolamija: usp. MARTIN GRABMANN, *Die Wege von Thomas von Aquin zu Dante. Fra Remigio de'Girolami O. P., Schüler des hl. Thomas von Aquin und Lehrer Dantes,* u: Deutsches Dantejahrbuch, IX (1925), str. 1—35.

[3] Napomenimo da tu pogrešku počinjaju i neki renomirani talijanski prevodioci i tumači Danteova *Raja:* usp. *La divina commedia. Paradiso,* commento e postille critiche di GIUSEPPE GIACALONE, Angelo Signorelli Editore, Roma 1978, str. 166: »Alberto Magno, nato in Lavingen in Svezia...«.

[4] Usp. GIORDANI BRUNI NOLANI, *Opera latine conscripta,* I, 1, Neapoli 1879, str. 16, 17.

[5] Usp. DENIFLE-CHATELAIN, *Chartularium Universitatis Parisiensis,* I, str. 210, br. 179.

[6] Usp. H. DENIFLE, Archiv für Literatur- und Kirchengeschichte des Mittelalters, II (1886), str. 171.

[7] Usp. LUJO THALLER, *Sredovječni medicinski rukopisi zagrebačke stolne crkve,* u: Kulturno-poviestni zbornik zagrebačke nadbiskupije. U spomen 850. godišnjice osnutka, I. dio, Izd. Hrvatskog izdavalačkog bibliografskog zavoda, Zagreb 1944, str. 591.

Pitanje o njemačkoj narodnosti Albertovoj nije puko faktografsko pitanje, nego je veoma važno i za razumijevanje njegova djela. On je bio prvi koji je temeljito proučio prirodu i kulturu Njemačke. Mnogo je šire i dublje zahvatio u tajne njemačke flore i faune nego njegova zemljakinja benediktinka Hildegarda von Bingen (1098—1179).[8] Iako je pisao na latinskom jeziku, ipak je nazive biljaka i životinja naveo i na pučkom njemačkom jeziku. Ustanovljeno je, na primjer, da u svom djelu *De animalibus* donosi imena životinja u kölnskom narječju. U drugim djelima prisutni su nazivi iz njegova rodnog kraja Lauingena i pokrajine Švapske.

Nadasve treba naglasiti da je Albert Veliki začetnik njemačke filozofske misli koja je po djelima Nikole Kuzanskog (1401—1646), Leibniza (1646—1716), Kanta (1724—1804), Hegela (1770—1831), Heideggera (1889—1976) i drugih umnika bila najdjelotvorniji čimbenik ne samo povijesti filozofije nego također i ostalih značajnih zbivanja novovjekovne svjetske povijesti. Nadalje, kao osnivač Općeg dominikanskog učilišta (Studium generale) u Kölnu 1248. godine Albert se ujedno smatra utemeljiteljem prvoga njemačkog sveučilišta. Neporeciva je, napokon, činjenica da su istaknuti njemački mističari kao Meister Eckart (1260—1328), Henrik Seuse (1295—1366) i Ivan Tauler (1300—1361) Alberta smatrali svojim glavnim nadahniteljem. Stoga je posve razumljivo da neki autori ukazuju na osebujnosti njemačkog narodnog genija u osobi i djelu Alberta Velikoga.[9]

Ako je Albert bio potpuno prožet njemačkim nacionalnim bićem, ipak se ne može kazati da je bio nacionalist ili šovinist. Naprotiv, veoma je volio Italiju, u njoj je započeo sveučilišne studije i stupio u dominikanski red. Rado se odazvao pozivu Pariškog sveučilišta da kao prvi stranac uđe u sastav profesorskog zbora, te je tom prilikom i bio nazvan »Albertus Teutonicus« (Albert Nijemac). Premda je bio provincijal Njemačke dominikanske provincije, ipak je prihvatio molbu pape Aleksandra IV. da dođe u Anagni i pomogne u rješavanju nekih gorućih pitanja opće Crkve. Nakon što je donekle sredio tešku duhovnu i materijalnu situaciju u Regensburškoj biskupiji, založio se za kršćanska prava u Svetoj zemlji a s jednakim je žarom obavljao i dužnost propovjednika i u Njemačkoj i u Češkoj.

Prema tome, Albert Veliki nesumnjivo je bio Nijemac, ali je prije svega bio kat-olik, to jest sabiratelj svih naroda i narodnosti svijeta oko Krista.

[8] Usp. E. WASMANN, *Die heilige Hildegard von Bingen als Naturforscherin*, u Festschrift Hertling, Kempten-München 1913, str. 459—475; H. FISCHER, *Die heilige Hildegard von Bingen, die erste deutsche Naturforscherin und Ärztin*, München 1927.

[9] Usp. P. HARTIG, *Albert der Grosse und Thomas von Aquin. Untersuchung zur Bedeutung volksheitlicher Verwurzelung im Mittelalter*, u: Deutsche Vierteljahrschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte, V (1927), str. 25—36; H. O. BURGER, *Schwabentum in der Geistesgeschichte*, Stuttgart und Berlin 1933, str. 14 i sl., 58—70, 115 i sl.; A. LAYER, *Albert der Grosse und seine schwäbische Heimat*, u: Albert von Lauingen, 700 Jahre + Albertus Magnus. Festscrift 1980, Lauingen 1980, str. 47—52.

Nevenka BAKOŠ

Križ na planini

Tri velike planine zatvarale su usku kotlinu u kojoj se smjestilo ljupko i pitomo seoce. Kuće su bile podaleko razmaknute jedna od druge, a među sobom bile su povezane bijelom, uzanom cestom. Nekako u sredini sela sakrila se između borova mala crkvica. Poljski puteljci lagano su se uzdizali preko malih brežuljaka, dok se odjednom nisu izgubili u šumi borova, koji su se smjestili na podnožju onih triju gorostasa što zatvaraju dolinu.

Bilo je prekrasno sunčano jutro. Iza istočne planine podiglo se sunce a njegov se sjaj, kao zlatan sag, prelio cijelom površinom. Sa zvonika male crkvice odjeknuo je Angelus. Zvukovi su se prelijevali svježinom jutra i mirisom šumskih ciklama.

Upravo kada je zvono posljednji put jeknulo, kraj crkvice je prošao Branko. Možda je ne bi ni pogledao da ga put nije vodio tik do nje. Vrata su bila širom otvorena, ali on nije ni pomislio da prijeđe crkveni prag. Za njega crkva već odavno nije ništa značila. Prolazeći kraj ovih otvorenih vrata, zapazio je i crveni tračak vječnoga svjetla, ali sve je to za njega bilo nešto suvišno, nešto daleko, nešto zaboravljeno...

Branko je bio jedan od rijetkih prolaznika koji nije zastao, koji nije ušao — barem na trenutak.

Daleko je već odmakao. Već se počeo i uspinjati gorskom stazom prema svome cilju. Iskusni planinar brzo je odmicao sve više da u svoj dnevnik zabilježi i opet jedan uspjeh. Napokon se dohvatio i onih prvih grebena planinskih kosa. Kada se uspeo na malu čistinu, pred njim se pružio lagan i udoban put, ni najmanje privlačan za gorljivog planinara kakav je bio Branko. Ipak, znao je da ga malo dalje od ovog puta čeka jedan strmi uspon, prava planinarska poslastica, a tada će se naći na željenoj visoravni o kojoj je toliko slušao.

Što je dalje koracao, sve mu se više činilo da čuje neki šum. Nebo je bilo vedro, bez ijednoga oblačića, a ni vjetar nije uznemirivao prirodu. Zaustavljao se svakoga časa, osluškujući zagonetan šum. Gledao je naokolo, ali nigdje ništa nije mogao otkriti. Postalo mu je nekako nevoljko pri duši jer je buka postajala sve jača, a nije mogao pronaći uzroka. Usporio je korake oprezno gledajući sad lijevo, sad desno. Odjednom je stao. Nekoliko koraka pred sobom opazio je nesvakidašnji prizor. Snažan slap padao je niz klisuru. U tisuću boja jutarnjeg sunca prelijevale su se kapljice. Voda se rušila uz gromoglasni šum s dvadeset metara visine. Prizor

je bio veličanstven i strašan. Branko je stajao nad ponorom kamo je ponirao slap. I nehotice je pomislio što bi bilo s njime da se posklizne . . . ! Dugo je stajao kraj slapa, iznenađen nepredviđenom ljepotom. Nesvjesno je pred tim gorostasom skinuo šešir a onda prošaptao:

— Kako je veličanstvena i bogata priroda! Ta tko je gospodar te prirode? Ona je mrtva materija, a ipak je puna života!

Obrisao je čelo, kao da je time htio ukloniti i sve nepoželjne misli. Još jednom je pogledao slap, što je ličio na najfiniju čipku, i zatim pošao dalje . . .

Počelo je posljednje, ono najteže uspinjanje. Zrak je postajao hladniji, ali Branko se lagano i sigurno penjao. Kuda god je upravio pogled, vidio je ljepotu azurnog neba i divnih planina. Još malo, još samo malo, i on je stajao na vrhu. Stajao je gotovo na samoj oštrici. Uzeo je dalekozor i pogledao na susjedne vrhove. I opet mu je dušu opojila ljepota koja ga je obuzela i tamo niže kod slapa. Osjećaj pobjede nad novoosvojenim vrhom punio mu je grudi. A ipak, osjećao se sićušan i nejak pred tom genijalnom prirodom. I morao se nasmiješiti misli koju su mu toliko puta naglašavali: »Čovjek je gospodar prirode!« Dobro je znao da je to samo djelomično točno jer se osjećao zaista nemoćan prema divu na kojem je stajao, prema azurnom nebu koje je motrio, prema onoj rušilačkoj snazi slapa kojega je šum i ovamo — na sam vrh — dopirao. . .

— Ta zar nema nitko veći od ove prirode?

Okrenuo se. Iza njega je stajao veliki željezni križ, lik je prikazivao još živoga Krista, i svatko, tko se našao ovdje pred Raspetim, susreo se s njegovim pogledom. Sada se to dogodilo i Branku kada je koraknuo do samoga križa.

Našao se licem u lice s Onim kojega je već davno zaboravio. Ovdje na planini, gdje osim Raspetoga i njega nije bilo nikoga, činilo mu se da ga je taj zaboravljeni Krist upravo ovamo pozvao kako bi se nakon mnogo godina ponovno sastao s njime. I Branko je pomislio na one dane kada je kao dječak svakog prvog petka primao sv. pričest. Obavio je veliku devetnicu spasa, jer je o tome vodila računa njegova majka. A kada je ona umrla, Branko je ostao sam u oluji života. Izgubio je vjeru, ali nije izgubio veliko obećanje Božanskoga Srca. Branku je prvi put iza petnaest godina burnog života postalo tako čudno pri duši. Odjednom se osjetio umoran od svih lutanja, od svega što ga je snašlo u životu.

I sada, na visokoj planini, daleko od svijeta, došao je za Branka veliki čas. Razmišljajući o prošlosti, dugo je netremice gledao u umirući pogled Gospodinov. Sjetio se i vodopada i svojih misli tamo kraj njega. Cijela njegova prošlost pojavila se u nekom drugom svjetlu. Čudno! Ono, što se do jučer u Brankovim očima prelijevalo u blistavom šarenilu boja, sada je odjednom izgledalo sivo, tamno. A ono, daleko i zaboravljeno iz njegova djetinjstva i prve mladosti, što mu se još jutros činilo glupo, djetinjasto, nevrijedno, sada je poprimilo neprocjenjivu vrijednost neprolaznog probitka. I mladić je u duhu motrio sebe nad ponorom, još gorim i strašnijim nego što je onaj pod slapom.

Kao da je ovdje, kraj ovoga željeznog, osamljenog križa, postao opet onaj mali Branko. U očima su mu zablistale suze. Ni sam nije znao kako se našao na koljenima pred Raspetim. Apostolskim riječima priznao je njegovu vlast: »Gospodin moj i Bog moj!«

Suze su se kotrljale niz obraze. Neka davna sreća ispunila mu je dušu jer je znao da ga je Bog nakon dugih lutanja primio natrag. Izgubljena ovca opet je bila u svom ovčinjaku.

A sada? Iza konačnog smirenja da se opet vrati u vrevu života? Ta ovdje, kraj križa, bilo mu je tako prijatno, tako lijepo! Ovdje na visokoj planini Branko je iznenada uzljubio sjenu križa i zaželio je da se nikada više od njega ne rastane. Ta godinama nije osjetio takav mir i takvo blaženstvo u duši kao danas. Dugo je razmišljao. Nikako se nije mogao odlučiti da napusti mir i sreću koju je tako iznenada našao.

NOVE PUBLIKACIJE

1. **VRELO ŽIVOTA 4/80.** Časopis za duhovnost. Sarajevo 1980.
2. **Nikola Pavičić: KROZ GOSPINU HRVATSKU.** Zagreb 1981.
3. **Jakov Rafael Romić: OTUĐENJE BANOVINA SLOBODE.** Pjesme. Duvno 1980.
4. **Aleksandar Heliodor: IMA LI MJESTA ZA NAS NOMADE?** Zagreb 1980.
5. **Dr. Lush Gjergji: NENA JONE TEREZA.** Albanski. KS—Zagreb 1980.

Mišljenja i reagiranja

PUCANJ U PRAZNO ILI...

Moj omanji članak »Proslave i izložbe«, objavljen u »Maruliću« (2/1980, str. 195—196), izazvao je srdžbu i ogorčenost Josipa Ćosića. Baš suprotno onome što se moglo i moralo očekivati. Svrha je članka bila da se Ćosiću reče istina u povodu 40-tog rođendana i 25. godišnjice slikarskih i pjesničkih nastojanja; i ujedno ga potakne na što zreliji rad. I još usto da se postavi načelno pitanje: čemu razmetanje dimom ako možemo i moramo nešto vrednije učiniti?!

Ćosić sasvim dobro zna da mu ja i svi naši ljudi iz HKD želimo dobro i volimo ga zbog njegove plemenitosti, uslužnosti, suradnje i stanovite nadarenosti. U »Maruliću« smo o njemu pisali pet puta, a u »Zagorskom kalendaru« dva puta. Nije to samilost prema njegovim sudbinskim životnim izazovima, već ljudska i kolegijalna solidarnost i pažnja.

Na sve to Ćosić je uzvratio »odgovorom-protestom« (u br. 4/80 »Marulića«, str. 351) koji ga nimalo ne diči! Usprkos lektorskom najnužnijem pročešljavanju »odgovor-protest« slaba je slika za samog Ćosića. (Et tu, Brute, fili mi = Zar i ti, Brute, sine moj? — reče Cezar.)

On se odvažuje prigovoriti reviji zašto je objavila moj člančić. Mene proglašuje »nekompetentnim« pisati o njemu. Zamislite koja veličina! I da se postavljam u ulogu učitelja koji »nekom balavcu« odalamljuje »dva šamara« (to nije ni preveć?), a ja se ustrajno držim daleko od profesorskog usmjerenja jer cijenim onu staru: quem dii oderunt — paedagogum fecerunt.

Pišući o Ćosiću držao sam se klasične mudre odrednice: amicus Plato, magis amica veritas, a to bi se dalo pretočiti u sočnu hrvaštinu: jesmo mi, Joško, dobri pajdaši (prijašini), ali istina je naš najveći prijatelj! I kriterij! Ćosićev »odgovor-protest« najbolje potvrđuje sve što sam napisao i kaže štošta više.

Dobro je biti zdravo samosvjestan, ali plivati u iluzijama uvijek je štetno. Ćosić za se tvrdi da je dosada stvorio »nekoliko ulja permanentne umjetničke vrijednosti. Još toliko, i ja ću moći reći svijetu: Ja svoje učinih i basta.« (351) Najavljuje skoru »reprezentativnu samostalnu izložbu slika (sve u ulju) pod nazivom *Kozmička simfonija*, a »u svojem literarnom projektu« priprema »za javnost, u bliskoj budućnosti, nekoliko romana iz ove naše homosfere.« (Ib.) Mjesto popratnice ovim neobičnim izjavama samo usklik u smislu qui pro quo: Blago hrvatskom narodu dok plodi »takvim« pregaocima!

Mene će osobno veoma veseliti, a tako i sve naše kolege, da se Ćosić prihvati rada i iskoristi svoje darove. To je bila jedina svrha moga objavljenog (spomen-)članka.

M. V. Ćelkanović

PISMO UREDNIŠTVU »MARULIĆA«

Nedovoljno upućeni i dobronamjerni čitatelji koji uvijek s punim povjerenjem čitaju kršćansku obiteljsku reviju KANU ostat će odjednom iznenađeni i pomalo prevareni kad pročitaju članak »Glas protiv« u broju 12/80. Vjerujem da će se zapitati (jer im mnogo toga nakon pročitanog članka neće biti jasno) zašto nije objavljen napadnuti članak dr. Božidara Nagya *Primjedbe na članak »Kakvi su Hrvati katolici« dr. T. Šagi-Bunića*, kako bi i sami mogli donijeti vlastiti sud o tom pitanju.

Na žalost svjedoci smo nesvakidašnjeg slučaja, dapače slučaja bez presedana u našem poslijeratnom katoličkom tisku. Na obje se strane radi o svećenicima. Iz članka se uopće ne vidi da je dr. B. Nagy također svećenik-isusovac. Automatski nam se nameće pitanje: zar je moguće da jedna kršćanska revija ovako javno napada svećenika? Zar se to nije moglo drugačije riješiti, zar su to dva suprotna pola? Formalno i jesu. Teolozi Teološkog društva »Kršćanska sadašnjost« nisu se konstituirali u crkvenom, nego u socijalističkom sektoru. Kao takvi javno djeluju imajući svoj vlastiti Centar za koncilska istraživanja, dokumentaciju i informacije, drugim riječima vlastitu izdavačku kuću. Sada je onim čitateljima koji to dosad nisu znali, ili nisu zalazili u tu problematiku, mnogo toga možda malo jasnije, jer Kanu izdaje spomenuti Centar »Kršćanska sadašnjost«.

Uredništvo KANE svojim člankom »Glas protiv« odgovara nečemu što čitatelji uopće nisu vidjeli jer članak dr. Nagya »Primjedbe...« Uredništvo nije htjelo objaviti. Na nelojalan način iz neobjavljenog članka dr. Nagya izvlači pojedine rečenice, izvlačeći zaključke i insinuacije koje se iz članka uopće ne mogu izvesti, dapače potpuno su protivne onome što je dr. Nagy želio svojim člankom. Htio je svojim »Primjedbama« obraniti naš Katolički pokret i vrednovati sve ono dobro što su katolici ostvarili u prvoj polovici 20. stoljeća. Jedan sam od onih koji su se potrudili pronaći i pročitati kopiju članka dr. Nagya koji je uputio Uredništvu Kane s popratnim pismom. Zbog toga i pišem ovaj članak šaljući ga, poučen iskustvom dr. Nagya, uredništvu »Marulića«. Ipak gajim nadu da će Kana u interesu svojih čitatelja od kojih i živi i jede kruh svagdašnji objaviti »Primjedbe«*

Čitajući nekoliko puta »Primjedbe« a i popratno pismo, duboko sam se uvjerio u ispravnost reagiranja dr. B. Nagya. Navodna isprika KANE da su bili »ucjenjivani« zvuči ne samo naivno nego i smiješno. Dr. Nagy je bio toliko pošten i iskren pa ih je dobronamjerno informirao u svojem popratnom pismu kako će njegov članak biti objavljen drugdje ukoliko ne bi izišao u Kani. Sasvim je razumljiva ovakva lojalna informacija (u popratnom pismu) koja je mogla i ne biti spomenuta. Bilo bi ne samo kršćanski nego i ljudski i pošteno od Uredništva KANE da je privatno obavijestilo autora i vratilo mu članak, ako ga već nije htjelo tiskati, a ne ono što je učinilo: objavivši neutemeljenu kritiku neobjavljenog članka, i to sve u ime »ljudskog i kršćanskog dostojanstva« na koje se poziva. Težište se postavilo na navodni »način« kako je dr. Nagy informirao Uredništvo a sadržaju njegovih »Primjedaba« daje se sekundarno značenje. Takva je metoda u prošlosti općenito dobro poznata i kršćanima (a pogotovu svećenicima) nikad nije dolikovala.

* »Primjedbe« su zaista objavljene u KANI 1/81 (op. ur.).

Sam dr. T. Šagi-Bunić na početku svoga članka »Kakvi su Hrvati katolici« (KANA, br. 10/1980) izričito je naglasio da će »morati naoružati svoje srce skromnošću za rizik da ovaj pokušaj približne sinteze doživi možda i utemeljena osporavanja, jer će moja vizija neizbježivo biti u mnogočemu subjektivna«. Pa kad je sam autor dopustio ovu mogućnost, potpuno je nerazumljivo zašto se Uredništvo KANE usprotivilo ako se stvarno netko našao i upozorio na pojedine subjektivne tvrdnje, to više što je tema doktorata dr. Nagya vezana uz razdoblje na koje se osvrće u svojim »Primjedbama«. Upravo iz tog vremena uz mnoge poznate i nepoznate angažirane katolike-laike izišao je i naš dr. Ivan Merz kojega smatramo dostojnim da kao prvi laik u našoj trinaeststoljetnoj kršćanskoj povijesti bude uzdignut na čast oltara. Za njega nam je prošle godine prilikom svibanjskog hodočašća mladih u Rim Sveti Otac izrekao i ove riječi na hrvatskom jeziku: »Nastojte slijediti stope tog velikog katoličkog laika!« Žrtva, euharistija, apostolat prožeti ljubavlju bile su odrednice tog laika, pa neka i nama budu to i danas. S ljubavlju rješavajmo nastale probleme razvijajući duh zajedništva; naš suvremeni kršćanski pluralizam nek nas ne odvodi od toga izvora.

Na koncu, zar se moramo bojati istine o našem prijeratnom katolicizmu? Zar sve dobro i pozitivno što je u njemu ostvareno može biti »opasnost« za naše vrijeme, ovdje i sada? Zašto to prešućivati, zašto krivo prikazivati gibanja među katolicima, kao što je to učinio dr. Šagi-Bunić u poglavlju pod naslovom »Nova otkupljenja i krikovi« u svome članku »Kakvi su Hrvati katolici«. Dobro je da se našao i taj jedan »Glas protiv« kojemu se i ja pridružujem makar nisam živio u međuratnom razdoblju buja-

nja vjerskog života. Ako se borimo za pluralizam u vjerskom životu (što Teološko društvo KS posebice čini), onda nemojmo zaboraviti na izvore na kojima se napajamo već 13 stoljeća, uvijek ostajući vjerni Kristu, Crkvi, Mariji. Nemojmo tražiti svaki svojega Boga nastojeći ga prilagoditi sebi i uzimajući pravo tumačiti ga kako mi želimo. Uz to neka Teološko društvo »Kršćanska sadašnjost« kao vlasnik izdavačke kuće ne zaboravi odgovornu ulogu među vjernicima i obaveze prema hijerarhiji. Želimo li doživjeti stvarnu duhovnu obnovu i ispuniti zavjet dan u Branimirovoj godini, moramo biti uzorni vjernici, bilo da smo laici, bilo svećenici. Ne tražimo isključivo mane, već nastojmo razvijati ono što je pozitivno. Upravo to pozitivno i veliko vuče naprijed i postaje karakteristično obilježje duhovnosti jednog naroda. I ono negativno može bit karakteristično ali nas ipak ne odalečuje od vrhunaravnog cilja kojemu svi mi vjernici težimo.

Josip Kokić

KNJIŽEVNE VEČERI HKD SV. ĆIRILA I METODA — DRUŠTVA SV. JERONIMA

29. I. 1981. — Inž. Žarko Unterweger: *Doprinos razvoju noosfere (prema Teilhardu de Chardinu)*

5. II. 1981. — Vlč. Matej Duduković: *Egipat i Sveta zemlja* (uz film)

12. II. 1981. — Dr. Josip Kribl: *Evolucija i vjera*

19. II. 1981. — Prof. Vladimir Dumbović: *Moj najljepši i najstrašniji doživljaj u Meksiku* (uz glazbene ilustracije)

26. II. 1981. — Dr. Tomo Vereš i prof. Radovan Grgec: *Međunarodni kolokvij o Jacquesu Maritainu*

Mozaik

BILJEŠKE S RADNOG STOLA (9)

Rekoh već jedanput i ponavljam: zapisujem ove podlistke usputne, u prikrajku književnog života, samo ono što drugi ne primjećuju, prešućuju, ne zapisuju, zaboravljaju. Pišem, čitam, bilježim već godinama u svom kutku radne sobe, pratim časopise, listam nepoznate knjige hrvatskih književnika, zapisujem na koncu, što bi rekao Stanislav Šimić, »sve što mi padne na pamet«. Krenimo dakle i ovaj put novim malim tragovima između zborava i otkrića.

A. Glasi iz dubrave srijemske

Davno već nisam čitao ni čuo pjesničkog glasa iz istočnog Srijema, odjeka suvremenog iz »mirisa oranice« nad zadnjim obroncima Fruške gore, kraja moga dalekoga djetinjstva, vinogorja i ledina. Zato razveseljuje ovaj neobični glas samoniklog i izvornog pjesnika *Ivana Bonusa* (1943), zemljoradnika iz Starog Slankamena. Slučajno vidjeh njegovu simpatičnu knjigu *Miris oranica,* objavljenu uz već uobičajenu suradnju kulturnih i gospodarskih ustanova: »štampanje knjige pjesama Ivana Bonusa obavljeno je uz saradnju Kulturno-umjetničkog društva »Stjepan Radić« u Novom Slankamenu, uz pomoć finansijsku Invest-banke Novi Sad« i drugih usputnih pomagača. Izdavač je Književni klub »Ledine« iz mjesta Inđije a glavni urednik Franja Petrinović s brojnim izdavačkim odborom nama u dalekom Zagrebu neznanih mladih, vjerojatno književnih entuzijasta. Njihova imena valjalo bi možda makar spomenuti: Bogoslav Štimec, Luka Rajković, Stipa Bartulac, Ivka Miše, Mata Klešić i Mirko Krznarić. Poznatijeg pjesničkog imena danas u ovom istočnom Srijemu baš i nema (možda će me pratitelj i kroničar hrvatskog življa u tom dijelu Vojvodine prof. Lončarević i opovrći boljim kojim primjerom). A ja samo spominjem Jasnu Melvinger (1940), svoju petrovaradinsku mještanku, doduše sada predavača-suradnicu Nastavnog fakulteta u Osijeku.

Zato je pojava ovog novog lirskog glasa, dobrodošlog, svježeg, zaista malo iznenađenje iz daleke dubrave vojvođanske. Ovaj pojav samoniklog pjesnika raduje, jer pisati pjesme znači djelovati i bodriti ljude nečim ljepšim, plemenitijim, otrgnuti se od opore svakodnevice i u »obasjanim trenucima« doživljajnosti otkriti i obogatiti svježinom »umijeća riječi« mukotrpni život u ovom slučaju radinih — težačkih — trudnih srijemskih zemljoradnika.

Ivan Bonus, kao dobar znamen ove duhovne terapije pjesmom, nije pjesnik urbane tehničke civilizacije koji se razumski uključuje u kovitlac literarne rutine, već pjesnik romantičnih, pomalo starinskih nastrojenja, emocionalnom srži bića obuzet. Ciklički tematski krugovi, pet na broju, zbirke *Miris oranica* izražavaju one vječne teme svakog pjesništva i prošlosti i sadašnjice: domoljublje, ljubav, anakreontiku, socijalne teme i refleksije vječnih pitanja i uspomene iz djetinjstva. Pjesnik se htio okušati i izraziti u širokoj skali, ali je ipak dojmljiviji i lirski neposredniji u zavičajnim i intimnim erotskim sadržajima dok je pretencioznost i rječitost upitnosti preteški zadatak za našeg pjesnika.

Njegovo »cvjetno Fruškogorje«, vrbe uz olovni Dunav, miris zemlje nad beskrajnim ledinama slikovite su i ljupke slike, nenametljive i lirski efektne. Makar je leksika i elegična kantilena poput evokacije neke zavjese patine drevnih slika romantike naših djetinjstava i poetike XIX. vijeka srpske i hrvatske lirike od Branka Radičevića i Milenka Grčića, od Ilije Okrugića do prisjećanja na novije pjesničke izričaje o krajoliku Dunava pokojnog Gustava Krkleca:

»Tamo u daljini
Zvone zvona snena
Sa crkvenog tornja
Starog Slankamena.«

(»Noć u Slankamenu«)

»Samo starac, Dunav plavi
Toči žubor istim hirom,
Po gde koju vrbu svali.
I odnese svojim virom.«

(»Moj zavičaj«)

Veoma je uspjela pjesma *Gradina* u tradicionalnim katrenima našeg međuratnog stiha s prikazom trajnosti stare tvrđave koju su gledali i u njoj boravili i Kelti, Rimljani, Turci, Ugari ali »mala varoš« uporno stoji kao spomen vječnosti:

»Hej, Panoni, preseli vam snovi!
Dižite se da se riba lovi.

Hajde, Kelti, žalosna vam mati,
Treba dalje na jug putovati...

Hej, Rimljani, Konstantin vas traži,
Pa zar nikog nema tu na straži?

Hej, Slaveni, moje zadnje nade
zar i vaša vernost me izdade?

Nema nikog, uspava ih vreme,
Samo mala varoš ispod mene...«

Zanimljiv je ciklus senzualne lirike u sukobu između tjelesnosti i spiritualnog osjećaja ljubavi, »nespokoja« između strastvenog kola te opreke pokore i kajanja, dok su pjesme vinske i suviše već obrađivane i bez nekih novijih izvornijih naglasaka.

Pjesnik *Ivan Bonus* osebujna je izvorna pojavnost jer i u cijeloj našoj zemlji, pa i diljem Vojvodine, ima sijaset, tušta i tma gradskih, školovanih i profesionalno kultiviranih intelektualiziranih pisaca. Stoga je emocionalna neposrednost zaista dobar znamen osvježenja i spontanosti. I njegovo simbolično usmjerenje prezimena: uistinu bonum nomen et omen.

B. *Mali slovačko-hrvatski podsjetnik*

Ipak se kreće nabolje, makar i u sporednom »ćošku« obilne i nepregledne nakladničke djelatnosti, javljaju se kod nas i otkrivaju nova obzorja književnih područja diljem Evrope i svijeta. Od zapadnoslavenskih književnosti i vrsnoćom prijevoda, i boljim izborom djela poljska i češka književnost ipak su obilnije tetošene i prevođene, iako i one također neadekvatno, manje nego su hrvatska i ostale jugoslavenske književnosti kod njih zastupane; no slovačka je književnost izvan svake sumnje maćehinski zapostavljena.

Trideset godina, osim rijetkih prijevoda iz omladinske i dječje književnosti, trajala je šutnja, nehaj i zaborav u predstavljanju slovačke književnosti u nas. Iako uspomene dalje i bliske prošlosti nisu bez tradicije međusobnih hrvatsko(južnoslavensko)-slovačkih veza, nisu od danas, one su već ukotvljene u našu kulturnu povijest. Taj nakladnički vakuum, djelomično uvjetovan i nekim »objektivnim« političkim labavljenjem odnosa sa socijalističkim zemljama uopće, doveo je do otužnih posljedaka, a sve slabosti i jadi slegli su se na slovačku suvremenu književnost. Čitave generacije pisaca, a zadržavam se samo na stanju pripovjedačke proze i romana, niz osebujnih stvaralačkih profila slovačke književnosti potpuno su nam nepoznati, od korifeja predratne i međuratne literature, od, recimo, Mile Urbana do Margite Figuli (suvremenici našeg Kozarčanina), a da o galeriji imena slojevitih pisaca od Dominika Tatarke (1913) preko Petra Karvaša, Jašika, Bednara, Minača do Ladislava T'aškoga i ne govorimo. Zahvaljujući savjesnom znalcu i jednom od rijetkih naših slovakista i prevodilaca dr. Geni Senečiću, nakon zamalo dva decenija dobili smo dva suvremena romana iz slovačke književnosti (pisci su vršnjaci generacije hrvatskih četrdesetgodišnjaka »postkrugovaša«): *Majstore* Vincenta Šikule i *Emigrante* Lubomira Jurika. Prvi iz života suvremenog sela, već poznatog tematskog žarišta slovačke ponajbolje književne tradicije, a drugi sa za nas također aktualnom temom beskućnika po svijetu i »gastarbeitera«; te akutne i »vruće« probleme hrvatski pripovjedači — čini se — obilaze stidljivo i oportunistički.

Potkraj prošle godine u nakladnom poduzeću »Tatran« iz Bratislave izašao je roman slovačkog pisca Petra Štrelingera »Láska a smrt« *(Ljubav i smrt)* u ediciji »Korene«. Odmah slijedi čitateljev upit zbog čega ovaj roman zaslužuje našu obavijesnu pažnju.

Istina je ubrzo očita: to je biografski roman o liku liječnika dr. Mateja Bencura, u književnosti poznatijeg pod pseudonimom Martin Kukučin, značajnog slovačkog klasika realiste.

Našim čitateljima (a onima »Marulića« napose) svakako je poznato da je životna putanja Martina Kukučina (1860—1928) čvrsto sudbinski povezana s hrvatskom narodnosnom sredinom. Kao mladi liječnik službovao je u Selcima na otoku Braču gdje se oženio Pericom Didolićevom iz poznate bračke obitelji. Veći dio života proveo je među hrvatskim iseljenicima u Punta Arenasu, u Chileu, a pod stare dane sve do smrti živio je i boravio trajnije ili povremeno u Hrvatskoj: u Zadru, Splitu, Crikvenici, Zagrebu i Lipiku gdje je i umro. Taj njegov slovačko-hrvatski egzodus u Južnu Ameriku središnji je dio njegova življenja (od 1907. do 1922). Njegov plodan liječnički i društveni rad u Chileu još nije istražen. U »Arhivu« 1938—1939. poznati iseljenik i publicist Milostislav Bartulica donosio je između ostalog građu iz doba prvog svjetskog rata. Možda nije ni slutio iznoseći dokumentaciju zapisnikâ sa sjednica ogranka »Dalmacija« iz Punta Arenasa 1916—1918, da je predsjednik tog hrvatskog društva dr. Matej Bencur zapravo istaknuti slovački književnik Martin Kukučin. Ne samo njegova dva najpoznatija romana *Kuća na strani* i *Mati čeka*, s tematikom iz hrvatskog života, nego i niz njegovih povijesnih romana iz slovačke prošlosti, iz nacionalnog preporoda XIX. stoljeća, iz šturovske epohe, napisani su u stvaralačkom žaru baš u slavonskom kupalištu Lipik, pred smrt. Taj plodni i svestrani književni opus, također i burno životopisno lutanje od daleke Orave ispod Tatri do bespuća južnoameričke Patagonije, preko Praga, Brača, Pariza do kasne sieste umornog Kukučina — alias Bencura — u Lipiku, pustolovni je roman sam za sebe.

Međutim, autor romana Štrelinger, kako je protumačio koncept svoje zamisli, nije imao opsežne ambicije prikazati dramatičnu putanju cijeloga Kukučinova života od seoskog djetinjstva, studija u Pragu do boravka u Dalmaciji, Južnoj Americi i lutanja Evropom i Hrvatskom. Njegova zadaća bila je skromnija, kako sam veli: *komorna*. Usredotočio se samo na kratko razdoblje posljednje dvije godine života (i manje). Dr. Bencur vratio se drugi put iz Južne Amerike a da se nije uspio riješiti nekih materijalnih neprilika. U teškim psihičkim depresijama ozbiljno se razboljela njegova relativno mlada žena. I u blisku domu prijateljske obitelji Krznarić, u zakutku tihe kupelji, privremeno se smiruje i rješava svojih nevolja; tek grozničavim stvaralačkim radom liječi i svoju osobnu tjeskobu, i naslućivanje smrti. Rađa se, kao što u životu koji put biva, veza srodnih duša, starački titraj duhovnih simpatija o starjelog bolesnog šezdesetgodišnjeg pisca za mladu osamnaestogodišnju Vericu Krznarić.

Knjiga autora Štrelingera govori o neizbježnoj — egzistencijalnoj situaciji: što činiti? Osjeća se tragika starosti, gubitak unutarnjeg spokojstva i povezanost psihičkih i ekonomskih neprilika. K tome pridolazi i bolest supruge. Da li da se vrati kući u Slovačku, u surove međuratne prilike? A izgubio je davnu vezu sa svojom sredinom, s »unitarističkom« Čehoslovačkom oko 1930. Tu počinje zbivanje knjige o Kukučinu. Što drugo nego čekati smrt u hrvatskom zakutku! Usprkos tomu knjiga Štrelingerova nije povijest očaja i skepse, već vječne težnje čovjekova bića za nadom i potrebe napose za ljubavlju i prijateljskom sućuti. To je iskrena, istinita, makar malo u romantičnom osvjetljenju, zbilja o poetičnosti običnosti jesenskog življenja čovjekova. Knjiga Petera Štrelingera plod je dugogodišnjeg izučavanja života i djela Martina Kukučina. Zamisao je začeta u kolovozu 1976. na Braču, 1977. autor je nastavio proučavanje i rad u Zagrebu (gdje se dio radnje odigrava 1926), a roman je dovršio u Bratislavi 1978.

U ovom romanu o Kukučinovim posljednjim danima posebice će nas zanimati (uz biografsku fabulu) *prikaz Zagreba onog doba*. Vidimo i doživljavamo u autorovoj zamisli šetnje dr. Bencura po Zrinjevcu i Jelačićevu trgu, impresivan je doživljaj »žute kuće« u Stenjevcu, romantične vožnje »samoborcem« i lutanja po Gornjem gradu. Napose je izuzetan pjesnički doživljaj vožnje fijakerom do Mirogoja i uzbuđenja pred tajanstvom ar-

kada i počivalištem naših iliraca. I napokon osjećaj slične sudbe putnika i tuđinca Kukučina sa srodnom životnom stazom Preradovićeva »Putnika«.

Ovaj prijateljski odaziv iz drage nam Slovačke vrijedi poštovati i preporučiti svakom hrvatskom čitatelju. A i bliskost jezika pomaže premostiti zapreke razumijevanju djela čak i slabijim poznavaocima slovačkog jezika. Osnovni smisao i fabula djela moći će se shvatiti gotovo u potpunosti jer je stil autorov kristalno jasan.

Samo dvije-tri riječi o autoru romana Petru Štrelingeru. Rođen je 1946. u Martinu. Studirao je slovačku i englesku književnost, bio je znanstveni suradnik Matice slovačke (u Turčanskom sv. Martinu) a sada je službenik u Savezu slovačkih pisaca u Bratislavi. Osim ovog romana objavio je još tri knjige: zbirku novela iz suvremenog života i dvije knjige romansiranih biografija-portreta romantičarskih književnika — slovačkih preporoditelja iz XIX. stoljeća.

I na kraju ovog malog podlistja hrvatskog tek jedan upit. Opet slučajni zaborav i propust, i to naravno o slovačkom jeziku i kulturi. U zborniku priloga o »projektu« Leksikografskog zavoda autori Tomislav Ladan i Kruno Pranjić izvješćuju o *Desetjezičnom enciklopedijskom rječniku Jugoslavije.* U njemu će biti slijedeći jezici: hrvatski ili srpski, makedonski, slovenski, mađarski, albanski, talijanski, turski, rumunjski, češki i rusinski. A gdje je slovački? Ne znam podrobno brojidbene podatke žitelja narodnosti u SFRJ. Samo onako od »golog neznanja« znam da je broj Slovaka veći od Čeha, a napose od Rusina (Ukrajinaca), barem u Vojvodini i Hrvatskoj; siguran sam da je manji (ili možda podjednaki) broj pripadnika narodnosti rumunjske i turske od slovačkog življa. Zar ne bi mogao logično i opravdano izaći — *Jedanaestojezični* enciklopedijski rječnik Jugoslavije? Pitanje je sada!

Luka Ibrišimović

USTRAJNOST VRIJEDNA DIVLJENJA

Ove kalendarske godine doživjet će 30. obljetnicu izlaženja jedan naš nenametljiv i stoga manje poznat časopis skromna i prozaična naziva: VIJESTI MUZEALACA I KONZERVATORA HRVATSKE. Malo tko izvan stručnih krugova zna za nj, nisam ga primijetio ni u zagrebačkim čitaonicama (tako će vjerojatno biti i u drugim našim gradovima), a to je gotova šteta jer se u svakom njegovu broju nađe i podosta štiva kadra privući pažnju širih krugova inteligencije. Kojeg školovanog Hrvata ne bi — da spomenem tek ponešto — zanimalo otkad zapravo datira zagrebački Narodni muzej (u kojega krilu nikoše pomalo mnogi kasniji muzeji našeg Zagreba), rijetkima je znano da se preporodni prvak publicist, tajnik Gospodarskog društva i urednik Gospodarskog lista nije prezivao Rakovac, nego Rakovec (kako se vlastoručno potpisao i na svojoj poznatoj bezbroj puta reproduciranoj slici); na ispravan oblik njegova prezimena upozorio je u »Vijestima« prirodoslovac Ljudevit Barić. Saznah ovdje i to da je znamenit leksikograf, gramatik, prevodilac i zaslužni svećenik glagoljaš Dragutin Parčić bio i pionir fotografskog umijeća u Hrvatskoj.

Nazivi često varaju, pa se tako u ovim VIJESTIMA ne iznose samo informacije o stručnim skupovima i ekskurzijama (u zemlji i inozemstvu), o domaćim i stranim časopisima i ostalim muzejsko-konzervatorskim publikacijama nego i o rezultatima značajnih iskapanja diljem domovine, konzervatorskim i restauratorskim zahvatima na spomeničkoj našoj baštini i o raznovrsnim muzejsko-galerijskim izložbama; tu brojni stručnjaci (sa svih strana Hrvatske) objavljuju znanstvene radove iz arheologije, numizmatike, povijesti umjetnosti i civilizacije, urbanizma, etnografije, muzeologije i nekih prirodnih znanosti, piše se o zaštiti spomenika kulture, zaštiti prirode i sl. Tako se u 29 dosadašnjih godišta (donedavno po 6 brojeva na godinu, odnedavno po 4) sabralo toliko zanimljive i vrijedne građe da je ovaj časopis postao nezaobilaznim izvorom, temeljem, polazištem i priručnikom za sva buduća istraživanja na području navedenih struka u nas.

Zamalo stotinu rasprava tretira problematiku naše crkvene umjetnosti i povijesti, od širih tema (kao što su one o pavlinskom slikarstvu i njihovu sakralnom graditeljstvu, o slikarima i kiparima franjevcima Provincije sv. Ladislava ili o zaštiti crkvenog namještaja u svjetlu novih liturgijskih propisa) do prikaza pojedinog samostana, crkve ili kapele (postanak, restauracija, konzervatorski radovi), njihova ruha, posuđa, orgulja; pisano je i o dijecezanskim muzejima u Zagrebu i Đakovu, glasovitoj zbirci »Zlato i srebro Zadra«, opatskoj riznici i zbirci ikona Bratovštine svih svetih u Korčuli, dominikanskim numizmatičkim zbirkama u Bolu na Braču i Starigradu na Hvaru, muzejskoj zbirci dominikanaca u Bolu, zbirci umjetnina franjevačkog samostana u Portu na Krku, uršulinskoj djevojačkoj školi u Varaždinu, franjevačkoj tiskari u Osijeku itd. Neke su od tih rasprava napisali svećenici Kamilo Dočkal, Milutin Juranić, Paškal Cvekan, Gabrijel Đurak i Anđelko Badurina. Jesu li naši samostani i župni uredi pretplaćeni na ovaj časopis?

Sva tri decenija list izdaju isti udruženi izdavači: *Savez muzejskih društava Hrvatske* i *Društvo konzervatora Hrvatske,* prvih 14 godina uređivala ga je dugogodišnja direktorica Povijesnog muzeja Hrvatske *Lelja Dobronić* a zatim su se na toj odgovornoj dužnosti izredali *Vesna Barbić, Antun Bauer, Blaško Grce, Radoslav Putar* i *Ivo Lentić* koji se od 1973. godine uspješno bori za održanje časopisa i njegovu kvalitetu. Broj 2/78. donosi kompletnu bibliografiju prvih 25 godišta (što ju je izradila ugledna bibliografkinja *Božena Šurina* iz Leksikografskog zavoda u Zagrebu) iz koje saznajemo da je 376 suradnika objavilo u VIJESTIMA 1887 napisa (među kojima su i prikazi-ocjene nekih značajnih radova *Marka Kadića, Đure Krasnova* i *Benedikte Zelić-Bučan,* suradnika »Danice« i »Marulića«). Taj se broj do danas čak i znatno povećao.

Izdavačima, urednicima i suradnicima valja od srca zahvaliti na divljenja vrijednoj upornosti i izdržljivosti (zna se otprilike s kakvim se teškoćama rvu) i poželjeti im da ne klonu, da (ne zamjerili) ubuduće pokušaju posvetiti više pažnje lekturi i korekturi te da časopis postane poznatiji, čitaniji a po tome i utjecajniji.

Mirko Petravić

DIO POVIJESTI HRVATSKOGA FILMA

Zagrebački krug crtanog filma, I—III, naklada Zavoda za kulturu Hrvatske i Zagreb-filma, Zagreb 1978.

Tri omašna sveska, koji donose niz studija o hrvatskom crtanom filmu i dokumenata o njemu i vezanih uza nj, tiskana su godine 1978. Međutim, još ni danas (studenoga 1980) nema ih u knjižarama. Znači li to neumješnost ili nebrigu s obzirom na raspačavanje ili pak da te knjige, objavljene kao prve u zbirci »Građa za povijest hrvatske kulture«, treba da budu dostupne samo onima koji se tom građom stručno bave? Bilo kako bilo, valja o tim knjigama ipak prozboriti koju riječ jer one ipak pripadaju javnosti. A usput valja požaliti što ih je teško nabaviti, to više što bi njihov sadržaj mogao pobuditi zanimanje šireg kruga čitateljstva kome su poznati izvanredni umjetnički dosezi tzv. Zagrebačke škole crtanoga filma.

Prva knjiga nosi naslov *Pedeset godina crtanog filma u Hrvatskoj, almanah 1922—1972.* Godine navedene u naslovu označuju razdoblje od prvog pokušaja stvaranja hrvatskog crtanog filma pa do Prvog svjetskog festivala animiranog filma u Zagrebu. Upravo o tom polustoljetnom periodu piše Ranko Munitić, vrlo opsežno i dokumentarno, u »Kronologiji«. Ona započinje već spomenutom 1922. godinom kada ruski emigrant Sergije Tagatz, inače narodnošću Poljak, snima u Zagrebu, u vlastitoj produkciji, dva dvadesetmetarska, naravno nijema, reklamna crtana filma. Iduće godine proizveo je zagrebački »Bosna-film« također dva Tagatzova filma iste vrsti, no ti su bili deset metara duži. Slijedi zastoj od nekoliko godina a onda Škola narodnog zdravlja pri zagrebačkom Higijenskom zavodu u svom foto-filmskom laboratoriju snima 1928. i 1929. nekoliko propagandnih crtanih filmova na zdravstvene teme. Voditelj propagandnog odjela te ustanove bio je u to vrijeme poznati hrvatski književnik i publicist Milan Marjanović a voditelj foto-filmskog laboratorija opet jedan ruski emigrant, Aleksandar

Gerasimov, jedan od prvih snimatelja u povijesti hrvatske kinematografije općenito. Međutim, prvi snimatelj animiranih filmova koje proizvodi Škola narodnog zdravlja jedan je drugi došljak iz istočne Evrope, Stanislav Noworyta. Glavni crtač, glavni animator i scenograf bio je hrvatski slikar Petar Papp kome još uvijek nije određeno visoko mjesto koje mu pripada u našem međuratnom slikarstvu, kao što mu do ove knjige nije bilo određeno mjesto što mu pripada u razvitku našega crtanog filma. U produkciji Higijenskog zavoda snimila je spomenuta ekipa godine 1929, dakle prije više od pola stoljeća, tristometarski film »Martin u nebo«, prvi pravi crtani film u Hrvatskoj. Nije na odmet ovom prilikom spomenuti podatak (koji je Munitiću očito izmaknuo) da je Petar Papp istodobno bio i karikaturist »Kopriva«; taj podatak nameće usporedbu s godinom 1950. kada Fadil Hadžić osniva »Kerempuhov studio za crtani film« iz kojega se napokon razvio »Zagreb-film« i Zagrebačka škola crtanoga filma. U Pappovu filmu bilo je, zaključujući po sačuvanim crtežima, reproduciranima i u ovoj knjizi, izrazitih elemenata likovnog humora, kao što ga je bilo i u »Velikom mitingu« što ga je 1951. proizveo »Kerempuhov studio za crtani film«. Moglo bi se čak reći da je Pappov crtež neovisniji o bilo kakvim uzorima od crteža Waltera Neugebauera u filmu »Veliki miting« te da se, jednostavan i dojmljiv, stilski uklapa u krug crtača oko »Kopriva« dvadesetih godina. Držim da je Munitić u svojoj studiji odveć minorizirao likovnu vrijednost Pappova crteža te u interpretaciji zanemario njegovu humorističnu protegu.

Toliko o počecima, a sad se vratimo daljnjem slijedu. Munitić nas zatim podrobno obavještava o »Maar ton-filmskoj reklami« koja je početkom tridesetih godina snimila niz reklamnih crtanih filmova (glavni crtač bio je slikar Pavao Gavranić) a u godinama prije početka rata ima i »pojedinačnih pokušaja i istraživanja« koje pokreću slikari i filmski radnici, primjerice Kamilo Tompa, Rudolf Schlick, Oktavijan Miletić i drugi. Valja spomenuti da je Tompa eksperimentirao i na području lutkovnog filma. Munitić bilježi i nepretenciozne pokušaje stvaranja crtanog filma u tehničkoj bazi ZAVNOH-a na Kordunu godine 1944. U Zagrebu tih godina izlazi list »Zabavnik« koji uređuju braća Norbert i Walter Neugebauer, ispunjavajući ga svojim stripovima koji bivaju likovnom osnovicom za naše prve poratne crtane filmove, pa tako i za već spomenuti »Veliki miting«. Slijedi potom nekoliko crtanih filmova u proizvodnji »Duga-filma«, »Zora-filma« i »Interpublica« a 1956. osnovan je u »Zagreb-filmu« Studio za crtani film. Prvi film koji izlazi iz tog Studija jest »Nestašni robot« u režiji Dušana Vukotića. I tada počinje produkcija koja uskoro svojim kakvoćama stječe međunarodna priznanja i ugled. Strogo kronologijski, iz godine u godinu, Munitić bilježi zbivanja u »Zagreb-filmu«, često navodeći pisanje domaćeg i inozemnog tiska. Tako, primjerice, saznajemo da se naziv »Zagrebačka škola crtanog filma« javlja već 1958. godine a potječe iz pera glasovitog filmskog teoretičara, kritičara i povjesnika Georgesa Sadoula. Munitićeva kronologija završava godinom 1972. a obuhvaća još i nekoliko drugih hrvatskih crtanih filmova koje su ostvarila druga poduzeća.

Nakon »Kronologije« slijedi »Filmografija crtanih filmova snimljenih u Hrvatskoj od 1922. do 1972« koju je također izradio Ranko Munitić. Isti je autor sastavio i popis domaćih i inozemnih priredaba na kojima su prikazani naši crtani filmovi te također opsežan popis inozemnih i domaćih priznanja i nagrada hrvatskim crtanim filmovima u razdoblju od 1956. do 1971. godine. Na kraju ove prve knjige nalazimo abecedni pregled pod naslovom »Tko je tko u crtanom filmu u Hrvatskoj« od njegovih početaka do spomenute 1972. godine. Taj dio obradio je Zlatko Sudović koji je skupio građu uz suradnju Dalije Grin i Jože Steinera. No čini mi se da taj leksikonski dio posvećuje i odveć pozornosti administrativnom osoblju što je bilo ili jest vezano uza naš crtani film dok istodobno zanemaruje neke autorske osobnosti. Primjerice, bilježi se tako i osoba koja je bila ili jest »pomoćnik direktora proizvodnje,... rukovodilac računovodstva, a zatim ekonomski savjetnik«, što je za kreativnu stranu filma u cijelosti posve nevažno, a nema nikakvih podataka, na primjer, o scenaristu Željanu Palčoku, premda u filmografiji nalazimo njegove filmove. S leksikografskog stajališta obradba je vrlo neujednačena. Kod nekih autora naveden je i nadnevak rođenja i smrti, kod nekih pak samo godina rođenja i smrti. Jasno, zamjerka se ne odnosi na obradbu onih autora kojima se zameo trag, pa im je i godina smrti teško ili nikako ustanovljiva, kao što je to slučaj s već spomenutim snimateljem Stanislavom Noworytom, nego na obradu onih kod kojih je lako ustanoviti točne datume rođenja i smrti, kao na primjer kod Petra Pappa. Nadalje, neki su autori obrađeni vrlo opširno, a neki vrlo nepotpuno. Kao primjer uzmimo književnike kojih je dio ili djelić djelatnosti vezan uz crtani film. U jedinicama o Ivanu Kušanu i Marijanu Matkoviću nalazimo i njihovu nepotpunu (teško je reći da li izabranu ili napabirčenu) bibliografiju dok jedinica o Zvonimiru Golobu sadrži svega tri retka a nije navedeno ni jedno njegovo književno djelo. Uglavnom, leksikografski motreno, prilično diletantski obavljen posao. I napokon, knjiga još sadrži sažetak na engleskom jeziku te »Kazalo imena i filmova«.

Drugoj je knjizi naslov *Odabrani scenariji i knjige snimanja crtanih filmova Zagrebačke škole.* Predgovor je knjizi napisao Zlatko Sudović, esej o scenariju crtanog filma Dušan Vukotić a izbor materijala izvršio je Ranko Munitić.

Međutim, osim scenarija i knjiga snimanja nalazimo i neka izvorna književna djela koja su bila poticajem za rad na crtanom filmu, kao što je Čehovljeva novela »Osvetnik« ili Poeova »Krabulja Crvene Smrti«. Filmu »Surogat«, dobitniku Oscara godine 1962, posvećena su četiri priloga: nalazimo scenarij Rudolfa Sremca, knjigu snimanja Dušana Vukotića, izvadak iz glazbene partiture Tomice Simovića i fonogram Tee Brunšmid. Naravno, i u ovoj knjizi nalazimo velik broj slikovnih priloga. Dok u prvoj knjizi, uz reprodukcije kadrova, likova iz pojedinih filmova, skica itd., nalazimo i mnoštvo dokumentarnih fotografija o autorima filmova i o prostortima u kojima su filmovi rađeni, u ovoj su gotovo isključivo reproducirani kadrovi iz filmova te crteži iz knjigâ snimanja. U trećoj je knjizi slikovni materijal sličniji onome iz druge negoli iz prve knjige jer su fotografije dokumentarne naravi svedene na najmanju mjeru. Uz bogati slikovni materijar spomenimo i opću likovnu opremu ovih knjiga koju je uspješno proveo Ante Kuduz.

Treća knjiga pod naslovom *Uspjesi i nedoumice* sadrži »izbor i bibliografiju važnijih napisa o crtanim filmovima Zagrebačke škole objavljenih u domaćem tisku 1951—1972«. Izbor članaka izvršio je Ranko Munitić a on je i autor bibliografije koja je iznesena kronologijskim slijedom, po godinama. I ovoj je knjizi, također, pridodano kazalo imena i kazalo filmova.

Valja na kraju reći da te tri knjige, koje su najvećim dijelom rad Ranka Munitića, predstavljaju znatan prilog proučavanju naše kulturne baštine općenito, to više što je »najveći dio povijesnog fonda hrvatskog filma nepovratno... izgubljen, uništen ili raznesen«. Upravo zato treba odati priznanje uredniku ovog trodjelnog almanaha, koji posjeduje mnoge značajke monografije, Zlatku Sudoviću, »koji je 1965. godine, kao tajnik Društva filmskih radnika Hrvatske, dao inicijativu da se pristupi skupljanju građe za povijest hrvatske kinematografije, te koncipirao i strukturirao Almanah o crtanom filmu Hrvatske«, kako je to istaknuto u predgovoru. Unatoč stanovitim propustima, koji su najočitiji u leksikonskom dijelu »Tko je tko u crtanom filmu u Hrvatskoj«, tri knjige *Zagrebačkog kruga crtanog filma* potpuno polučuju svoju svrhu, osvjetljujući jedno važno područje hrvatskog filmskog izraza.

Dubravko Horvatić

ZAŠTO JE FORTIS OBJELODANIO BALADU »HASANAGINICU«

Naša revija (4/1980) registrirala je pod naslovom *Lingvistika, povijest...* izlazak zbornika »Kačić« XII — Split 1980.

U tom prikazu riječ je, među ostalim, i o studiji Karla Jurišića *Turska vladavina i kulturne prilike u Zabiokovlju 1493—1717. godine s osobitim obzirom na postanak »Hasanaginice«* (str. 153—207). Ovdje sada dajem nadopunu tom prikazu, odnosno navedenoj studiji K. Jurišića (Makarska).

K. Jurišić u drugom dijelu svoje studije govori gdje i kada je mogla nastati balada »Hasanaginica« i kako je Alberto Fortis (1741—1803) mogao doći do te balade. O tome su napisane mnoge studije, pa je i rad K. Jurišića dragocjeni kamen u mozaiku tih rasprava. Jurišić je sintetizirao različita mišljenja o toj problematici dodavši i nekoliko novina koje bacaju više svjetla u ovu složenu problematiku. Napominjem da se sve studije (kao i ova Jurišićeva) kreću samo u okviru pretpostavki jer nedostaju historijski izvori na osnovi kojih bismo mogli utvrditi prostornu i vremensku determinaciju »Hasanaginice« kao i identifikaciju njezinih osoba. Stoga problematika njezina postanka u smislu *gdje? — kada? — kako?* ostaje i dalje otvorena.

Postoji međutim jedno pitanje, koje u navedenoj Jurišićevoj radnji nije obuhvaćeno, a to je: ZAŠTO JE FORTIS OBJELODANIO »HASANAGINICU«? Odgovor nalazimo u studiji JOSIPA ROGLIĆA: *200. obljetnica Fortisovog putovanja po Dalmaciji (Geografska razmišljanja);* časopis »Geografski glasnik«, sv. 36/37, Zagreb 1974/1975, str. 5—16. Alberto Fortis objelodanio je svoj VIAGGIO IN DALMAZIA, Vol. I i II u Veneciji 1774. i u njemu je donio poznatu našu narodnu baladu »Hasanaginicu«, biser naše narodne poezije.

Dr. Josip Roglić (Prir.-mat. fakultet, Zagreb, Geografski odjel) napominje da je stvaranje zaključaka o mjestu i vremenu radnje »Hasanaginice« na temelju njezinih stihova izvitoperenost (deplasirano, lišeno znanstvene osnove). Razlog: »Hasanaginica« je narodna pjesma koju je stvarao narodni pjevač, odnosno generacije narodnih pjevača, a oni mogu proizvoljno mijenjati čak i bitni smisao događaja. Citiram Roglićeve riječi: »Ima malo izgleda da se u sadržaju narodne pjesme nađe povijesna istina. Pjesma je produkt mašte i opredjeljenja narodnog pjevača, a naknadnom predajom stalno se modificira da s vremenom i sasvim odstupi od povijesne istine: izdajnika pretvori u legendarnog junaka i obratno.« (Str. 12, prije fusnote.) Ovo možemo dokumentirati jednim konkretnim primjerom: KRALJEVIĆ MARKO bio je turski vazal i vojevao je na turskoj strani protiv kršćana, a narodna pjesma učinit će ga protagonistom u borbi protiv Turaka.

Roglić svoju studiju dijeli u dva dijela: 1) O životu Morlaka (Morovlaha), stanovnika-starinaca Dalmatinske zagore (str. 8—12), o kojima Fortis daje mnogo etničkih i drugih podataka, i 2) O geografskoj projekciji fabule »Hasanaginice« (str. 12—15).

Roglić podvrgava kritici nekoliko tvrdnja, odnosno rekonstrukcija interpretatora »Hasanaginice«. Ograničujem se samo na jednu ovakvu Roglićevu primjedbu koja se odnosi na Klis i bega Pintorovića. Interpretatori misle da je Klis bio mjesto službovanja bega Pintorovića, da je on (Pintorović) uspješno dopratio u Klis svoju sestru u svadbenoj povorci i da je cijelo pirovanje sretno završilo (str. 13, odsjek 8). Interpretatori su nadalje akceptirali da je »Hasanaginica« nastala u vrijeme kandijskog rata (1645—1669) koji je krvavo bjesnio i na našem području, u graničnom pojasu između Dalmacije i Bosne, s teškim gubicima za naš narod. Roglić ukazuje na nelogičnost da bi svatovi prolazili kroz nesigurni kraj, odnosno zonu ratnih opasnosti, i to u Klis koji je bio u vatri tog rata; Venecija je naime imala najveću želju da ga osvoji.

Fortis je zabilježio »Hasanaginicu« oko 100 godina poslije kandijskog rata (pretpostavivši da je nastala za vrijeme tog rata), i »Hasanaginica« je u razdoblju od 100 godina mogla bitno izmijeniti svoj sadržaj. Stoga je danas teško tvrditi što je u njoj primarno a što sekundarno (što je prvotno a što naknadno).

Da završim s pitanjem u naslovu. Fortis bilježi ne samo geografske i etnografske momente na svom putovanju po Dalmaciji nego njegovu pažnju privlače i socijalni odnosi. On inače lijepim riječima govori o gostoprimstvu Morlaka, no ostao je zbunjen njihovim odnosom prema ženi. Ti su socijalni odnosi za njega, koji je imao mentalitet Zapada (prosvjetiteljske Evrope), bili grubi i ponižujući. Fortis je bio ogorčen takvim položajem žene koja je bila više objekt nego subjekt. A to se vidi jasno u »Hasanaginici«: naprasni muž i bahati brat bezobzirno se odnose prema sudbini jedne žene i dobre majke.

Beg Pintorović jednostavno naređuje svojoj sestri za koga će se udati, a nju, naravno, i ne pita. Roditelji i drugi postupaju s djevojkama i ženama bezdušno i odlučuju samovoljno o njihovim sudbinama. Današnjim rječnikom rekli bismo: žena je u tom društvu bila socijalno degradirana (u neravnopravnom položaju). Fortis kao dokaz tome objavljuje »Hasanaginicu«, i to na kraju svojih razmatranja o Morlacima (Roglić, str. 11, odsjek 3—5); radi to i u znak protesta nad takvim položajem žene te da evropsku javnost upozna s činjeničnim stanjem.

Roglić je u svojoj studiji iznio mnogo korisnih podataka i time dao dragocjen doprinos problematici »Hasanaginice«. Tko odsad bude znanstveno analizirao ovu baladu, morat će svakako proučiti ovu studiju prof. dr. J. Roglića.

Vladimir Dumbović

NEŠTO S JUGA

Josip MUŽIĆ: *Krist i Židovi u djelima Dostojevskog,* Split 1980.

U izdanju *Crkve u svijetu* iz Splita pojavilo se nekoliko knjiga Ive Mužića. O nekima od njih bilo je govora na stranicama *Marulića.* Ovoga puta samo nekoliko riječi o novoj knjizi, zapravo knjižici, ali ne Ive Mužića, nego, kako stoji na nutarnjoj naslovnoj strani, Josipa Mužića, Ivina niti dvadesetogodišnjeg sina. Josip, odnosno Jozo (tako ga kod kuće zovu) knjižicu je priredio, a ne napisao. Naslov je knjige *Krist i Židovi;* to je izbor tekstova na temu Krista i Židovâ iz djelâ F. M. Dostojevskog. Uvod knjizi s naslovom *O Dostojevskom* napisala je Vlasta Mužić, majka Josipova, odnosno Ivina supruga. Čini se da je Ivo uspio sve svoje zainteresirati i zagrijati za teme koje draškaju i njegov duh, uvijek one, nekako, tajanstvene, manje poznate ili one koje su svojevrstan tabù.

Sam Dostojevski, iako je o njemu već toliko napisano, ostaje nam u mnogočemu nejasan i neshvatljiv, ali je sigurna činjenica, kako u svom uvodu navodi Vlasta, da samo neosobnost može u susretu s njim ostati ravnodušna. Sva su gotovo djela Dostojevskoga svojevrsni traktati o čovjekovoj psihi, a i o Bogu, o susretu tih dvaju bića koji se često pretvara u sudar. Ne bi li se, primjerice, susretom psihologije i moralne teologije mogla smatrati tvrdnja: čovjek koji se, stradajući po iskustvu zla, ne pokaje — propada i demonizira se? Ali, čim počne politizirati, Dostojevskog napušta proročanska intuicija. I k tome, kako protumačiti npr. njegov zagriženi antikatolicizam i antisemitizam? Jozo je u knjizi donio sakupljene tekstove iz *Idiota, Dnevnika pisca* i *Braće Karamazova.* Na koncu je dodao i kratki tekst *Krist i Dostojevski* iz Spenglerova djela *Propast Zapada.* Premda smo navedena djela Dostojevskog sigurno čitali, rado ćemo se opet susresti s tim tekstovima. Sjetimo se samo onoga o napastovanju Krista: »Ti si odgovorio da čovjek ne živi samo o kruhu, ali znaš li ti da će se upravo zbog toga zemaljskog kruha dići protiv tebe duh zemaljski. ... Znaš li da će proteći vjekovi, i čovječanstvo će proglasiti, na usta svoje premudrosti i nauke, da nema zločina, pa dakle da nema ni grijeha, nego da postoje jedino gladni...«

Nema, međutim, smisla ovdje praviti izbor izbora: posegnimo radije za knjižicom i pročitajmo je.

Franko OREB: *Pjevačko-tamburaško društvo Hum,* Vela Luka 1980.

Tko pjeva, barem dok pjeva, zlo ne misli. Narod iz svih naših krajeva vrlo je glazben i osjeća potrebu glazbe. Različiti su razlozi što su neki krajevi glazbeniji od drugih, npr. dalmatinski otoci od Dalmatinske zagore.

Prije sedamdeset godina na otoku Korčuli u mjestu Vela Luka osnovan je pjevački zbor, među ostalim i kao izraz potrebe zajedničkog kultiviranijeg načina muziciranja, i taj se zbor održao do danas. Štaviše, društvo je nekoliko posljednjih godina u porastu i usponu. Obnovljen je mješoviti zbor (broj je muškaraca na redovitim vježbama veći). U okviru društva postoje već godinama tri klape koje su postigle lijepe uspjehe na javnim koncertima, na Festivalu dalmatinskih klapa u Omišu, a snimile su i nekoliko ploča. Jedan od zaljubljenika u svoj rodni kraj, Velolučanin, arheolog prof. Franko Oreb potrudio se uz ovaj značajni jubilej i iz arhiva društva i drugih ustanova, i po sjećanju živih članova rekonstruirati povijest tog zaslužnog *Kulturno-umjetničkog, pjevačko-tamburaškog društva »Hum« — Vela Luka.*

Pjevačka društva u našoj sredini počinju se osnivati oko sredine XIX. st. Glavna im je svrha bila buđenje i širenje nacionalne svijesti. To je, uz radost zajedničkog muziciranja, bila svrha i društva »Hum«, osnovanog 1909. g. Društvo je mještanima priraslo srcu jer je sudjelovalo u svim njihovim radostima i žalostima. U svojoj povijesti Društva — pravoj monografiji — Oreb nam najprije crta društveno-ekonomske i političke prilike u Veloj Luci i na otoku u vrijeme osnivanja, zatim djelovanje do I. svj. rata, između dva rata i u novoj državi; slijedi prikaz nastanka i rada diletantskih sekcija i novih oblika aktivnosti (folklor i dalmatinske klape).

U osnivanju Društva, može se reći, glavnu su ulogu odigrali svećenici narodnjaci i zbor je bio dugo vremena usko vezan uz Crkvu (dok ga nisu istrgli iz tog »zagrljaja« i uputili drugim smjerom). Zanimljiv je detalj da je Carsko namjesništvo u Zadru odobrilo osnivanje pjevačkog društva zahtijevajući da se prethodno iz naziva otkloni ono »hrvatsko« i izričito je branilo da se društvo bavi politikom (razumije se: suprotnom službenoj). Kasnije su vlasti često uvjetovale opstanak društva uklanjanjem nepoželjnih iz njegovih redova. Uistinu, ništa novo pod suncem. Predgovor knjizi napisao je Boro Marinović. Njegov pristup povijesti Društva i jezik napisa vrlo se razlikuje od autorova. Mnogo fotografija i faksimila dokumenata čine knjigu vrednijom i zanimljivijom. Ovakve monografije korisne su kao poticaj ustrajnosti u radu i kao predradnje za potpuniju opću povijest hrvatske glazbe.

Vlado LOZIĆ: *Između riječi i pepela,* Duvno 1980.

Nije baš lako slijediti Lozićeva razmišljanja a još ih je teže uvijek prihvatiti. Teško je u rečenici gotovo poslovičke kratkoće i aforističke sadržaja izraziti svu nutarnju nabijenost, bunt i nadu. Taj nutarnji napon nastaje u teškoći pomirenja svih okvirnosti, nužnosti struktura i težnje za slobodom, pogotovu ako nije baš jasno što to znači biti slobodan, od čega i u kojoj mjeri. Ta rastegnutost i nategnutost na svoj način očituje se već u samom naslovu Lozićevih, da tako kažemo, crtica, razmišljanja, razmatranja *Između riječi i pepela.* Dio Lozićeva duševnog stanja očituje se i u riječima posvete ove knjige: »Izvoru moga koljena i krvi; tebi, pok. oče Ivane, pok. majko Anice, tetko Anice, koji ste me izveli na prag života i *ostavili sama,* sa zahvalnošću posvećujem ova znamena. Vaš Vlado.« (Potcrtao P. Z. B.) Zar se Lozić uistinu osjeća posve sam? To zabrinjava ili bi trebalo zabrinjavati najprije njega samoga, onda one oko njega, a i »odgovorne«. Propust je to onih »koji su nas izveli na prag života« i tada ostavili tako da se osjećamo posve sami. Valjalo bi osposobiti pojedinca, obitelj, zajednicu ili državu da »funkcionira« i nakon mene, inače je sav moj rad i »uspjeh« izraz moga egoizma i ambicija kojih i ne moram direktno biti svjestan.

Lozić je svećenik, Hercegovac, sada član Splitsko-makarske nadbiskupije. Vjerujem da mu je na teoretskom planu posve jasno da nas sredina prihvaća ako i mi nju prihvaćamo i da je to jedan od prvih uvjeta uzajamnog obogaćivanja. Za njegova razmišljanja ne bi se moglo reći ni da su pesimistična, ni da su optimistična jer ima i jednoga i drugoga, i to kadikad na mjestima gdje ne bismo baš

očekivali. A neka protuslovlja možda su samo prividna — kao i životni postupci — zato jer im ne poznajemo svu pozadinu.

Najviše puta ponovljena riječ svakako je »riječ«, bilo da se radi o Utjelovljenoj Riječi, bilo riječi kao egzistencijalnom kriku ili znaku raspoznavanja. Ognjište, ono obiteljsko, za Lozića je nedodiriva svetinja. Sve što je mimo njega ili protiv njega kao da je najdirektnije protiv čovjeka. Evanđeoske zgode i parabole prerađene su osobnim autorovim iskustvom i sada su nam ponuđene da ih možda opet povežemo s Evanđeljem i samima sobom.

Uvodnu je riječ napisao i lekturu knjige obavio Lozićev prijatelj i bivši župnik Klisa Ivan Marijan Čagalj. Podijeljena je na četiri dijela s naslovima *Na rubu, Pred tobom, Na pragu* i *Tik Riječi.* Ta 53 »razmišljanja« izišla su kao 26. broj u knjižnici *Naših ognjišta* iz Duvna u kojima, kao i na više drugih mjesta, Lozić već duže vremena povremeno surađuje.

Knjiga je svojevrsna i zanimljiva po načinu iznošenja i sadržaju pogleda na tradiciju, Evanđelje, život oko sebe i na njihovo isprepletanje u jednoj našoj, suvremenoj, svećeničkoj egzistenciji.

Petar Zdravko Blajić

Knjige

»HRVATSKA MLADA LIRIKA« IZ 1914.

Pretisak u nakladi DKH i »Znanja«

Potkraj lipnja godine 1914. izašla je u Zagrebu, u nakladi Društva hrvatskih književnika, knjižica pod naslovom *Hrvatska mlada lirika.* Urednik tog izdanja, kao i čitave biblioteke DHK, bijaše Julije Benešić, istodobno i urednik časopisa *Savremenik,* najuglednije tadanje književne smotre... Bio je kraj lipnja, a to znači da će za nekoliko dana odjeknuti pucnji na obali Miljacke, izazvavši tako prvi svjetski rat. I *Hrvatska mlada lirika,* knjižica što se s velikom nadom otisnula u svijet, bila je zaboravljena u ratnom klanju a njezini se autori raziđoše po našim vojarnama, evropskim bojištima i po zapadnim zemljama odakle su svojim člancima bombardirali omraženu im Austro-ugarsku monarhiju, ili se pak skutriše po zagrebačkim uredništvima. Kad je prohujao rat, na dnevnom su redu bili modernistički manifesti i malo je tko mislio na tu knjižicu. Tek tridesetih godina neke pjesme iz nje pojaviše se u antologijama novijega hrvatskog pjesništva. I tako iz godine u godinu postaje ona sve cjenjenija. I godine 1954. prvi put se bilježi njezina obljetnica. Neki njezini autori i prijatelji tada međusobno polemiziraju o njezinu značenju. Bilježi se i pedesetgodišnjica *Hrvatske mlade lirike,* a zatim i njezina šezdeseta obljetnica. Iz godine u godinu raste svijest o iznimnosti i važnosti te tanke knjige što je svjetlost dana ugledala nekoliko trenutaka prije no što su topovi pokušali zaglušiti njezin idilični, melodiozni pjev.

Ovih dana, punih šezdeset i šest godina nakon izlaska *Hrvatske mlade lirike* iz tiska, objavili su Nakladni zavod »Znanje« i Društvo književnika Hrvatske reprint-izdanje te slavne knjige. Ono je izišlo prigodom 80. obljetnice Društva hrvatskih književnika, odnosno Društva književnika Hrvatske, kako se Društvo zove u posljednjih trideset i pet godina. Pretisak *Hrvatske mlade lirike* (od korica do korica) dopunjen je dodatkom što ga je uredio Dubravko Jelčić. Tu nalazimo prve osvrte na *Hrvatsku mladu liriku,* pisane godine 1914. i 1915, zatim već spomenute polemike iz 1954. kojih su autori Tin Ujević, Gustav Krklec (pod pseudonimom Martin Lipnjak) i Krešimir Kovačić te napokon vrlo instruktivan pogovor priređivača Dubravka Jelčića. Šteta je jedino što u dodatku ne nalazimo bibliografske bilješke o autorima *Hrvatske mlade lirike* jer o većini njih šira čitateljska

publika malo što zna. Danas, kada su svi pjesnici iz *Hrvatske mlade lirike* već mrtvi, i premda se o pojedinima među njima govori kao o pravim klasicima naše literature, bilo je ipak potrebito donijeti najosnovnije podatke o njima; biografije su, naime, u samoj *Hrvatskoj mladoj lirici* pisane još te davne 1914. godine i svode se više na lirsko-ironične opaske negoli na činjenice.

Tko su bili autori te danas tako slavne i tako rijetke knjige? Bili su to dugovlasi mladići sa šeširima širokih oboda, odjeveni uvijek u tamno, a našušurene široke vrpce prpošile su im se ispod vrata, ističući bijeli ovratnik. Sastajali su se u zagrebačkim kavanama i gostionicama, debatirajući vječno o književnosti i politici, o ljubavi i vjeri, o svemu onome što je uvijek temom mladih naraštaja u njihovim sastajalištima. Pili su bijelu kavu i vino u »Kazališnoj kavani«, u »Narodnoj«, u »Frankopanu«, u »Corsu« i drugdje, gdje su ih konobari dobro poznavali i gdje su se manje-više osjećali kao kod kuće. Kretali su se između Sveučilišta (»Mirišu lipe pred Sveučilištem« — glasi jedan Ujevićev stih) i kavane, između knjižnice i novinskog uredništva, noseći u džepovima slikovitih kaputa stihove, feljtone i zabilješke. Surađivahu u *Mladoj Hrvatskoj*, u *Grabancijašu*, u *Steklišu*, pa u *Sutli*, u *Bosanskoj vili*, a poneki i u *Savremeniku*. Bili su iz različitih krajeva Hrvatske i skupili su se u metropoli, nestrpljivi, željni da potvrde svoju vlastitost, svoju osobnost. I tako su jednoga dana odlučili da zajednički objave svoje stihove. Tako je nastala knjiga *Hrvatska mlada lirika*.

Kako su se zvali ti mladići što su u hrvatsku književnost stupili neposredno nakon generacije koja je dala Matoša, Vidrića, Domjanića, Nazora? Navedimo ih abecednim redoslijedom, kako su i zastupljeni u *Hrvatskoj mladoj lirici: Ivo Andrić, Vladimir Čerina, Vilko Gabarić, Fran Galović, Karlo Häusler, Zvonko Milković, Stjepan Parmačević, Janko Polić-Kamov, Nikola Polić, Augustin Ujević, Milan Vrbanić i Ljubo Wiesner*. Bio je to »Drugi Naraštaj Moderne«, kako je mnogo godina kasnije rekao Tin Ujević. Slijedili su u svom pjesništvu zasade svojih predšasnika, osobito A. G. Matoša, ali su unijeli i mnogu novu crtu. Citirajmo opet Tina Ujevića koji je u pjesmi *Oproštaj*, tiskanoj upravo u toj zbirci, najavio odvajanje od tradicije, ali i razumijevanje za nju, poštivanje:

Ovdi usrid luke naša mlada plavca
Uzdvigla je jidra voljna, smina i nova.
I hoteća pojti putom svojeg plova
Gre prez kog vojvode al zakonodavca.

Budi da smo virni krivovirna pravca,
Ništar manje čtîmo (kako i zemlja ova)
— Kî va versih libar množ harvacki skova —
Marulića Marka, splitskog začinjavca.

I to je bilo novo: stihovi u dijalektu kakve je do tada objavio samo još Vladimir Nazor. Nova kajkavska lirika svodila se tada samo na Matošev *Hrastovački nokturno;* Dragutin Domjanić bio je u ono doba još isključivo štokavski pjesnik. No navještaj pojave pjesništva na kajkavskom u mladom naraštaju zamijetit ćemo i u završnim stihovima pjesme *Nedjelja* Zvonka Milkovića koja je također objavljena u *Hrvatskoj mladoj lirici:*

Uz grozdove sjednimo amo, ušutimo smjerno, čas je:
Jer misa poče u crkvi što se bijeli kroz klasje...
A kad će minuti služba, pođimo blage duše
K cesti uz jablane stare gdje lagodno lahor puše.
Tamo će mnogi proći koji u crkvi bješe,
Pa će nam mirno reći: Daj bog del svete meše.

Očito je da su tadanji mladi pjesnici shvatili da se riznica hrvatskoga jezika ne sastoji samo od zaklade riječi sa štokavskoga područja nego da u književni jezik treba da uđu i riječi iz naših narječja. U svom kasnijem djelu neki su primjenjivali takvo shvaćanje, pa im je stoga jezik neobično bogat. I opet spomenimo, u tom smislu, kao primjer, Tina Ujevića, taj veliki lik naše književnosti.

Kada je *Hrvatska mlada lirika* izišla, dva pjesnika što su uvrštena u nju bijahu već mrtva. Janka Polića Kamova, iznimno nadarenog pisca, koji je u svega dvadeset i četiri godine života napisao niz pjesama, novela, drama i članaka te roman »Isušena kaljuža«, pokosila je smrt u Barceloni godine 1910, a Milan Vrbanić, pjesnik koji je snatrio o vlastitom kazalištu, umro je od tuberkuloze u liječilištu Brestovac na Sljemenu. Pjesništvo Janka Polića Kamova razlikuje se od ostalih u ovoj knjizi svojom buntovnošću, dok je Vrbanić pjesnik sjetnih ugođaja, autor čeznutljivih stihova, kao tada gotovo svi ti mladi pjesnici. U predgovoru *Hrvatskoj mladoj lirici* koji je napisao Ljubo Wiesner, stvarni urednik knjige, jedino se njihovo pjesništvo vrednuje, jedino je o njemu posebno riječi. O ostalima nalazimo kratke, sažete, katkada ironične »biografske medaljone« na kraju knjige. O Wiesneru je, primjerice, napisano samo ovo: »Pravo zagrebačko dijete iz gornje Ilice. Nekad ministrant u samostanu sestara sv. Vinka Paulskog, da bi kasnije postao žurnalist desetog reda, dugokosa atrakcija kazališne kavane i strah kelnera. Zbog tehničkih neprilika nikad nije otputovao u inozemstvo, ostajući stanovati na periferijama rođenoga grada. Ulicama hoda samosvjesno, po šumama tiho.« U svojim *Uspomenama* sjeća se Zvonko Milković kako su nastajali ti zapisi: »Kad je knjiga već bila sabrana, donio je Ljubo Wiesner jednog dana u Kazališnu kavanu biografije pjesnika, koje je većinom svatko sam napisao, pa tako i ja. Kad je bio čitan Galovićev životopis, nešto mi je nedostajalo, nešto za Galovića karakteristično, te se sjetih značajke: 'Ruku drži na prsima'. Kad to rekoh svi se složiše da se to dopiše... Kod Nikole Polića primijetio sam da 'znade stajati na uglu, čekajući što nije izgubio'. (Tako ga često vidjeh u Gundulićevoj ulici)... Kod moje biografije prisutni su umetnuli ovaj stavak: 'I on vodi dvostruki život, onaj sna i onaj kancelarije, i dobro znade putove što vežu uredski stol s bijelim okruglim stolom kavane, gdje niču svi neostvarivi pokreti i bohemski zanosi'. Bilo je i drugih nadopuna u pojedinim tekstovima...«

I tako je ta »knjiga otkrića«, kako ju je nazvao u jednom svom feljtonu Stjepan Mihalić, pošla u svijet. A što se zbilo s ostalim njezinim autorima? Ivo Andrić, prvi u njoj, koji je pisao melankolične slobodne stihove, poludio je diplomatsku karijeru i, napustivši pjesništvo, postao glasoviti romanopisac. Vladimir Čerina potucao se za vrijeme prvog svjetskog rata Italijom, drugovao s talijanskim avangardnim pjesnicima i slikarima, borio se perom za Jugoslaviju, a kada je ona ostvarena 1918, uvidio je da su se izjalovili njegovi ideali te je napokon završio život u šibeničkoj umobolnici 1932 (gdje je proveo punih deset godina). Iako je djelovao u književnosti nepuno desetljeće, njegove pjesme ostaju trajnom vrijednošću hrvatske literature, pa ih ne zaobilazi nijedna antologija. Nešto više od godinu dana po izlasku *Hrvatske mlade lirike* nisu više bili među živima Vilko Gabarić, pjesnik proćućenih krajolika, koji je poginuo u željezničkoj nesreći na zagrebačkom kolodvoru u svojoj dvadeset i sedmoj godini, i Fran Galović, koji je pao na ratištu u Mačvi prvih dana rata. I Galović je poginuo mlad, navršivši tek dvadeset i sedam godina, no usprkos tome stvorio je impozantan opus, pa njegova sabrana djela obuhvaćaju deset knjiga: to su pjesme, pripovijesti, drame, kritike i članci. Premda su duže poživjeli, Karlo Häusler, kasnije Radićev zastupnik, i Stjepan Parmačević nisu mnogo dali književnosti, gotovo ništa više od svojih početnih koraka u *Hrvatskoj mladoj lirici*, no ni u toj knjizi nisu bili među najdarovitijima. Zvonko Milković godinama je živio u Varaždinu pa je i zato bio pomalo u sjeni. Smatraju ga obično pjesnikom zagorskog krajolika, no njegovo je pjesništvo znatno šire; između ostaloga, on je jedan od najboljih naših modernih pjesnika religiozne inspiracije. O tome posebno svjedoči njegova knjiga *Pobožni časovi*. Nikola Polić proveo je svoj vijek kao novinar i knjižničar; za vrijeme zadnjega rata usprotivio se svojim stihovima talijanizaciji Istre i drugih hrvatskih krajeva; pod pseudonimom Drug Flavije pisao je pjesme s pozivom na otpor i slao ih partizanima u šumu. Njegovi stihovi, uz Wiesnerove, najmuzikalniji su u tom naraštaju pjesnika. Tin Ujević, možda najveći i najosebujniji hrvatski pjesnik, čije je sveukupno književno djelo tiskano u

sedamnaest knjiga, nije ime koje bismo morali posebno predstavljati. Legende o njegovu bohemskom životu poznaju i oni koji ne poznaju njegovo pjesničko djelo. I, na kraju, Ljubo Wiesner o kome je već bilo riječi, osjećajni lirik što je katkada sa smislom za humor oslikavao sjevernohrvatski krajolik:

Nad župom svanu danak bijeli i jasni
I stade vika kokoši i raca,
U farofu još spava velečasni
I samo mežnar svetištem koraca.

Sudbine autora *Hrvatske mlade lirike* bile su različite. No sama knjiga (pregled, a ne antologija, kako je naznačeno već u njezinu predgovoru) doživljava slavu kao malo koja knjiga novije književnosti u nas. To potvrđuje i nedavno izišli pretisak.

Tvrtko Varadin

ČETIRI KNJIGE »TEATROLOGIJSKE BIBLIOTEKE«

Naklada Hrvatskog društva kazališnih kritičara i teatrologa, Zagreb 1979.

Prve četiri knjige »Teatrologijske biblioteke« u nakladi Hrvatskog društva kazališnih kritičara i teatrologa uvjeravaju nas nedvojbeno o potrebitosti takvih knjiga, pa zato i o potrebi njihova izdavanja. Tri knjige su izrazito esejističko-kritičke naravi (Frano Čale: *Na mostu Talija,* Branko Hećimović: *Dramaturški triptihon,* Petar Selem: *Otvoreno kazalište*), a jedna je, knjiga Slavka Batušića *Od Griča do Lutecije,* djelo uspomenskoga karaktera. Sve te četiri knjige znatno pridonose upoznavanju naše dramske i kazališne baštine i svakidašnjice, te ih zato valja pozdraviti ne samo kao novost nego i kao pravi doprinos našoj nakladničkoj djelatnosti.

Knjiga *Od Griča do Lutecije* Slavka Batušića, vrsnoga književnika, našeg najboljeg i još uvijek nenatkriljenog putopisca, utemeljitelja moderne hrvatske teatrologije, podsjeća na stanovit način na njegovu memoarsku knjigu »Laterna magica«. Netom spomenutom djelu podnaslov jest »Slike iz nepovrata«, a podnaslov najnovije, posmrtne Batušićeve knjige *Od Griča do Lutecije* glasi »Pohod nepovratu«. No dok se većina štiva u »Laterni magici« odnosi na djetinjstvo, u knjizi *Od Griča do Lutecije* Batušić piše ponajvećma o Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu, kući u kojoj je proveo niz godina na različitim dužnostima, i o svojim naucima u Parizu. Istodobno, to novo Batušićevo djelo, s obzirom da sadrži mnogobrojne putopisne elemente, podsjeti kadikad i na najbolje stranice Batušićeve putopisne proze. Memoarska i putopisna književnost često se do te mjere prožimaju da ih je gotovo nemoguće lučiti, pa se to događa i na nekim stranicama ove knjige, to više što ona nije isključivo zaokupljena teatrom. Prvo poglavlje posvećeno je prvom piščevu susretu s našim glavnim gradom, koji je doživio kao desetgodišnjak; iz sjećanja tog dječaka koji se prvi put zatekao u Zagrebu potječu izvanredni književni croquisi Čikoša, Valdeca, Krizmana, Ferde Kovačevića, Lunačeka, Plavšića i Szaba, hrvatskih umjetnika i kritičara koje je tom prilikom prvi puta vidio, da bi kasnije s ponekima od njih, kao kazališni i likovni djelatnik, i surađivao. Stranicâ o osobama i djelima iz sfere likovnih umjetnosti ima u ovoj knjizi podosta, jer Batušić je i u Zagrebu i u Parizu studirao povijest umjetnosti pa zato govori i o svojim zagrebačkim i pariškim profesorima, donoseći niz zanimljivih i dragocjenih podataka. U posebnom poglavlju pod naslovom »Pohodi pariskim atelijerima i izložbama« govori o velikanima modernoga francuskog slikarstva, u atelijerima kojih je bio kao anonimni pariški student. Ali tu nailazima i na interesantne stranice uspomenskog značaja o nekim hrvatskim likovnim umjetnicima. Ipak, u većem dijelu knjige piščeva je pozornost usredotočena na kazališna zbivanja, kako naša, tako i pariška. Susretaji s poznatim pariškim redateljima i glumcima, kadikad osobni, no ponajviše susreti s njihovim ostvarenjima na pozornici, pružaju Batušiću priliku da progovori o njihovoj umjetnosti i o njihovu umijeću, ali da se osvrne i na naše kazališne prilike te da usporedi zagrebačke i pariške predstave. Općenito je poznato da je na početku dvadesetih godina zagrebačka drama bila na vrlo visokoj razini, te da joj je sam K. S. Stanislavski, vidjevši Krležinu »Golgotu« u režiji Branka Gavelle i inscenaciji Ljube Babića, odao visoko, posve nekurtoazno priznanje. Dapače, na temelju preporuka Stanislavskoga, zagrebačka je drama bila pozvana na veliku smotru najboljih dramskih kazališta u Pariz. Na dokumentaran i vrlo slikovit način Batušić piše o tome kako je to gostovanje zabranio tadašnji ministar prosvjete Svetozar Pribićević, iako su gradsko zastupstvo i zagrebačke banke namaknule novac potreban za gostovanje. Gotovo navlas isto zbilo se potkraj tridesetih godina, kada je ministar prosvjete Dobrivoje Stošović onemogućio nastup zagrebačkog baleta u Parizu, o čemu Batušić također podrobno i zanimljivo piše. U taj splet problema ulazi i jedno malo poglavlje u kojem autor opisuje svoj sukob s maršalom dvora, nekim generalom Lekom, prilikom posjeta kneza Pavla i kneginje Olge zagrebačkom Hrvatskom narodnom kazalištu. Jamačno je jedno od najljepših poglavlja ono o Gundulićevoj »Dubravci« što su je pred Kneževim dvorom u Dubrovniku godine 1933, u povodu XI. kongresa PEN-klubova, izveli zagrebački glumci. Sve u svemu, Batušićeva raznolika i bogata knjiga izniman je doživljaj za čitatelja.

Nije na odmet ovdje istaknuti jedan podatak koji ni Batušić ne navodi, pišući o spomenutoj izvedbi »Dubravke«. Naime, dvije godine prije te izvedbe, u svojoj knjizi »Lijepa naša...« (osobito izdanje »Zabavne biblioteke«, knjiga 2, Zagreb 1931) napisao je novinar i književnik, povjesnik kulture i kazališni kritičar Josip Horvat, u poglavlju »Sila mozga nad silom pesnice«, i ove riječi: »Treba samo da se nađe smion, poduzetan osjećajan duh. Dubrovnik bi mogao postati drugi Bayreuth, naš slavenski Salzburg... Malo ima evropskih naroda, koji se mogu podičiti tako živom, tako lijepom drevnom dramatskom književnosti kao što je naša — pa ipak, od nje nikakve hasne: predana je tako reći zaboravu. Imamo divnoga komediografa Marina Držića, sto godina starijeg od Moliera, možda najdubrovačkijega od svih dubrovačkih pisaca, danas još aktualnoga, jer je on velik umjetnik, velik realist — a ni jedno njegovo djelo u novom vremenu nije još izvedeno. Idealan bi bio zadatak za vrsnog kazališnog čovjeka obnoviti toga staroga, nasmijanog, katkad drskog, temperamentnog Držića i to u okolini, u okviru, koji se od onih vremena, kad su napisani ‚Skup', ‚Dundo Maroje' i ‚Mande', nije bitno izmijenio. Ili dati ‚Dubravku' pred Kneževim dvorcem, kao u Gundulićeva vremena... Takvi dubrovački 'Festspiele' bili bi atrakcija za cijeli naš narod, za sav naš kulturni svijet, a jamačno bi privukli i mnoge strance.«

Tim navodom iz spomenutoga djela Josip Horvat nam se ukazuje ne samo kao poticatelj izvedbe »Dubravke« pred Kneževim dvorom i kao prvi zagovaratelj Dubrovačkih ljetnih igara nego i kao jedan od prvih, ako ne i prvi koji se založio za ponovo vrednovanje Marina Držića, upozoravajući na njegovu aktualnost. U članku »Fotez i Dubrovnik«, koji je tiskan u knjizi *Na mostu Talija,* Frano Čale spominje, doduše, Josipa Horvata, odnosno Horvatha (riječ je o istom autoru!), no navodi samo njegov upozor iz godine 1937. u »Jutarnjem listu«, gdje se isto tako zalaže za izvođenje djela Marina Držića. No, kako razabiremo na temelju gornjega citata, Horvat je već 1931. bio oduševljeni poklonik i promicatelj Držićeva djela, pa možda upravo tom kulturnom djelatniku, kojega pokatkad nezvani ocrnjuju, možemo zahvaliti što su Držićeva djela danas na repertoarima naših i stranih kazališta i što smo shvatili da je on jedan od najvećih stvaralaca u povijesti hrvatske književnosti.

No vratimo se knjigama »Teatrologijske biblioteke«. Već spomenuto djelo Frana Čale, zbirka od jedanaest eseja, nadovezuje se dijelom na Čalina prethodna komparatistička i teatrologijska istraživanja, objavljena u knjigama »O književnim i kazališnim dodirima hrvatsko-talijanskim«, »Tragom Držićeve poetike« i drugima. Komparatističko-teatrologijski značaj ove najnovije Čaline knjige naglašen

je i njezinim naslovom. Romanist po struci, no književni i kazališni povjesnik i istraživač po vokaciji, Čale je u ovoj knjizi eseja iznio važne podatke o hrvatsko-talijanskim književnim svezama u daljoj i bližoj prošlosti, a nalazimo tu i štiva što se odnose na tekstološka istraživanja Marina Držića, na njegovu poetiku, na dubrovačke scenske prostore i na udio Marka Foteza u otkrivanju hrvatske dramske baštine, posebice Držića. Od talijanskih pisaca Čalinu pozornost u ovoj knjizi ponajviše privlače Tasso, Goldoni, Pirandello i D'Amico, i to prva trojica najvećma s obzirom na njihove sveze s našim ljudima i našom književnošću i glumištem. Nedvojbeno je da knjiga *Na mostu Talija* znači nemalen prilog suvremenoj hrvatskoj teatrologiji, osobito komparatističkoj.

Nakon knjige eseja »13 hrvatskih dramatičara« i ploče sa studijom »Velika imena hrvatskog glumišta«, što su izišle godine 1976, u knjizi *Dramaturški triptihon* Branko Hećimović objavljuje tri poveća eseja: »Hrvatska komediografija od Nalješkovića i Držića do naših dana i Brešana«, »Hrvatsko dramsko stvaralaštvo od razmeđa XVIII. i XIX. stoljeća do protjerivanja njemačkih glumaca sa zagrebačke pozornice 1860. godine« i »Uvod u suvremenu hrvatsku dramsku književnost ili u traženju bitnih osobina i strujanja«. Prvi od spomenuta tri eseja tiskan je kao predgovor značajnoj, no nedostatno zamijećenoj Hećimovićevoj antologiji ulomaka iz hrvatskih komedija »Pometova družba« (Zagreb, 1973), a treći je pak predgovor isto tako važnoj i isto tako nedovoljno primijećenoj Hećimovićevoj »Antologiji suvremene hrvatske drame« (Split 1973). Jednako, kao i ta dva eseja, i esej o našem dramskom stvaralaštvu od kraja XVIII. stoljeća do šezdesetih godina prošloga vijeka, objavljen prije nekoliko godina u »Zborniku Zagrebačke slavističke škole«, prvenstveno je informativan jer mu je, kao i prethodno spomenutima, nakana da bude pregled postignuća u određenom razdoblju. Međutim, Hećimovićevi eseji ne svode se na puko nabrajanje polučenih dosega; raščlambenim postupkom Hećimović donosi nova vrednovanja pojedinih ostvarenja hrvatske dramske literature, pripremajući tako tlo za sveukupnu povijest hrvatske dramske književnosti, utemeljenu na novim istraživanjima i novim prosudbama.

Za razliku od knjiga Frana Čale i Branka Hećimovića, knjiga Petra Selema *Otvoreno kazalište* (koja se pojavljuje godinu dana nakon njegove knjige kritika i eseja »Kutija od vremena«) posve je usmjerena na problematiku našeg suvremenog kazališta, odnosno na zbivanja u njemu od sredine šezdesetih godina do kraja sedamdesetih, približno. Dok je u dvije prethodne prikazane knjige riječ prvenstveno o našoj dramskoj baštini, ona je u Selemovoj knjizi nazočna tek toliko, koliko je bila prisutna na repertoaru naših kazališta. Selem je, naime, od svih autora kojih su se knjige pojavile u »Teatrologijskoj biblioteci« najviše usredotočen na samo glumište i na suvremene društvovne probleme s njim u svezi. S obzirom da »teatar nije knjižnica«, Selemova je pozornost, naravno, tek tu i tamo posvećena dramskoj književnosti. On je prvenstveno analitik stanjâ u hrvatskom suvremenom glumištu, kroničar i tumač preobrazbi kroz koje ono prolazi, počam od 1966. godine, kada je u Zagrebu osnovan »Teatar ITD«, odnosno od 1967; tada »u konkurenciji Sterijina pozorja, dotirana hrvatska kazališta sudjelovat će isključivo s djelima srpskih pisaca: ni jedan jedini hrvatski autor nije se našao te godine na njihovim daskama. Do ponovnog susreta doći će, istina, također 1967, ali on će se dogoditi izvan postojećih struktura hrvatskog teatra. Trijumf Šoljanovih drama 'Brdo' i 'Galilejevo uzašašće' zbit će se u kazalištu koje je nastalo kao izraz nezadovoljstva tim strukturama: Teatru ITD«. Cijelom svojom knjigom Petar Selem zalaže se za nesputano kazališno djelovanje, za otvoreno kazalište. Poslužimo se još jednom njegovim riječima: »vrijeme zatvorenog kazališta je *vrijeme-trajanje*, vrijeme otvorenog kazališta je *vrijeme-mogućnost*«. Šteta je, recimo na kraju, da vrijednoj Selemovoj knjizi nije pridodano kazalo imena, kao što je pridodano knjigama F. Čale i B. Hećimovića. Naravno, nema ga ni u knjizi Slavka Batušića, ali ondje bi bilo i suvišno jer Batušićeva je memoarska knjiga izvorno književno djelo, dok su ostale tri knjige kritičke, pa i znanstvene, naravi.

Dubravko Horvatić

JAROSLAW IWASZKIEWICZ: SJENKE

Naklada Grafičkog zavoda Hrvatske, Zagreb 1980.

Poljska književnost, okrunjena prošle godine Nobelovom nagradom pjesniku Czeslavu Miloszu, ne prevodi se u nas kontinuirano, premda prevedena djela poljskih pisaca obično pobuđuju pozornost čitateljstva. Sjetimo se samo koliki je uspjeh u nas prije dvadesetak godina polučio roman Mareka Hlaska »Osmi dan u tjednu« (no unatoč tome nijedan se nakladnik nije odlučio na njegovo ponovno izdavanje), a isto su tako naišla na odziv djela Andrzejewskoga, Gombrowicza, Schulza i drugih poljskih autora, uključujući kritike i mislioce kao što su Jan Kott ili Leszek Kolakowski. Jamačno je da će najnoviji prijevod iz poljske književnosti, prijevod djela Jaroslava Iwaszkievicza (r. 1894), pisca koji je u nas već otprije poznat, također pobuditi pozornost čitatelja. Iwaskiewicza je prevodio već Julije Benešić, otac hrvatske polonistike, a ovaj najnoviji prijevod potječe iz pera Zdravka Malića, prevoditelja i autora knjige eseja »Polonica« (Zagreb, 1973). Već u toj knjizi nalazimo esej »Pristup Iwaszkiewiczevoj prozi« koji je sada tiskan kao pogovor njegovu prijevodu pripovijesti *Sjenke*. Hrvatski prevodilac vrlo nas iscrpno obavještava o književnom putu i djelu tog klasika moderne poljske literature.

Zbivanje, koje Iwaszkievicz iznosi u svojim *Sjenkama*, odvija se tijekom, odnosno potkraj prvoga svjetskog rata u neimenovanom gradiću na rijeci Ingulu (pritoku Buga, pa se radnja, zaključujemo, zbiva negdje sjeveroistočno od Odese). Sve su to autorova, dijelom autobiografska, prisjećanja na mladost u Ukrajini, »tom sjevernom Levantu«, gdje se isprepleću ukrajinski, poljski, ruski, grčki, židovski, njemački usudi. U trenutku, kada u Parizu nakon mnogo godina susreće jednu od osoba svoje pripovijesti ili kratkoga romana, pred piscem se pomalja niz likova iz mladenačkih dana koji u punom plasticitetu najednom oživljuju pred čitateljem. Pascalov spreg »...poput sjenke što traje nepovratan trenutak«, koji je motto ovoj Iwaszkiewiczevoj prozi, obilježava piščev odnos prema njima. Nema središnje osobe, protagonista, oko kojega bi bilo usredotočeno sveukupno događanje; naprotiv, nudi nam se galerija portreta, nenametljivih i uravničenih, vrlo slikovitih, koji u svekolikom zbivanju zauzimaju gotovo istovrijedna mjesta i uloge. No u času kada počinju prijelomni događaji, kada se mijenja vlast, dotadašnji odnos među svim tim ravnopravnim osobama iz istoga društvanca u malom provincijskom gradiću ukazuju se ne samo kao vrlo složeni nego i kao kobni. Iz dotadašnjih njihovih jedva tek naslućenih animoznosti niču tragedije, u kojima tankoćutni sanjari i pjesnici postaju nesmiljeni ubojice (sjetimo se, usput, Kunderina romana »Život je negdje drugdje«!), stvaraju se situacije u kojima netragom iščezava ljudskost koja ih je do tada povezivala. Iwaszkiewicz nam ne kazuje izrijekom tko kojoj strani ili kojoj boji pripada, premda se to, unatoč kaosu što je nastao u gradiću, ipak nazire. Međutim, kako je prvotna piščeva nakana da oslika dehumanizaciju postojećih vrijednosti, čitatelju i nije toliko važno tko nastupa ispod koje zastave. Ova neobično dojmljiva Iwaszkieviczeva pripovijest, napisana godine 1963, podsjeća ozračjem koje je u njoj oživotvoreno, pa i stanovitom »heretičnošću«, na neke ruske pisce koji su rođeni istih godina kao Iwaszkiewicz: veći dio *Sjenki* priziva nam u sjećanje autobiografske proze Marine Cvetajeve, kojih se radnja zbiva baš tih godina kada i ova proza poljskoga pisca, a završetak, kada bezvlađe obuzima gradić i kada dojučerašnji prijatelji šalju jedan drugoga u smrt, neodoljivo nas nuka da se sjetimo nekih stranica »Crvene konjice« Isaka Babelja. Stilski je pak Iwaszkiewicz daleko i od jednoga i od drugoga jer on nije izabrao ni lirizam ni naturalizam, nego njihov preplet, napisavši tako vrlo sugestivnu knjigu.

Dubravko Horvatić

UZNICI SVOGA KAMENA

Jakov Bubalo: NEBO U KAMENU, Duvno — Split; 1980.

Uistinu, ovu zbirku pripovijesti i crtica pročitao sam brzo, da ne kažem na dušak, i sa zadovoljstvom. Drag mi je i bliz taj hercegovački kamen; ta sličan je onome našem »vlaškom«. Sad mi je još draži i bliži. A ova »skromna rukovet« izrasla je iz života i životâ koji su isklijali, zorili i dozorili u tom kamenu surom, hercegovačkom, »uvijek oskudnom kruhom ali nikad oskudnom blagoslovom«. Zar nije čudna i draga ta logika? Kruh smo, naime, držali uvijek, dok ga nismo počeli u kante bacati, blagoslovom Božjim, a fra Jakov kaže da je taj suri kamen bio oskudan kruhom ali ne i blagoslovom. Eto takvim simpatičnim i upravo vjerničkim »antitezama« obiluje ova »rukovet pripovijesti i crtica«. Čovjek toga siromašnog kraja, stasom ponajčešće visok a »štrkljav« kao i raslinje njegova kamenjara, čeličio se u patnjama braneći uvijek od nekoga ili nečega taj kamen i škrape u njemu i ujedno temeljne vrednote koje su mu davale snage da odolijeva, ustraje i ostane. Nije to filozofija debelih tomova, nego vjere koju su bake i djedovi uz komin predavali unucima, učili ih da ljube Boga i »iskrnjega svoga« i »Hrvacku cijelu našu«: »Da, svi koji su u tom kamenu rođeni usisavali su te vrednote zajedno s majčinim mlijekom, makar im svi nisu ostali vjerni.«

I tako, jedan hercegovački fratar, gotovo »Šperac« koliko i »Ero«, koji voli kamen i voli more — jednako naše kao i kamen njegov — povjerava se i upravo ispovijeda, osobito u prvoj, da li pripovijesti ili crtici *Zagonetna bilježnica.* Saznat ćemo u njoj zašto je Mirko, alias o. Jakov, bio uvijek zatvoren, više šutljiv nego rječiv. Nije samo bio, on je takav i danas. I onda crtica do crtice, njih 26. Crtaju nam čitavu sliku tešku i sumornu, bistru i plavu, ipak više proljetnu nego zimsku, više Uskrsa nego Božića, sliku jednog života, života jedne obitelji, života jednog dijela velike narodne obitelji. Ispreplću se tu mašta i stvarnost, glad (i kukuruzna kruha) i priviđenja, pa šverc duhanom i momačka sijela, zavičajni neki Goran i Slavonija ravna, čuju se tu tužaljke nevjenčanih zaručnica od jučer i bijelih udovica danas.

Nemirne misli Markova Ante sažimlju sudbinu koja se ostvaruje u znaku protesta, ali ne otpada, sudbinu tolikih Anta, Mata, Luca i Snježana, protesta koji završava u molitvi. »— Zašto je ova naša kamenita gruda tako maćehinski tvrda? ... Ljeti je sažiže ognjena žega, a s jeseni razdiru razorne poplave. I Nebo je daleko, neizmjerno daleko od ove naše kamenite grude. Njegova milosna rosa kao da se nikad nije spustila u ove vrleti. Dok druge dariva kruhom, nas kamenuje kamenom! Dok nam se drugi zlurado smiju, mi grcamo i gorko plačemo. I opet smo svima za sve krivi. Čak i zato što ljubimo ovaj kamen! I zato što ljubimo one svoje krvne srodnike koji su izvan ovoga kamena! I ljubav nam ubrajaju u zlodjelo! O, Bože, pa kamo ćemo?! Jesmo li zbilja krivi zato što smo živi?! Je li ovaj kamen doista uklet iil nekim davnim grijehom oskvrnut? O, kamena grudo, tugo moja i ljubavi moja! Hoće li se Nebo ikada spustiti na tebe i orositi te svojom milosnom rosom?! Hoće li tvoja djeca ikada imati barem malo radosti?! Hoće li tvoje mučeničke žene vječno živjeti prezrene i umirati izmučene?! Ili će im barem netko nekada pokloniti osmijeh dostojan majke i žene?! Hoće li naši očevi uvijek nositi na rukama kvrge i krvave žuljeve, i u najdaljim daljinama tražiti koru kruha crnoga?! O, visoko nedohitno Nebo, približi se već jednom i pomiluj uznike svoga kamena!« Da, oče Jakove, bilo je tako: s jedne strane Predziđa žulji, suze, rane i krv, a s druge obilje, obijest i hereze. Ali, kako bilo, na mjestu je tvoje pitanje: otkud tako topla srca u tako hladnom kamenu? Dijete je bio naš Jakov da bi već onda mogao razabrati tko su toliki, što zapravo žele. »I napokon osvit Proljeća ... Zamirisale su crvene ruže, bijeli tulipani i plavi različci« a oluje kao da su uminule i čopori isčezli. Ta Bubalova hercegovačka proljeća! »I svako je donosilo sve dublje promjene u čitavom kraju. Kuće su bivale sve ljepše, a ukućana sve manje. Sve je bilo manje njiva, a sve više livada. I sve više cvijeća, a sve manje mladosti...«, tog najljepšeg cvijeća. Hoće li i nadalje vrijediti ona: sve naseli, sebe ne raseli?

I čemu dalje pričati u knjizi ispričano! Isplati se pročitati tu knjigu pripovijesti i crtica koja je izišla u Splitu, ali u izdanju *Naših ognjišta* iz Duvna. Isplati se knjigu čitati već i zbog samog lijepog stila i čistog hrvatskog jezika kojim se odlikuje. Kazivanja su popraćena s nekoliko uspjelih crteža. Izradio ih je *Joakim Gregov* koji se, uz ostali svoj rad, sve više potvrđuje i u tom smjeru.

Petar Zdravko Blajić

GEOGRAFIJA SR HRVATSKE

Institut za geografiju Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu izdao je *Geografiju SR Hrvatske* u 6 knjiga s ukupno 1324 strane. Knjige su izašle 1974. i 1975. godine.

Problematika geografije SRH podijeljena je u 5 dijelova, odnosno tako je podijeljena SRH.

Knj. 1. i 2. tretira Središnju Hrvatsku, i to: knj. 1. ima opći dio, a knj. 2. daje njezin regionalni prikaz. Radi orijentacije navodimo da taj dio Hrvatske obuhvaća: Zagreb, Varaždin, Međimurje, Bjelovar, Daruvar, Karlovac, Kordun, Sisak ...

Knj. 3: Istočna Hrvatska (Slavonija s Baranjom): Osijek, Slav. Požega, Vukovar, Vinkovci ...

Knj. 4: Gorska Hrvatska (Gorski Kotar i Lika): Ogulin, Delnice, Čabar, Gospić ...

Knj. 5: Sjeverno hrvatsko primorje: Rijeka, Opatija, velebitsko Podgorje (Senj, Karlobag ...), Istra, kvarnerski otoci (Krk, Cres, Lošinj, Rab ...)

Knj. 6: Južno hrvatsko primorje (Dalmacija): Zadar, Šibenik, Split, Makarsko primorje, Zagora, Dubrovnik i dalmatinski otoci. Tretira se i glavnina otoka Paga (str. 112—116).

Autori su pojedinih članaka, odnosno poglavlja: A. Bognar, I. Crkvenčić, K. Derado, Z. Dugački, M. Friganović, I. Jelen, A. Kalođera, P. Kurtek, A. Malić, D. Mirković, R. Pavić, Z. Pepeonik, T. Radica, J. Riđanović, V. Rogić, J. Roglić, M. Sić, N. Stražičić, M. Šašek, T. Šegota i S. Žuljić.

Knjige su pisane strogo znanstveno i dokumentirane brojčanim podacima, grafikonima, statističkim tabelama, geografskim skicama i dr. Posebnu im vrijednost daju kolor-fotosi (njih 188). Na kraju svake knjige navodi se literatura i autori snimaka.

Radi ilustracije donosimo sistematiku Južnog hrvatskog primorja, opći dio (knj. 6, str. 5—93):

— Historijsko-geografski uvod
— Prirodne karakteristike — geološka osnova, reljef, klima, vode, vegetacijski pokrov, tla i prirodni resursi (dobra)
— Društveno-gospodarske osobine — stanovništvo, privreda i naselja.

Ovakav tretman imaju više-manje i ostala regionalna područja.

U pogledu nedostataka ograničujem se uglavnom na tehničke momente. Knjige imaju slabi uvez (plastificirani papir); trebalo je — s obzirom na trajnu aktuelnost takva izdanja — biti barem poluplatno. Inače, naslovna strana (na prednjoj korici) veoma je instruktivna, lijepa i privlačna. Nadalje: na prvoj strani (naslovnoj) u knjizi trebalo je staviti i broj knjige. To se doduše nalazi na koricama, ali ako otpadne korica, ne zna se koji je broj knjige. Nedostatak je i u tome što nije uvršten barem indeks naselja (kazalo mjesta). Začuđuje da nema sažetka na stranim jezicima.

Svaki naš građanin, napose iz SRH, trebao bi imati ovu Geografiju jer je to prvi put da o SR Hrvatskoj izlazi djelo ovakve vrste.

Vladimir Dumbović

CENTRALNA NASELJA I GRADOVI SR HRVATSKE

(Geografska analiza — Zagreb 1976, str. 240)

Ova je knjiga zapravo nastavak »Geografije SR Hrvatske« jer ima istog izdavača, istu formu, stil i gotovo iste autore. Autori su pojedinih članaka:

I. Crkvenčić, M. Marković, R. Pavić, Z. Pepeonik, B. Penzar, J. Riđanović, Z. Roca, M. Sić, M. Vresk i S. Žuljić. I u toj knjizi nalazimo dokumentaciju, odnosno ilustracije, kao i u prvih šest knjiga; jedino nema kolor-fotosa, no zato nalazimo stare geografske karte u članku: M. Marković, Neke bitnije značajke predočivanja gradova SR Hrvatske na starijim geografskim kartama i planovima (str. 137—172). M. Vresk govori o Zagrebu, o transformaciji njegova središnjeg dijela i o razmještaju stanovništva u njemu (str. 205—228).

Posebno se osvrćem na članak »Makroregionalna gradska središta SR Hrvatske u kontekstu geopolitičke i geostrateške lokacije« (R. Pavić, str. 117—135). Ovaj je članak sažeta sinteza političke historije SRH s aspekta njezina četiri makroregionalna središta (Zagreb, Rijeka, Split i Osijek). Govori se o historijatu ovih gradova u kontekstu njihove geopolitičke i geostrateške funkcije u prošlosti. Napominjem da su se ova četiri glavna centra SRH našla u sklopu Hrvatske tek nakon II. svjetskog rata (1945) i tek su se od tada izuzetno brzo razvila (str. 128, r. 11 i str. 135, završni odsjek).

Uz ova četiri najveća grada SRH govori se direktno ili usput i o ostalim hrvatskim gradovima: Klisu, Ogulinu, Petrinji, Plaškom, Puli, Senju, Sisku, Slav. Brodu, Sušaku, Trogiru, Varaždinu, Vinodolu, Zadru i dr. Zbog nedostatka prostora ograničujem se samo na nekoliko značajnijih konstatacija u ovom članku. U 16. i 17. stoljeću politička podijeljenost hrvatskog prostora bila je najdrastičnija: samo Zagreb bio je u Hrvatskoj, Osijek bio je pod Turcima, Rijeka pod Austrijom a Split pod Venecijom (str. 126, r. 7—8 odozdo).

Navodim još slijedeće: druga najvažnija historijsko-geopolitička osobina Hrvatske jest činjenica da je ona bila dugo vremena poprište imperijalnih interesa velikih sila i da je imala koridorsko značenje (str. 121, početak posljednjeg odsjeka). Prije toga čitamo na istoj strani: turski prodor prema sjeverozapadu učinio je da SRH ima danas oblik potkove. (Vidi skicu na istoj strani.) Hrvatska se u prošlosti našla na križištu političkih antagonističkih imperija. »Hrvatska postaje granična pokrajina, ona je kontakt Zapada i Istoka s dva glavna koridora — ugarskim prema moru i austrijskim prema jugoistoku, odnosno turskim prema sjeverozapadu«. (Str. 122, 2. odsjek, r. 6—8.) Nikako se ne bih složio s bilješkom 9 na str. 132. gdje Pavić turski period svodi isključivo na »prodor jedne barbarske horde, koja je zaista barbarska i zaista horda i koja je ostavila najgore moguće posljedice«.

Premda je hrvatski narod baš zbog Turaka doživio svoju nacionalnu kalvariju i osakaćenje, ipak takve oštre riječi nemaju opravdanja, pogotovu u današnjoj situaciji kad je naše muslimansko stanovništvo politički svjesno.

Vladimir Dumbović

ZNAČAJNA KNJIŽICA

Franjevačka visoka bogoslovija u Makarskoj izdala je ŠKOLSKI KALENDAR AKADEMSKE GODINE 1980/81. — Makarska 1980, str. 1—56, džepni format, s 5 ilustracija. To je edicija malog opsega ali s mnogo zanimljivih podataka. Počinje kratkim historijatom (Povijesne bilješke) ove Bogoslovije. Ograničujem se samo na dva događaja. Osnovana je 1708. kao filozofsko a 1736. kao bogoslovsko učilište. Bogoslovija je tijekom svoje povijesti mijenjala sjedište.

Profesorski zbor sada broji 14 nastavnika. Studenata-bogoslova ima 30 (u svih 6 godina studija), većinom su iz Dalmatinske zagore. Bogosloviji su pridružene ustanove: Provincijsko tajništvo za pastoral, Samostanski arhiv, Zbirka slika i muzej te Institut »Planina i more« s Muzejem školjaka. Ovo posljednje (Institut . . .) prelazi lokalne granice zbog svog znanstvenog i turističkog značenja.

Najopsežniji je odsjek u knjižici »Sadržaj predavanja« (str. 29—41) gdje se iznosi tematika za svaki pojedini predmet. Radi ilustracije navodim nekoliko tih predmeta: kozmologija, eksperimentalna psihologija, povijest filozofije, otajstvo trojednog Boga, otajstvo Crkve, biblijska teologija (Sveto pismo), patrologija, moralno bogoslovlje, duhovno bogoslovlje, povijest Crkve, kršćanska umjetnost, govorništvo itd.

Makarski franjevci-profesori objelodanili su u prošloj školskoj godini (1979/80) 34 rada (većeg i manjeg opsega) iz bogoslovske problematike a k tome valja dodati još i radove fra J. Radića iz botanike pod naslovom »Biokovo s tisuću i jednim licem« (str. 49—53). »Kalendar« završuje popisom izdanja (periodika) koje je ova Bogoslovija izdavala u prošlosti i koje izdaje danas (6 naslova). Sve to svjedoči o velikoj literarnoj aktivnosti makarskih franjevaca, odnosno njihove Splitske provincije. O njezinu *Šematizmu* (Split 1979) bilo je već govora u »Maruliću« (2/1980, str. 189—191 i 4/1980, str. 360—362).

Vladimir Dumbović

Izložbe

ČAROBNI VRT POVRTNICA I PTICA

Prva samostalna izložba keramike IVANČICE CVITIĆ-ZNIDARČIĆ u Galeriji Društvenog doma »Trešnjevka« u Zagrebu od 5. do 15. studenoga 1980.

Likovni kritičari ističu vrhunski obrt i tehnološko majstorstvo keramičarskih (dakle lončarskih) vještina mlade umjetnice Ivančice Cvitić-Znidarčić. Vladimir Maleković (u predgovoru kataloga izložbe) ispravno primjećuje da se umjetnica kreće prema keramoplastici i da u svom stvaralaštvu spaja u cjelinu tradiciju pučkoga lončarstva i moderne primijenjene umjetnosti. No iako on priznaje besprijekornost oblika njene lončarije, ističući savršenu ravnotežu materijalne supstancije i oblikotvorne zamisli, ipak joj zamjera biomorfnost pojedinih izložaka koja da nije u skladu s primijenjenom keramikom.

Nama se biomorfnost u umjetnosti, pa ni u lončarskoj, ne čini nedostatkom. Izrađevine od gline nikad nisu imale samo praktičnu, dakle primjenljivu svrhu. Pračovjeku je lončarija služila za spremanje svagdašnje hrane, ali i za poslužbu kultu mrtvaca. Od gline su izrađivani zdjele i lonci, ali i idoli. Da je težio samo funkcionalizaciji, učinkovitosti lončarskih proizvoda, čovjek ih ne bi ukrašavao i bojio, ne bi ih biomorfizirao. Od pradavnina su lončari težili da se izraze i umjetnički individualno. Ne misleći na uporabnu korist. Stoga su grčki lončari, prvi u svijetu, signirali svoju lončariju. Islamski su lončari, budući da im je bilo zabranjeno prikazivati osobe i događaje, svoja umjetnička nagnuća iživljavali arabeskním, florealnim i kaligrafskim ukrašavanjem. Nakon druge polovice devetnaestoga stoljeća, kada se lončarstvo razdvaja na umjetničko i industrijsko, pa se umjetnici ne moraju toliko brinuti o praktičnoj primjeni svojih lonaca, lončarska umjetnost dobiva poletna krila. Takvu njenu razvitku pripomoći će i takvi veliki umjetnici kao što su slikari Auguste Renoire i Pablo Picasso. Ili u Hrvata poznata vrsna kiparica Ksenija Kantoci.

Ivančica Cvitić-Znidarčić nadahnula se tradicijom pučkoga lončarstva i osvježila na njenu vrelu. Ta tradicija veoma je stara i duga. Hrvati su, naselivši posavsko-jadransko područje, donesli iz pradomovine tradiciju iranskoga, sarmatskoga, armenskoga i grčkoga lončarstva. U novoj su do-

movini tu tradiciju spojili s ilirskom i keltskom. Iz toga se, od šestoga do dvanaestoga stoljeća poslije Krista, razvilo osebujno hrvatsko lončarstvo (kestheljska i gradišna keramika). Nestankom narodnih vladara hrvatsko lončarstvo stagnira da bi ponovno oživjelo poslije petnaestoga stoljeća, posebno u Zagrebu i Ivanić-Gradu. U keramičarskim pećima peku se i poznati vinski vrčići, na veselje naših sladokusnih vinopija. Od kraja sedamnaestoga stoljeća utemeljuju se lončarski cehovi od kojih, pored zagrebačkoga i osječkoga, spomenimo i petrinjski. Doba je to oblikovanja igrački, sviralica, uštednih praščića. Stoljetna petrinjska lončarska tradicija presudno je nadahnula dosada najbolju hrvatsku lončaricu Blanku Dužanec. Lončarstvo cvjeta u doba secesije. Istaknimo tek oplatu kuće na uglu Masarykove i Gundulićeve ulice u Zagrebu (izradila poznata tvornica Kallina) i Meštrovićeve figuralne reljefe na kući Popović, također u Zagrebu (Trg Republike).

No uđimo u čarobni vrt Ivančice Cvitić-Znidarčić. Na ulazu piše: vegetativne forme. Iako u tom vrtu ima i vaza, zdjela, posuda za vodu, kamenica za ulje, riba. Životvorni, otmjeni oblici. Povrtnice ovoga vrta nisu osuđene na puko vegetiranje, ne životare. Nisu vegetativne u prenesenu niječnu značenju, već vegetabilne u doslovnu. Rastu i bujaju natječući se ljepotom. U Cvitić-Znidarčićinu vrtu vriježe se tikve, lubenice, bundeve i neki neobični duguljasti plodovi. Izgledom krhke, zdjelice čistih oblika ukrašene su kao da ih je oblikovala ilirsko-starohrvatska ruka. Uljne kamenice žedne su maslinova ulja. Duguljaste vaze rastu kao voden-bilje, množe se kao krastavci.

U tom čarobnom vrtu sve je čarobno, ali nije i sve veselo. I Ivančicu Cvitić-Znidarčić dotaknula je zastrašujuća sjena koja je tmurinom naoblačila nebo ovoga svijeta. Otvori nekih njenih trbušastih vaza komedijaška su plačna usta prestrašenih glupih augusta. Ribe izlaze iz mulja za udahom zraka. Vazolike posude na vrhovima su se razlistale u prijeteće kule srednjovječnih gradova. Iznemogli morski pas još reži na prolaznika. Križanci školjaka i punoglavaca zamućuju bistru vodu. Posude za vodu, narod ih u Banovini zove stucke, ciuču kao žedne ptice, ptice na izdisaju.

U ovom umjetničinu turobnu svijetu rumenosmeđe glave stiliziranih sova zrače otporom i nadom. Tople kao svježe ispečeni hljebovi kruha upravo izvađeni iz krušne peći. U ovim je glavama materija gline došla do svoga punog i blistava izraza. I na koncu, kao simbol, ruža procvala na pruženu dlanu ovalna pladnja. Ruža mladosti. Ruža svjetlosti. Mistična ruža trpnje i ljubavi.

T. J. H. Mar

BRANKO ŠENOA — GRAFIKE I CRTEŽI

Kabinet grafike JAZU priredio je u Zagrebu (s izvjesnim zakašnjenjem) izložbu slikarskih radova BRANKA ŠENOE (1879—1939) u povodu 100-godišnjice njegova rođenja i 50-godišnjice smrti.

Branko se rodio u Zagrebu 1879. kao sin Augusta Šenoe, poznatog našeg književnika. Završio je u Zagrebu pravo i povijest umjetnosti (doktorirao 1912). Od 1907. nastavnik je na zagrebačkoj Višoj školi za umjetnost a kada je ta škola prerasla u Umjetničku akademiju (1921), postade njezinim direktorom. Nakon toga, uz svoj umjetničko-slikarski rad, vršit će i različite odgovorne službe administrativno-organizacijskog karaktera. Od 1931. član je Jugoslavenske akademije. Umire u Zagrebu 1939. U svojoj umjetničkoj struci bio je aktivan gotovo do smrti.

Izložba je bila otvorena od 19. XII. 1980. do 11. I. 1981. Izloženo je 105 umjetnikovih najboljih radova: 93 grafike i 12 crteža. Inače su ovi radovi dijelom pohranjeni u navedenom Kabinetu JAZU, a dijelom su u vlasništvu Zdenka Šenoe, Brankova nećaka. Branko Šenoa bio je prije svega grafičar; crtež mu služi tek kao predradnja za grafiku u kojoj je postigao visoke rezultate. Većina radova na toj izložbi jesu bakropisi a od drugih tehnika navodim bakropis akvatintu. Prevladava afinitet prema prošlosti (tendencija historiciteta). Branko rekonstruira prošlost, odnosno prostore u kojima se nekad živjelo; prikazuje međutim također kako se živjelo i u njegovo vrijeme. U nekim radovima odzvanja i radost života, npr. u slici seljačkih svatova (bakropis akvatinta, 1924). U tom slikarskom opusu prevladava urbani motiv u cjelini (panorame) i u nizu detalja. No nisu zanemareni ni ruralni motivi. Tu su i sadržaji s našeg primorja (morska obala, luka, brodogradilište itd.) kao i pejzaži iz drugih naših krajeva.

Ipak je najbrojnije zastupljen Zagreb. Na 49 slika, što je gotovo polovica svih izložaka, gledasmo Zagreb prikazan s uživljavanjem u njegovu prošlost. Slikaru, rođenom Zagrepčaninu, ta je tema bila bliska i draga. Prvenstveno onaj stari (minuli) Zagreb koji je već u njegovo vrijeme nestao; također i onaj Zagreb koji je za njegova života bio u nestajanju, odnosno u transformaciji. To su dani kada Zagreb raste u širinu i u visinu, a njegovi stari dijelovi doživljavaju djelomično i korjenite promjene.

U opusu Branka Šenoe posebno mjesto zauzima katedrala, i to ona stara. On je crta s raznih uglova — u panorami grada i opet zasebno, a donosi i njezinu unutrašnjost. Sve je to stradalo i djelomično propalo u katastrofalnom potresu 9. XI. 1880. Katedralu vidimo na 21 slici; ona je dakle na svakom petom izlošku, barem njezin stari toranj (stara katedrala imala je samo jedan toranj). Slikar kao da ne može preboljeti nestanak stare katedrale, taj neizmjerni gubitak za Zagreb, pa je želi ovjekovječiti na papiru. Kada je više ne može gledati u stvarnosti, da je barem tako gleda i da je kao takvu ostavi kasnijim generacijama.

Prisutni su i mnogi drugi motivi iz starog Zagreba: Harmica (današnji Trg Republike); zid pred katedralom koji je promišljeno srušen na početku ovog stoljeća da bi bio bolji vidik na katedralu (što je također golem gubitak za Zagreb); gledamo kočije na ulicama grada, saznajemo da su postojala Novoveška (sjevernokaptolska) vrata, vidimo »bijeli« Zagreb u zimskom ugođaju pod snježnim pokrivačem, nekoliko starih ulica u dijelovima kao i pojedinačne zgrade i kuće u njima. Mnogo je toga nestalo, odnosno izmijenilo svoju fizionomiju arhitektonsko-urbanističkim razvojem grada.

Veliku pažnju privlače radovi koji prikazuju vedutu Gornjeg grada (Grič a), tog kulturno-historijskog (spomeničkog) dragulja Zagreba. Tada je dominirao nad Zagrebom, tj. nad njegovim središnjim dijelom (današnji Trg Republike s gornjom Ilicom), da nas podsjeća na Hradčane u Pragu. I žao nam je da se taj središnji dio Zagreba toliko izmijenio, da je otišao u visinu, da je pokrio i sakrio Grič. Da se to nije dogodilo, i mi bismo danas u Zagrebu imali svoje »Hradčane«.

Majstorskom tehnikom dočarani su sadržaji i iz drugih naših krajeva. Osijek bijaše zastupljen s 25 izložaka, Korčula sa 7, Novi s 5, s po jednim izloškom — Samobor, Rude, Sisak i Orebić. Između preostalih 15 izložaka tri slike prikazuju ženske likove a jedna prikazuje dvije žene u narodnoj nošnji (lukarice — 1919).

Branko se ne sjeća svog oca Augusta jer se rodio 1879, a otac mu je umro 1881. Teški potres 1880. odnio je dvije dragocjenosti: staru katedralu i Augusta Šenou (1838—1881). August je kao gradski senator savjesno obilazio potresom teško oštećeni Zagreb da pruži pomoć postradalima i da se što prije uklone posljedice potresa. Ta jesen bila je prohladna, pa se prehladio, više nije ozdravio, već krajem slijedeće godine umro, još mlad, u 44. godini života. August je volio svoj grad, s njim je srastao, živio je da što bolje unaprijedi njegove interese, s njim je dijelio dobro i zlo; teško ga je pogodila katastrofa njegova grada. I to mu je skratilo život.

Gledajući Zagreb na tim grafikama i crtežima pomišljamo da Branko u drugom obliku — na slikarskom polju — nastavlja djelo svoga oca kojemu je smrt prerano istrgla pero iz ruku.

Kabinet grafike JAZU ovom se izložbom dostojno odužio grafičaru Branku Šenoi. Time je pred nama oživio već gotovo zaboravljeni, odnosno manje poznati njegov umjetnički lik.

Uz izložbu izdan je i katalog. Uvodne riječi napisali su Andre Mohorovičić i Renata Gotthardi-Škiljan. Na kraju kataloga dodana je umjetnikova biografija s popisom izložbi na kojima je sudjelovao.

Zagrebački dnevnik »Vjesnik« donio je u svom br. 11976 od 28. XII. 1980. obavijest o toj izložbi ilustriranu s 10 slika koje prikazuju Zagreb.

Jedino termin izložbe nije najsretnije odabran. Upriličena je za zimskih dana kad su izložbene dvorane nesnosno hladne, što odbija građane. Ta bi izložba imala bolji odjek da je bila organizirana prvih dana jeseni ili na prijelazu proljeća u ljeto. Ne samo da su tada topliji dani nego je u Zagrebu i mnogo stranaca, gostiju i đačkih ekskurzija.

Vladimir Dumbović

Vijesti

»Bačko klasje« br. 11/80 donosi vijest da je 7. XII. 1980. u Plavni održana sv. misa zadušnica za pokojnoga *dr. Josipa Andrića,* dugogodišnjega glavnog urednika Društva sv. Jeronima — HKD sv. Ćirila i Metoda. Tom prilikom postavljen je u crkvi njegov spomenik koji su neodgovorni elementi iz sela svojedobno srušili. Prigodno je slavlje predvodio dekan *Lazar Ivan Krmpotić.* Kip je izradio *Nesto Orčić.*

* * *

Mons. Paul Poupard dobio je nagradu »Prix du Roi René« za 1980. za svoju knjigu »Un Pape pour quoi faire?«.

* * *

Katolički univerzitet u Lublinu dodijelio je počasni doktorat nobelovcu *Czeslawu Miloszu.*

* * *

Društvo prijatelja *Gabriela Marcela* objavilo je još jedan svezak posvećen misli pokojnog filozofa pod naslovom »Muzička estetika Gabriela Marcela« (Editions Aubier).

* * *

Nagradu Balzan za 1980. dobio je argentinski romanopisac *Jorge Luis Borges.*

* * *

6. I. 1981. umro je u Švicarskoj poznati engleski književnik *Archibald Cronin,* romanopisac kršćanskog usmjerenja. Najpoznatija su mu djela: Citadela, Zvijezde gledaju s neba i Ključevi kraljevstva.

* * *

12. I. 1981. umro je u Zagrebu u sedamdeset i šestoj godini života *prof. Frane Sentinella,* suradnik Marulića i član Upravnog odbora HKD sv. Ćirila i Metoda. Napisao je u ćirilometodskim publikacijama mnogo članaka i recenzija, prevodio je te surađivao na našim književnim večerima. Kao član »Domagoja« uključio se u rad u katoličkom pokretu, kojemu je ostao vjeran čitav život. 1975. objavilo je Društvo njegov prijevod Papinijeva »Sv. Augustina«. Pokojnikov sprovod bio je u Trogiru 15. I. 1981. Na zadušnici održanoj istog dana o pokojniku je govorio biskup Ivo Gugić a na Mirogoju u Zagrebu (18. I) vlč. I. Trčak, o. P. Bulat i prof. R. Grgec.

* * *

Upravni odbor HKD sv. Ćirila i Metoda, izabran na skupštini 26. X. 1980, konstituiran je na svojoj sjednici održanoj 12. I. 1981. Za predsjednika je izabran *dr. Antun Ivandija,* za potpredsjednika *prof. Radovan Grgec* a za tajnika *dr. Stanko Vitković.*

* * *

Papa *Ivan Pavao II.* proglasio je sv. *Ćirila i Metoda* zaštitnicima Evrope zajedno sa sv. Benediktom.

* * *

28. XII. 1980. umro je u Pazinu *dr. Božo Milanović,* dugogodišnji predsjednik Istarskog književnog društva sv. Ćirila i Metoda, veliki prijatelj našega Društva i poznati hrvatski rodoljub iz Istre.

5. I. 1981. umro je pjesnik *Lanza del Vasto,* veliki štovatelj sv. Tome Akvinskog i Mahatme Gandhija.

* * *

16. prosinca 1980. g. u Narodnom sveučilištu »Đuro Salaj« u Splitu održana je proslava 30-godišnjice književnog stvaralaštva pjesnikinje *Stanislave Adamić* i 50-godišnjice života književnika *Veljka Vučetića.* Oboje su naši suradnici. Tom prilikom članovi recitatorske grupe recitirali su izabrane pjesme slavljenika. Mala dvorana Narodnog sveučilišta bila je prepuna tako da je mnogo gostiju uzalud nastojalo prisustvovati priredbi.

* * *

Francuski književni časopis »*Le temps parallèle — revue de création poétique*« u jednom od svojih tromjesečja za 1980. objavio je na prvim stranicama nevelik informativan ogled pod naslovom »*La poésie croate contemporaine*« (Suvremeno hrvatsko pjesništvo) iz pera *Zvonimira Mrkonjića.* Francuski izbor obuhvatio je poetske tekstove *Joje Ricova* i *Danijela Dragojevića* a pregled otvara Ricovljeva poema »*La quête suppliciée*« (Ustrijeljena čežnja), datirana »U Hrvatskoj, 3. listopada 1968«, s posvetom »Bijaframa Zemlje«. Zanimljivo je uočiti činjenicu da je uredički odbor ugledne francuske revije hrvatskim pjesnicima dao u ovoj prilici prednost čak i pred grčkim nobelovcem Odysséasom Elitisom.

* * *

Časopis *Entschluss,* što ga izdaju austrijski isusovci u Beču, donosi u svom 1. ovogodišnjem svesku prijevod članka *Tome Vereša* »Pučki i proleterski katolicizam« pod naslovom »Volksfrömmigkeit aus zweifacher Armut. Am Beispiel Jugoslawiens« (Heft 1/1981, str. 32—34). Izvorni tekst na hrvatskom jeziku bio je objavljen u kalendaru *Danica* za 1978. godinu. Izdavač u uvodnoj riječi ovako obrazlaže objavljivanje članka: »Zacijelo se situacija na njemačkom jezičnom području ne može potpuno poistovjetiti (s onom u Jugoslaviji). Ali nameću nam se ova pitanja: Cijeni li naša Crkva dovoljno vjerne zajednice na selu? Nismo li u opasnosti da se zatvorimo među akademske i intelektualne krugove? Nisu li naše ‚bazične zajednice', savezi i aktivne laičke skupine odviše izolirane?« — Prevodilac članka je Pero Ivan Grgić, student teologije u Innsbrucku.

* * *

Prof. dr. *Mihovil Gračanin,* član HKD-a, poklonio je svoju knjižnicu od oko 7.000 svezaka (knjiga, časopisa i posebnih otisaka, pretežno s područja tloznanstva) Poljoprivrednom institutu u Križevcima. Poljoprivredni institut obuhvaća Zavod za poljoprivredna istraživanja te srednju i višu poljoprivrednu školu. Primopredaja knjižnice obavljena je 20. prosinca 1980. godine u okviru obilježavanja 120-godišnjice početka rada 1860. godine osnovanog Gospodarsko-šumarskog učilišta u tom gradu.

* * *

»Vjesnik« od 16. I. 1981. donosi članak Šimuna Jurišića o izgubljenoj *Begovićevoj drami »Marko Marulić«.*

Evo još nekoliko podataka:

U Splitu je 3. X. 1901. bila proslava 400. godišnjice Marulićeve *Judite,* pa je tom prilikom u splitskom kazalištu izvedena drama o Maruliću koju su zajedno napisali *Milan Begović* (tada profesor u Splitu), *dr. Gajo Bulat* i *dr. Vinko Lozovina.*

Rukopis te drame nije se do danas pronašao ali je iscrpne podatke o njoj sačuvala zadarska, splitska i zagrebačka štampa. *Vienac* od 17. X. 1901. posvećen je čitav toj proslavi »Marka Marulića Spljećanina«. A sam Milan Begović održao je toga dana predavanje »O životu i radu Marka Marulića« i objavio raskošno izdanje kantate »Hrvatska pjesma« u slavu te 400. godišnjice.

Ta je proslava bila u Splitu od političkih vlasti ometana: npr. đacima srednjih škola bilo je zabranjeno čak i uz pratnju roditelja sudjelovati na misi u crkvi sv. Frane (gdje je Marulićev grob) te povorci i priredbi u kazalištu. Naprotiv je u Zagrebu inače zloglasni Khuen-Hedervary proslavu podupirao s namjerom da se suprotstavi svojatanju Dalmacije od strane Talijana.

* * *

* * *

TV-Zagreb u svojoj emisiji *Znanost i mi* (na drugom programu — 19. I. o. g.) poslužila se — kad se govorilo o novim internacionalnim mjerama — našom *Danicom* za 1876. godinu u kojoj je članak o ondašnjoj situaciji na tom području. Prikazana je slika »Daničina« i pročitana gotovo cijela stranica spomenutog članka.

* * *

U vrijeme općeg novogodišnjeg slavlja, kako javlja »Vjesnik« od 6. I. 80, umro je jedan od najpoznatijih kanadskih esejista, književnih teoretičara i najkontroverznijih mislilaca modernog doba — *Marshall McLuhan*, autor »Gutenbergove galaksije«. Mnogima nije bilo poznato da je bio obraćenik i praktični katolik.

* * *

Gradišćanske »Hrvatske novine« od 23. I. 1981. donose članak prigodom 60. obljetnice života hrvatskog benediktinca iz Gradišća *Augustina Blazovića* pod naslovom »Jubilej redovnika, novinara, književnika«.

* * *

21. I. 1981. održana je rasprava o nacrtu Zakona o udruženjima građana pod predsjedanjem *Stjepana Cerjana*, predsjednika odbora SSRNH za društvena pitanja religije. Sjednici su prisustvovali i predstavnici HKD-a *(Antun Ivandija* i *Radovan Grgec)*.

HKD sv. Ćirila i Metoda ima status laičkog udruženja od svojeg osnutka 1868, i nikada nije bilo crkvena organizacija u kanonskom smislu. Osnovao ga je kardinal Haulik, i otada su mu protektori bili zagrebački nadbiskupi, a predsjednici zagrebački kanonici.

* * *

U izdavačkoj kući »Simon and Shuster« objavljeno je novo djelo *Grahama Greena »Ways of Escape«*.

* * *

U toku štampanja ovoga broja »Marulića« saznali smo za smrt našega uglednog člana i velikog dobročinitelja sveučilišnog profesora *dr. Mihovila Gračanina*, koji je nakon duge i teške bolesti preminuo u Zagrebu 27. I. 1981. u 80. godini života. Bio je ne samo znanstveni radnik i pedolog svjetskoga glasa nego i uzorni katolik i Hrvat. Objavio je preko 130 znanstvenih radova, među kojima nedavno i »Uvod u ekologiju bilja«. Sprovod je bio u petak, 30. I. 1981. na Mirogoju, gdje se od pokojnika oprostio prof. Radovan Grgec. Nekrolog ćemo donijeti u slijedećem broju.

* * *

U Zagrebu je 28. I. 1981. umro sveučilišni profesor *dr. Josip Nagy* u 97. godini života. Bio je redoviti suradnik »Marulića« i »Danice«, jedan od najstarijih i najzaslužnijih članova HKD-a.

Još nedavno je sudjelovao na proslavi 100. godišta »Danice« i na našoj skupštini. Bio je veliki poznavalac diplomatike, slavistike, arhivistike i paleografije te vrlo plodni pisac.

Sprovod je bio u ponedjeljak, 2. II. 1981. na Mirogoju. Od pokojnika su se oprostili dr. Petar Šimunović, prof. Radovan Grgec, prof. Miljenko Pandžić, biskup dr. Đuro Kokša i vlč. Mirko Validžić. Nekrolog ćemo donijeti u slijedećem broju.

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz broj 1/81 1
Radovan Grgec: Prof. Frane Sentinella (1905—1981) 2
* **August Đarmati:** Još danas 4
* **Serafin Mičić:** Jaganjče Božji 4
Msgr. Đuro Kokša: Aleksa Kokić — religiozni pjesnik 5
* **Marija Bukovac:** Svečanost tišine 10
Radovan Grgec: Uz rub (15) 11
* **Ivo Balentović:** Kad smo krenuli 15
Ivo Balentović: Posjet 16
* **Stjepan Džalto:** Lice u mraku 23
* **Anđelka Cenić:** Uz odar majke 24
* **Smiljka:** Moje ruke 24
Miroslav Vaupotić: Čitajući Tadijanovića, ponovno i trajno 25
T. J. H. Mar: Prolazak Mongola 32
Joja Ricov: Salvatore Quasimodo — Milosrđe na djelu 35
Mirko Validžić: Mrtvačka glava i crna brada 39
* **Ivo Balentović:** Kočijašev zapis o ženi u prolazu 42
Alojz Mudrinić: Raskorak između teorije i primjene u djelu dr. Rasima Muminovića »Ljudskost i povijesnost« 43
* **Ivo Balentović:** Godine, godine 66
Nevenka Nekić: Jedan dan malog čovjeka 67
* **Mustafa H. Grabčanović:** Bdjenje 70
Tomo Vereš: Je li Albert Veliki bio Švođanin ili Nijemac? 71
Nevenka Bakoš: Križ na planini 75

Mišljenja i reagiranja

M. V. Ćelkanović: Pucanj u prazno ili 78
Josip Kokić: Pismo uredništvu »Marulića« 78

Mozaik

Luka Ibrišimović: Bilješke s radnog stola (9) 81
Mirko Petravić: Ustrajnost vrijedna divljenja 84
Dubravko Horvatić: Dio povijesti hrvatskoga filma 85
Vladimir Dumbović: Zašto je Fortis objelodanio baladu »Hasanaginicu« . . 87
Petar Zdravko Blajić: Nešto s juga 89

Knjige

Tvrtko Varadin: »Hrvatska mlada lirika« iz 1914. 91
Dubravko Horvatić: Četiri knjige »Teatrologijske biblioteke« 94
Dubravko Horvatić: Jaroslav Iwaszkiewicz: Sjenke 97
Petar Zdravko Blajić: Uznici svoga kamena 98
Vladimir Dumbović: Geografija SR Hrvatske 99
Vladimir Dumbović: Centralna naselja i gradovi SR Hrvatske 99
Vladimir Dumbović: Značajna knjižica 100

Izložbe

T. J. H. Mar: Čarobni vrt povrtnica i ptica 101
Vladimir Dumbović: Branko Šenoa — grafike i crteži 102
Josip Kokić: Pismo uredništvu »Marulića« 78

Vijesti

Sa svih strana 104

MARULIĆ — hrvatska književna revija. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21.
Uređuje: Urednički odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec.